COLLECTIO

OMNIUM

SCRIPTORUM LATINORUM.

TOM. L.

CLASSIS IX.

ORATORES ET RHETORES.

TOM. XIX.

Tutta la Collezione è divisa in due parti, la prima abbraccia i Poeti che comprendono le VIII. prime Classi, la seconda i Prosatori che ne comprendono XIII.

I volumi sono circa 140, de' quali i 30 primi contengono i Poeti.

L' indice generale ne comprenderà circa 10.

Di questa Collezione si pubblicano due volumi al mese di circa 12. fogli l'uno.

Per quelli che si associarono avanti la pubblicazione dei due primi volumi, il prezzo di ciascun foglio in carta ordinaria è di centesimi 15, compresa la legatura de' volumi; quello della carta velina è di centesimi 30.

Chiunque in avvenire vorrà associarsi, pagherà 3 centesimi di più per foglio, e ciò

C. PLINII CÆCILII
SECUNDI
EPISTOLÆ
ET
PANEGYRICUS

ACCEDUNT

ALII PANEGYRICI VETERES

TOMUS II.

PATAVII
TYPIS SEMINARII
MDCCCXIII.

C. PLINII CÆCILII
SECUNDI
PANEGYRICUS
TRAJANO DICTUS

ARGUMENTUM.

In EXORDIO rationem reddit, cur initio Deos precetur; quia hæc instituta sit a majoribus consuetudo, quam nemini ait potius quam sibi observandam, cap. 1. Quia consulem decet religio, quia laudat optimum principem, c. 2. Quia imprimis Trajanus a Diis datus, cujus adoptio ante Jovis pulvinar in Capitolio facta est. Laudat ejus humanitatem, c. 3. Huc usque exordium. DISTRIBUTIO videtur hæc esse, I. vita Trajani publica, II. vita ejusdem privata.

I. PARS. Universas Trajani laudes primum ponit sub uno adspectu, quas postea sigillatim persequatur, c. 4. Adoptatur a Nerva, c. 5—9. Quam gratus erga illum fuerit, c. 10, 11. Quam metuendus esset hostibus, c. 12. Quam carus militibus suis, c. 13. Traducta in bello prima ejus pueritia, c. 14. Plinius quasi vaticinans triumphum ejus describit, c. 15—17. Trajanus disciplinam militarem emendat, c. 18, 19. Patris patriæ appellationem accipit a senatu, c. 21. Describitur placidus ejus reditus, cap. 22—24. Romam redux primum congiarium populo et donativum militibus dat, c. 25—27. Ubertatem in urbem invehit, c. 28, 29. Inde Ægypti sterilitati succurrit, c. 30—32. Ludos dat populo, c. 33. Delatores punit, c. 34—36. Vicesimale

tributum temperat, c. 37.—42. Testamentis securitatem inducit, c. 43. Bonis et maxime nobilitati favet, c. 44. Censoris nomen recusat, c. 45, 46. Literarum studia promovet: honorem dicendi magistris habet. Ejus comitas et humanitas, c. 47—49. In publicis ædificiis ejus magnificentia, domi frugalitas, c. 50, 51. Tanto major ceteris imperatoribus, quanto illis modestior, c. 52—55. Secundum consulatum admittit sub Nerva, c. 56. Quo mortuo jam sui juris factus tertium recusat, c. 57, 58. Exoratus tandem a republica eum suscipit anno sequenti, servatis tamen quasi in privati hominis electione comitiorum legibus, c. 59—68. In tertio consulatu nobiles viros promovet ad magistratus, maxime quos provinciæ commendarent, c. 69, 70. Quam fuerit comis in candidatos, in cives, c. 71—73. Quas acclamationes modestia meruerit, c. 74, 75. Assiduus in foro, ibi omnes boni consulis partes agit, c. 76. Rogatur, ut quartum consulatum accipiat, c. 77.—80. Quidquid supererat a publicis negotiis otii, non luxu aut desidia consumit, sed venatione ceterisque corporis exercitationibus impendit, c. 81—83.

II. Pars. Hactenus qualis in imperio fuerit: nunc qualis in privata vita. Laus Plotinæ Trajani conjugis, et Marcianæ sororis, quas exemplo suo instituit, c. 84. Quanta in colendis amicitiis ejus constantia, c. 85, 86. Quanta ipsius procuratorum integritas, c. 87. Neque libertis plus quam par esset, tribuit, ideo optimus merito dicitur a senatu, c. 88.

In peroratione compellat Nervam et Trajanum patrem; quibus de filii virtutibus gratulatur, c. 89. Senatores, a quibus dicendi munus sibi impositum erat, c. 90. Trajanum imperatorem, cui et pro se et pro collega gratias agit, c. 91. Custodes imperii Deos, præcipue capitolinum Jovem, quem orat pro æternitate imperii et principis, c. 94. Iterum senatores, quibus obsequium et reverentiam pollicetur, c. 95.

I. Bene ac sapienter, Patres Conscripti, majores instituerunt, ut rerum agendarum, ita dicendi initium a precationibus capere: quod nihil rite nihilque providenter homines sine Deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur. Qui mos cui potius, quam consuli? aut quando magis usurpandus colendusque est, quam quum imperio senatus, auctoritate reipublicæ ad agendas optimo Principi gratias excitamur? Quod enim præstabilius est aut pulcrius munus Deorum, quam castus et sanctus et Diis simillimus princeps? Ac si adhuc dubium fuisset, forte casuque rectores terris, an aliquo numine darentur; principem tamen nostrum liqueret divinitus constitutum. Non enim occulta potestate fatorum, sed ab Jove ipso coram ac palam repertus est, electus quippe inter aras et altaria, eodemque loci, quem Deus ille tam manifestus ac præsens, quam caelum ac sidera insedit. Quo magis aptum piumque est, te, Jupiter optime maxime, antea conditorem, nunc conservatorem imperii nostri precari, ut mihi digna consule, digna senatu, digna principe contingat oratio: utque omnibus, quæ

dicentur a me, libertas, fides, veritas constet: tantumque a specie adulationis absit gratiarum actio mea, quantum abest a necessitate.

II. Equidem non consuli modo, sed omnibus civibus enitendum reor, ne quid de principe nostro ita dicant, ut idem illud de alio dici potuisse videatur. Quare abeant ac recedant voces illæ, quas metus exprimebat: nihil, quale ante, dicamus; nihil enim, quale antea, patimur: nec eadem de principe palam, quæ prius, prædicemus; neque enim eadem secreto, quæ prius, loquimur. Discernatur orationibus nostris diversitas temporum, et ex ipso genere gratiarum agendarum intelligatur, cui, quando sint actæ. Nusquam ut Deo, nusquam ut Numini blandiamur: non enim de tyranno, sed de cive; non de domino, sed de parente loquimur. Unum ille se ex nobis, et hoc magis excellit atque eminet, quod unum ex nobis putat; nec minus hominem se, quam hominibus præesse meminit. Intelligamus ergo bona nostra, dignosque nos illis usu probemus, atque idemtidem cogitemus, quam sit indignum, si majus principibus præstemus obsequium, qui servitute civium, quam qui libertate lætantur. Et populus quidem romanus dilectum principum servat, quantoque paulo ante concentu formosum alium, hunc fortissimum personat: quibusque aliquando clamoribus gestum alterius et vocem, hujus pietatem, abstinentiam, mansuetudinem laudat. Quid nos ipsi? divinitatem principis nostri, an humanitatem, temperantiam, facilitatem, ut amor et gaudium tulit, celebrare universi solemus? Jam, quid tam civile, tam senatorium, quam illud additum a nobis *optimi* cognomen? quod peculiare hujus et proprium ar-

rogantia priorum principum fecit. Enimvero quam commune, quam ex æquo, quod *felices nos*, *felicem illum* prædicamus! alternisque votis, *hæc faciat! hæc audiat!* quasi non dicturi, nisi fecerit, comprecamur. Ad quas ille voces lacrimis etiam ac multo pudore suffunditur. Agnoscit enim sentitque, sibi, non principi, dici.

III. Igitur quod temperamentum omnes in illo subito pietatis calore servavimus, hoc singuli quoque meditatique teneamus; sciamusque, nullum esse neque sincerius, neque acceptius genus gratiarum, quam quod illas acclamationes æmuletur, quæ fingendi non habent tempus. Quantum ad me pertinet, laborabo, ut orationem meam ad modestiam principis moderationemque submittam; nec minus considerabo, quid aures ejus pati possint, quam quid virtutibus debeatur. Magna et inusitata principis gloria, cui gratias acturus non tam vereor, ne me in laudibus suis parcum, quam ne nimium putet. Hæc me cura, hæc difficultas sola circumstat: nam merenti gratias agere facile est, P. C.: non enim periculum est, ne, quum loquar de humanitate, exprobrari sibi superbiam credat; quum de frugalitate, luxuriam; quum de clementia, crudelitatem; quum de liberalitate, avaritiam; quum de benignitate, livorem; quum de continentia, libidinem; quum de labore, inertiam; quum de fortitudine, timorem. Ac ne illud quidem vereor, ne gratus ingratusve videar, prout satis, aut parum dixero. Animadverto enim, etiam Deos ipsos non tam accuratis adorantium precibus, quam innocentia et sanctitate lætari: gratioremque existimari, qui delubris eorum puram castamque mentem, quam qui meditatum carmen intulerit.

IV. Sed parendum est senatusconsulto, quod ex utilitate publica placuit, ut consulis voce, sub titulo gratiarum agendarum, boni principes, quæ facerent, recognoscerent; mali, quæ facere deberent. Id nunc eo magis solemne ac necessarium est, quod parens noster privatas gratiarum actiones cohibet et comprimit: intercessurus etiam publicis, si permitteret sibi vetare, quod senatus juberet. Utrumque, Cæsar Auguste, moderate, et quod alibi tibi gratias agi non sinis, et quod hic sinis. Non enim a te ipso tibi honor iste, sed agentibus habetur. Cedis affectibus nostris, nec nobis munera tua prædicare, sed audire tibi necesse est.

Sæpe ego mecum, P. C., tacitus agitavi, qualem quantumque esse oporteret, cujus ditione nutuque maria, terræ, pax, bella regerentur: quum interea fingenti formantique mihi principem, quem æquata Diis immortalibus potestas deceret, numquam voto saltem concipere succurrit similem huic quem videmus. Enituit aliquis in bello, sed obsolevit in pace: alium toga, sed non et arma honestarunt: reverentiam ille terrore, alius amorem humilitate captavit: ille quæsitam domi gloriam in publico, hic in publico partam domi perdidit. Postremo adhuc nemo exstitit, cujus virtutes nullo vitiorum confinio læderentur. At principi nostro quanta concordia, quantusque concentus omnium laudum, omnisque gloriæ contigit! Ut nihil severitati ejus hilaritate, nihil gravitati simplicitate, nihil majestati humanitate detrahitur! Jam firmitas, jam proceritas corporis, jam honor capitis, et dignitas oris, ad hoc, ætatis indeflexa maturitas, nec sine quodam munere Deûm festinatis senectutis insignibus ad augendam majesta-

tem ornata cæsaries, nonne longe lateque principem ostentant?

V. Talem esse oportuit, quem non bella civilia, nec armis oppressa respublica, sed pax et adoptio, et tamdem exorata terris Numina dedissent. An fas erat, nihil differre inter imperatorem, quem homines, et quem Dii fecissent? quorum quidem in te, Cæsar Auguste, judicium et favor tunc statim, quum ad exercitum proficiscereris, et quidem inusitato indicio enotuit. Nam ceteros principes aut largus cruor hostiarum, aut sinister volatus avium consulentibus nuntiavit: tibi adscendenti de more Capitolium, quamquam non id agentium, civium clamor, ut jam principi, occurrit. Siquidem omnis turba, quæ limen insederat, ad ingressum tuum foribus reclusis, illa quidem, ut tunc arbitrabatur, Deum; ceterum, ut docuit eventus, te consalutavit imperatorem. Nec aliter a cunctis omen acceptum est. Nam ipse intelligere nolebas: recusabas enim imperare; recusabas, quod bene erat imperaturi. Igitur cogendus fuisti. Cogi porro non poteras, nisi periculo patriæ, et nutatione reipublicæ. Obstinatum enim tibi non suscipere imperium, nisi servandum fuisset. Quare ego illum ipsum furorem motumque castrensem reor exstitisse, quia magna vi magnoque terrore modestia tua vincenda erat. Ac sicut maris cælique temperiem turbines tempestatesque commendant; ita ad augendam pacis tuæ gratiam illum tumultum præcessisse crediderim. Habet has vices conditio mortalium, ut adversa ex secundis, ex adversis secunda nascantur. Occultat utrorumque semina Deus, et plerumque bonorum malorumque causæ sub diversa specie latent.

VI. Magnum quidem illud sæculo dedecus, ma-

gnum reipublicæ vulnus impressum est. Imperator, et parens generis humani obsessus, captus, inclusus: ablata mitissimo seni servandorum hominum potestas; ereptumque principi illud in principatu beatissimum, quod nihil cogitur. Si tamen hæc sola erat ratio, quæ te publicæ salutis gubernaculis admoveret; prope est, ut exclamem, tanti fuisse! Corrupta est disciplina castrorum, ut tu corrector emendatorque contingeres: inductum pessimum exemplum, ut optimum opponeretur: postremo coactus princeps, quos nolebat, occidere, ut daret principem, qui cogi non posset. Olim tu quidem adoptari merebare; sed nescissemus, quantum tibi deberet imperium, si ante adoptatus esses. Exspectatum est tempus, quo liqueret, non tam accepisse te beneficium, quam dedisse. Confugit in sinum tuum concussa respublica; ruensque imperium super imperatorem imperatoris tibi voce delatum est. Imploratus adoptione et accitus es, ut olim duces magni a peregrinis externisque bellis ad opem patriæ ferendam revocari solebant. Ita filius ac parens uno eodemque momento rem maximam invicem præstitistis : ille tibi imperium dedit, tu illi reddidisti. Solus ergo ad hoc ævi pro munere tanto paria accipiendo fecisti, imo ultra dantem obligasti: communicato enim imperio, sollicitior tu, ille securior factus est.

VII. O novum atque inauditum ad principatum iter! non te propria cupiditas, proprius metus, sed aliena utilitas, alienus timor principem fecit. Videaris licet, quod est amplissimum, consequutus inter homines; felicius tamen erat illud, quod reliquisti: sub bono principe privatus esse desiisti. Assumtus es in laborum curarumque consor-

tium, nec te læta et prospera stationis istius, sed aspera et dura ad capessendam eam compulerunt. Suscepisti imperium, postquam alium suscepti pœnitebat. Nulla adoptati cum eo, qui adoptabat, cognatio, nulla necessitudo; nisi quod uterque optimus erat, dignusque alter eligi, alter eligere. Itaque adoptatus es, non, ut prius alius atque alius, in gratiam uxoris. Adscivit enim te filium non vitricus, sed princeps, eodemque animo divus Nerva pater tuus factus est, quo erat omnium. Nec decet aliter filium assumi, si assumatur a principe. An senatum populumque romanum, exercitus, provincias, socios transmissurus uni, successorem e sinu uxoris accipias? summæque potestatis heredem, tantum intra domum tuam quæras? non per totam civitatem circumferas oculos? et hunc tibi proximum, hunc conjunctissimum existimes, quem optimum, quem Diis simillimum inveneris? Imperaturus omnibus eligi debet ex omnibus. Non enim servulis tuis dominum, ut possis esse contentus quasi necessario herede, sed principem civibus daturus es imperator. Superbum istud et regium, nisi adoptes eum, quem constet imperaturum fuisse, etiamsi non adoptasses. Fecit hoc Nerva, nihil interesse arbitratus, genueris an elegeris; si perinde sine judicio adoptentur liberi, ac nascuntur: nisi tamen, quod æquiore animo ferunt homines, quem princeps parum feliciter genuit, quam quem male elegit.

VIII. Sedulo ergo vitavit hunc casum, nec judicia hominum, sed Deorum etiam in consilium assumsit. Itaque non tua in cubiculo, sed in templo; nec ante genialem torum, sed ante pulvinar Jovis optimi maximi, adoptio peracta est: qua tandem non servitus nostra, sed libertas et salus

et securitas fundabatur. Sibi enim Dii gloriam illam vindicaverunt: horum opus, horum illud imperium; Nerva tantum minister fuit. Uterque, tam qui adoptabat, tum paruit, quam tu, qui adoptabaris. Allata erat ex Pannonia laurea, id agentibus Diis, ut invicti imperatoris exortum victoriæ insigne decoraret. Hanc imperator Nerva in gremio Jovis collocarat: quum repente solito major et augustior, advocata hominum concione Deorumque, te filium sibi, hoc est, unicum auxilium fessis rebus, assumsit. Inde, quasi deposito imperio, qua securitate, qua gloria lætus (nam quantulum refert, deponas, an partiaris imperium? nisi quod difficilius hoc est) non secus ac præsenti tibi innixus, tuis humeris se patriamque sustentans, tua juventa, tuo robore invaluit! Statim consedit omnis tumultus. Non adoptionis opus istud fuit, sed adoptati: atque adeo temere fecerat Nerva, si adoptasset alium. Oblitine sumus, ut nuper post adoptionem non desierit seditio, sed cœperit? Irritamentum istud irarum, et fax tumultus fuisset, nisi incidisset in te. An dubium est, ut dare posset imperium imperator, qui reverentiam amiserat, auctoritate ejus effectum esse, cui dabatur? Simul filius, simul Cæsar, mox Imperator, et consors tribunitiæ potestatis, et omnia pariter, et statim factus est: quæ proxime parens verus tantum in alterum filium contulit.

IX. Magnum hoc tuæ moderationis indicium, quod non solum successor imperii, sed particeps etiam sociusque placuisti. Nam successor, etiamsi nolis, habendus est: non est habendus socius, nisi velis. Credentne posteri, patricio et consulari et triumphali patre genitum, quum fortissimum, amplissimum, amantissimum sui exercitum

regeret, imperatorem non ab exercitu factum? eidem, quum Germaniæ præsideret, *Germanici* nomen hinc missum? nihil ipsum, ut imperator fieret, agitasse? nihil fecisse, nisi quod meruit et paruit? Paruisti enim, Cæsar, et ad principatum obsequio pervenisti: nihilque magis a te subjecti animo factum est, quam quod imperare cœpisti. Jam Cæsar, jam Imperator, jam Germanicus, absens et ignarus, et post tanta nomina, quantum ad te pertinet, privatus. Magnum videretur, si dicerem: Nescisti te imperatorem futurum: eras imperator, et esse te nesciebas. Ut vero ad te fortunæ tuæ nuntius venit, malebas quidem hoc esse, quod fueras; sed non erat liberum. An non obsequereris principi civis, legatus imperatori, filius patri? Ubi deinde disciplina? ubi mos a majoribus traditus, quodcumque imperator munus injungeret, æquo animo paratoque subeundi? Quid enim si provincias ex provinciis, ex bellis bella mandaret? Eodem illum uti jure posse putes, quum ad imperium revocet, quo sit usus, quum ad exercitum miserit; nihilque interesse, ire legatum, an redire principem jubeat, nisi quod major sit obsequii gloria in eo, quod quis minus velit.

X. Augebat auctoritatem jubentis in summum discrimen auctoritas ejus adducta: utque magis parendum imperanti putares, efficiebatur eo, quod ab aliis minus parebatur. Ad hoc audiebas senatus populique consensum. Non unius Nervæ judicium illud, illa electio fuit. Nam qui ubique sunt homines, hoc idem votis expetebant; ille tantum jure principis occupavit, primusque fecit, quod omnes facturi erant. Nec hercule tantopere cunctis factum placeret, nisi placuisset, antequam fieret.

At quo, Dii boni, temperamento potestatem tuam fortunamque moderatus es! Imperator tu titulis et imaginibus et signis: ceterum modestia, labore, vigilantia dux et legatus et miles, quum jam tua vexilla, tuas aquilas magno gradu anteires; neque aliud tibi ex illa adoptione, quam filii pietatem, filii obsequium assereres; longamque huic nomini ætatem, longam gloriam precarere. Jam te providentia Deorum primum in locum provexerat; tu adhuc in secundo resistere, atque etiam senescere optabas: privatus tibi videbaris, quamdiu imperator et alius esset. Audita sunt vota tua, sed in quantum optimo illi et sanctissimo seni utile fuit, quem Dii cælo vindicaverunt, nequid post illud divinum et immortale factum, mortale faceret. Deberi quippe maximo operi hanc quoque venerationem, ut novissimum esset, auctoremque ejus statim consecrandum, ut quandoque inter posteros quæreretur, an illud jam Deus fecisset. Ita ille nullo magis nomine publicus parens, quam quia tuus. Ingens gloria, ingensque fama, quum abunde expertus esset, quam bene humeris tuis sederet imperium, tibi terras, te terris reliquit; eo ipse carus omnibus ac desiderandus, quod prospexerat, ne desideraretur.

XI. Quem tu lacrimis primum, ita ut filium decuit, mox templis honestasti; non imitatus illos, qui hoc idem, sed alia mente fecerunt. Dicavit cælo Tiberius Augustum; sed ut majestatis crimen induceret: Claudium Nero; sed ut irrideret: Vespasianum Titus, Domitianus Titum; sed ille, ut Dei filius, hic, ut frater videretur. Tu sideribus patrem intulisti, non ad metum civium, non in contumeliam Numinum, non in honorem tuum; sed quia Deum credis. Minus est

hoc, quum fit ab his, qui et sese Deos putant. Sed licet illum aris, pulvinaribus, flamine colas; non alio magis tamen Deum et facis et probas, quam quod ipse talis es. In principe enim, qui, electo successore, fato concessit, una eademque certissima divinitatis fides est, bonus successor.

Num ergo tibi ex immortalitate patris aliquid arrogantiæ accessit? num hos proximos divinitate parentum desides ac superbos potius, quam illos veteres et antiquos æmularis? qui hoc ipsum imperium pepercere, quod modo hostes invaserant contemserantque, quoniam imperator is, cujus pulsi fugatique non aliud majus habebatur indicium, quam si triumpharet. Ergo sustulerant animos, et jugum excusserant: nec jam nobiscum de sua libertate, sed de nostra servitute, certabant; ac ne inducias quidem, nisi æquis conditionibus inibant, legesque, ut acciperent, dabant.

XII. At nunc rediit omnibus terror et metus, et votum imperata faciendi. Vident enim romanum ducem, unum ex illis veteribus et priscis, quibus imperatorium nomen addebant contecti cædibus campi, et infecta victoriis maria. Accipimus obsides ergo, non emimus; nec ingentibus damnis, immensisque muneribus paciscimur, ut vicerimus. Rogant, supplicant; largimur, negamus; utrumque ex imperii majestate: agunt gratias, qui impetraverunt; non audent queri, quibus negatum est. An audeant, qui sciant, te assedisse ferocissimis populis eo ipso tempore, quod amicissimum illis, difficillimum nobis: quum Danubius ripas gelu jungit, duratusque glacie ingentia tergo bella transportat: quum feræ gentes non telis magis, quam suo cælo, suo sidere armantur? Sed ubi in proximo tu, non secus ac si mutatæ temporum

vices essent, illi quidem latibulis suis clausi tenebantur; nostra agmina percursare ripas, et aliena occasione, si permitteres, uti, ultroque hiemem suam barbaris inferre gaudebant.

XIII. Hæc tibi apud hostes veneratio. Quid apud milites? quam admirationem, quemadmodum comparasti! quum tecum inediam, tecum ferrent sitim; quum in illa meditatione campestri militaribus turmis imperatorium pulverem sudoremque misceres, nihil a ceteris, nisi robore ac præstantia differens: quum libero Marte nunc cominus tela librares, nunc librata susciperes, alacer virtute militum et lætus, quoties aut cassidi tuæ, aut clypeo gravior ictus incideret: (laudabas quippe ferientes, hortabarisque, ut auderent: et audebant jam) quum spectator moderatorque ineuntium certamina virorum, arma componeres, tela tentares, ac si quod durius accipienti videretur, ipse vibrares. Quid, quum solatium fessis, ægris opem ferres? Non tibi moris tua inire tentoria, nisi commilitonum ante lustrasses; nec requiem corpori, nisi post omnes, dare. Hac mihi admiratione dignus imperator non videretur, si inter Fabricios et Scipiones et Camillos talis esset. Tunc enim illum imitationis ardor, semperque melior aliquis accenderet. Postquam vero studium armorum a manibus ad oculos, ad voluptatem a labore translatum est; postquam exercitationibus nostris non veteranorum aliquis, cui decus muralis aut civica, sed græculus magister assistit; quam magnum est unum ex omnibus patrio more, patria virtute lætari, et sine æmulo, ac sine exemplo secum certare, secum contendere; ac sicut imperat solus, solum ita esse, qui debeat imperare!

XIV. Nonne incunabula hæc tibi, Cæsar, et

rudimenta, quum puer admodum parthica lauro gloriam patris augeres, nomenque Germanici jam tum mererere, quum ferociam superbiamque barbarorum ex proximo auditus magno terrore cohiberes, Rhenumque et Euphratem admirationis tuæ societate conjungeres? quum orbem terrarum non pedibus magis, quam laudibus peragrares? apud eos semper major et clarior, quibus postea contigisses. Et necdum imperator, necdum Dei filius eras. Hispaniam Germaniamque quum plurimæ gentes, ac prope infinita vastitas interjacentis soli, tum Pyrenæus, Alpes immensique alii montes, nisi his comparentur, muniunt dirimuntque. Per hoc omne spatium quum legiones duceres, seu potius (tanta velocitas erat) raperes; non vehiculum umquam, non equum respexisti. Levis hic, non subsidium itineris, sed decus, et cum ceteris subsequebatur: ut cujus nullus tibi usus, nisi quum die stativorum proximum campum alacritate, discursu, pulvere attolleres. Initium laboris mirer, an finem? multum est, quod perseverasti; plus tamen, quod non timuisti, ne perseverare non posses. Nec dubito, quin ille, qui te inter illa Germaniæ bella ab Hispania usque, ut validissimum præsidium, exciverat, iners ipse alienisque virtutibus tunc quoque invidus imperator, quum ope earum indigeret, tantam admirationem tui non sine quodam timore conceperit; quantam ille genitus Jove post sævos labores, duraque imperia regi suo indomitus semper indefessusque referebat; quum aliis super alias expeditionibus munere alio dignus invenireris.

XV. Tribunus vero disjunctissimas terras teneris adhuc annis viri firmitate lustrasti: jam tunc præmonente Fortuna, ut diu penitusque perdisce-

res, quæ mox præcipere deberes. Neque enim prospexisse castra, brevemque militiam quasi transisse contentus, ita egisti tribunum, ut esse statim dux posses, nihilque discendum haberes tempore docendi. Cognovisti per stipendia decem mores gentium, regionum situs, opportunitates locorum; et diversam aquarum cælique temperiem, ut patrios fontes patriumque sidus, ferre consuevisti. Quoties equos, quoties emerita arma mutasti! Veniet ergo tempus, quo posteri visere, visendumque tradere minoribus suis gestient, quis sudores tuos hauserit campus, quæ refectiones tuas arbores, quæ somnum saxa prætexerint, quod denique tectum magnus hospes impleveris: ut tunc ipsi tibi ingentium ducum sacra vestigia iisdem in locis monstrabantur. Verum hæc olim: in præsentia quidem, quisquis paulo vetustior miles, hic te commilitone censetur. Quotus enim quisque, cujus tu non ante commilito, quam imperator? Inde est, quod prope omnes nomine appellas; quod singulorum fortia facta commemoras: nec habent adnumeranda tibi pro republica vulnera, quibus statim laudator et testis contigisti.

XVI. Sed tanto magis prædicanda moderatio tua, quod innutritus bellicis laudibus pacem amas: nec quia vel pater tibi triumphalis, vel adoptionis tuæ die dicata capitolino Jovi laurus, idcirco ex occasione omni quæris triumphos. Non times bella, nec provocas. Magnum est, Imperator Auguste, magnum est stare in Danubii ripa, si transeas, certum triumphi; nec decertare cupere cum recusantibus: quorum alterum fortitudine, alterum moderatione efficitur. Nam ut ipse nolis pugnare, moderatio; fortitudo tua præstat, ut neque hostes tui velint. Accipiet ergo aliquando Capitolium

non mimicos currus, nec falsæ simulacra victoriæ; sed imperatorem veram ac solidam gloriam reportantem, pacem, (tranquillitatem) et tam confessa hostium obsequia, ut vincendus nemo fuerit. Pulcrius hoc omnibus triumphis. Neque enim umquam, nisi ex contemtu imperii nostri factum est, ut vinceremus. Quod si quis barbarus rex eo insolentiæ furorisque processerit, ut iram tuam indignationemque mereatur; næ ille, sive interfuso mari, seu fluminibus immensis, seu præcipiti monte defenditur, omnia hæc tam prona, tamque cedentia virtutibus tuis sentiet, ut subsedisse montes, flumina exaruisse, interceptum mare, illatasque sibi non esse classes nostras, sed terras ipsas arbitretur.

XVII. Videor jam cernere non spoliis provinciarum, et extorto sociis auro, sed hostilibus armis, captorumque regum catenis triumphum gravem. Videor ingentia ducum nomina, nec indecora nominibus corpora noscitare. Videor intueri immanibus ausis barbarorum onusta fercula, et sua quemque facta vinctis manibus sequentem: mox ipsum te sublimem, instantemque curru domitarum gentium tergo; ante currum autem clypeos, quos ipse perfoderis. Nec tibi opima defuerint, si quis regum venire in manus audeat; nec modo telorum tuorum, sed etiam oculorum minarumque conjectum toto campo, totoque exercitu opposito, perhorrescat. Meruisti proxima moderatione, ut quandocumque te vel inferre, vel propulsare bellum coegerit imperii dignitas, non ideo vicisse videaris, ut triumphares; sed triumphare, quia viceris.

XVIII. Aliud ex alio mihi occurrit. Quam speciosum est enim, quod disciplinam castrorum la-

ipsam exstinctamque refovisti, depulso prioris sæculi malo, inertia et contumacia, et dedignatione parendi! Tutum est reverentiam, tutum caritatem mereri: nec ducum quisquam aut non amari a militibus, aut amari timet: et inde offensæ gratiæque pariter securi, instant operibus, adsunt exercitationibus, arma, mœnia, viros aptant. Quippe non is princeps, qui sibi imminere, sibi intendi putet, quod in hostes paretur: quæ persuasio fuit illorum, qui hostilia quum facerent, timebant. Iidem ergo torpere militaria studia, nec animos modo, sed et corpora ipsa languescere, gladios etiam incuria hebetari retundique gaudebant. Duces porro nostri, non tam regum exterorum, quam suorum principum insidias, nec tam hostium, quam commilitonum manus ferrumque metuebant.

XIX. Est hæc natura sideribus, ut parva et exilia validiorum exortus obscuret: similiter imperatoris adventu legatorum dignitas inumbratur. Tu tamen major omnibus quidem eras, sed sine ullius diminutione major: eamdem auctoritatem præsente te quisque, quam absente, retinebat: quin etiam plerisque ex eo reverentia accesserat, quod tu quoque illos reverebare. Itaque perinde summis atque infimis carus, sic imperatorem commilitonemque miscueras, ut studium omnium laboremque et tamquam exactor intenderes, et tamquam particeps sociusque relevares. Felices illos, quorum fides et industria non per internuntios et interpretes, sed ab ipso te, nec auribus tuis, sed oculis probabantur! Consequuti sunt, ut absens quoque de absentibus nemini magis, quam tibi crederes.

XX. Jam te civium desideria revocabant, amoremque castrorum superabat caritas patriæ. Iter

inde placidum ac modestum, et plane a pace redeuntis. Nec vero ego in laudibus tuis ponam, quod adventum tuum non pater quisquam, non maritus expavit. Affectata aliis castitas, tibi ingenita et innata, interque ea, quæ imputare non possis. Nullus in exigendis vehiculis tumultus, nullum circa hospitia fastidium; annona, quæ ceteris; ad hoc, comitatus accinctus et parens: diceres magnum aliquem ducem, ac te potissimum, ad exercitus ire: adeo nihil, aut certe parum intererat inter imperatorem factum, et brevi futurum. Quam dissimilis nuper alterius principis transitus! si tamen transitus ille, non populatio fuit, quum abactus hospitum exerceret, omniaque dextra lævaque perusta et attrita, ut si vis aliqua, vel ipsi illi barbari, quos fugiebat, inciderent. Persuadendum provinciis erat, illud iter Domitiani fuisse, non principis. Itaque non tam pro tua gloria, quam pro utilitate communi, edicto subjecisti, quid in utrumque vestrum esset impensum. Assuescat imperator cum imperio calculum ponere: sic exeat, sic redeat, tamquam rationem redditurus; edicat, quid absumserit. Ita fiet, ut non absumat, quod pudeat edicere. Præterea futuri principes, velint, nolint, sciant: Tanti tuum constat; propositisque duobus exemplis meminerint, perinde conjecturam de moribus suis homines esse facturos, prout hoc vel illud elegerint.

XXI. Nonne his tot tantisque meritis novos aliquos honores, novos titulos merebare? At tu etiam nomen patris patriæ recusabas. Quam longa nobis cum modestia tua pugna! quam tarde vicimus! Nomen illud, quod alii primo statim principatus die, ut imperatoris et Cæsaris, receperunt, tu usque eo distulisti, donec tu quoque, benefi-

ciorum tuorum parcissimus æstimator, jam te mereri fatereris. Itaque soli omnium contigit tibi, ut pater patriæ esses antequam fieres, eras enim in animis, in judiciis nostris: nec publicæ pietatis intererat quid vocarere; nisi quod ingrata sibi videbatur, si te imperatorem potius vocaret et Cæsarem, quum patrem experiretur. Quod quidem nomen qua benignitate, qua indulgentia exerces! Ut cum civibus tuis, quasi cum liberis parens, vivis! ut reversus imperator, qui privatus exieras, agnoscis! eosdem nos, eumdem te putas: par omnibus, et hoc tantum ceteris major, quod melior.

XXII. Ac primum, qui dies ille, quo exspectatus desideratusque urbem ingressus es! Jam hoc ipsum, quod ingressus es, quam mirum lætumque! Nam priores invehi et importari solebant, non dico quadrijugo curru, et albentibus equis, sed humeris hominum, quod arrogantius erat. Tu sola corporis proceritate elatior aliis et excelsior, non de patientia nostra quemdam triumphum, sed de superbia principum egisti. Ergo non ætas quemquam, non valetudo, non sexus retardavit, quo minus oculos insolito spectaculo impleret. Te parvuli noscere, ostentare juvenes, mirari senes, ægri quoque, neglecto medentium imperio, ad conspectum tui, quasi ad Salutem Sanitatemque, prorepere. Inde alii se satis vixisse te viso, te recepto; alii nunc magis esse vivendum prædicabant. Feminas etiam tunc fecunditatis suæ maxima voluptas subiit, quum cernerent, cui principi cives, cui imperatori milites peperissent. Videres referta tecta ac laborantia, ac ne eum quidem vacantem locum, qui non nisi suspensum et instabile vestigium caperet; oppletas undique vias, angu-

stumque tramitem relictum tibi; alacrem hinc atque inde populum; ubique par gaudium, paremque clamorem. Tam æqualis ab omnibus ex adventu tuo lætitia percepta est, quam omnibus venisti: quæ tamen ipsa cum ingressu tuo crevit, ac prope in singulos gradus adaucta est.

XXIII. Gratum erat cunctis, quod senatum osculo exciperes, ut dimissus osculo fueras: gratum, quod equestris ordinis decora honore nominum sine monitore signares: gratum, quod tantum non ultro clientibus salutatis quasdam familiaritatis notas adderes: gratius tamen, quod sensim et placide, et quantum respectantium turba pateretur, incederes: quod occursantium populus te quoque, te imo maxime, artaret; quod primo statim die latus tuum crederes omnibus. Neque enim stipatus satellitum manu, sed circumfusus undique nunc senatus, nunc equestris ordinis flore, prout alterutrum frequentiæ genus invaluisset, silentes quietosque lictores tuos subsequebare: nam milites nihil a plebe habitu, tranquillitate, modestia differebant. Ubi vero cœpisti Capitolium adscendere, quam læta omnibus adoptionis tuæ recordatio! quam peculiare gaudium eorum, qui te primi eodem loco salutaverant imperatorem! quin etiam Deum ipsum tunc præcipuam voluptatem operis percepisse crediderim. Ut quidem iisdem vestigiis institisti, quibus parens tuus ingens illud Deorum prolaturus arcanum: quæ circumstantium gaudia! quam recens clamor! quam similis illi dies, qui hunc genuit diem! ut plena altaribus, angusta victimis cuncta! ut in unius salute collata omnium vota! quum sibi se ac liberis suis intelligerent precari, quæ pro te precarentur. Inde tu in palatium quidem, sed eo vultu, sed ea mo-

deratione, ut si privatam domum peteres; ceteri ad penates suos, quisque iteraturus gaudii fidem, ubi nulla necessitas gaudendi est.

XXIV. Onerasset alium ejusmodi introitus, tu quotidie admirabilior et melior; talis denique, quales alii principes futuros se tantum pollicentur. Solum ergo te commendat augetque temporis spatium. Junxisti enim ac miscuisti res diversissimas, securitatem olim imperantis, et incipientis pudorem. Non tu civium amplexus ad pedes tuos deprimis, nec osculum manu reddis. Manet imperatori, quæ prior oris humanitas, dexteræ verecundia. Incedebas pedibus, incedis: lætabaris labore, lætaris: eademque omnia illa circa te; nihil ipsa te Fortuna mutavit. Liberum est, ingrediente per publicum principe, subsistere, occurrere, comitari, præterire: ambulas inter nos, non quasi contingas; et copiam tui, non ut imputes, facis. Hæret lateri tuo quisquis accessit, finemque sermoni suus cuique pudor, non tua superbia, facit. Regimur quidem a te, et subjecti tibi, sed quemadmodum legibus, sumus. Nam et illæ cupiditates nostras libidinesque moderantur, nobiscum tamen et inter nos versantur. Emines, excellis, ut honor, ut potestas, quæ super homines quidem, hominum sunt tamen. Ante te principes, fastidio nostri, et quodam æqualitatis metu, usum pedum amiserant. Illos ergo humeri cervicesque servorum super ora nostra; te fama, te gloria, te civium pietas, te libertas super ipsos principes vehunt; te ad sidera tollit humus ita communis, et confusa principis vestigia.

XXV. Nec vereor, P.C., ne longior videar, quum sit maxime optandum, ut ea, pro quibus aguntur principi gratiæ, multa sint: quæ quidem

reverentius fuerit integra illibataque cogitationibus vestris reservari, quam carptim breviterque perstringi: quia fere sequitur, ut illa quidem, de quibus taceas, tanta, quanta sunt, esse videantur. Nisi vero leviter attingi placet, locupletatas tribus, datumque congiarium populo, et datum totum, quum donativi partem milites accepissent. An mediocris animi est, his potius repræsentare, quibus magis negari potest? quamquam in hac quoque diversitate æqualitatis ratio servata est. Æquati sunt enim populo milites, eo quod partem, sed priores; populus militibus, quod posterior, sed totum statim accepit. Enimvero qua benignitate divisum est! quantæ curæ tibi fuit, ne quis expers liberalitatis tuæ fieret! Datum est his, qui post edictum tuum in locum erasorum subditi fuerant: æquatique sunt ceteris illi etiam, quibus non erat promissum. Negotiis aliquis, valetudine alius, hic mari, ille fluminibus distinebatur: exspectatum est provisumque, ne quis æger, ne quis occupatus, ne quis denique longe fuisset: veniret quisque, quum vellet: veniret quisque, quum posset. Magnificum, Cæsar, et tuum, disjunctissimas terras munificentiæ ingenio velut admovere, immensaque spatia liberalitate contrahere, intercedere casibus, occursare fortunæ, atque omni ope anniti, ne quis e plebe romana, dante congiarium te, hominem magis sentiret se fuisse, quam civem.

XXVI. Adventante congiarii die, observare principis egressum in publicum, insidere vias examina infantium, futurusque populus solebat. Labor parentibus erat, ostentare parvulos, impositosque cervicibus adulantia verba blandasque voces edocere: reddebant illi, quæ monebantur. Aç

plerique irritis precibus surdas principis aures adstrepebant; ignarique quid rogassent, quid non impetrassent, donec plane scirent, differebantur. Tu ne rogari quidem sustinuisti, et quamquam lætissimum oculis tuis esset, conspectu romanæ sobolis impleri, omnes tamen, antequam te viderent adirentve, recipi, incidi jussisti, ut jam inde ab infantia parentem publicum munere educationis experirentur: crescerent de tuo, qui crescerent tibi, alimentisque tuis ad stipendia tua pervenirent, tantumque omnes uni tibi, quantum parentibus suis quisque, deberent. Recte, Cæsar, quod spem romani nominis sumtibus tuis suscipis. Nullum est enim magno principe, immortalitatemque merituro impendii genus dignius, quam quod erogatur in posteros. Locupletes ad tollendos liberos ingentia præmia, et pares pœnæ cohortantur; pauperibus educandi una ratio est, bonus princeps. Hic fiducia sui procreatos, nisi larga manu fovet, auget, amplectitur, occasum imperii, occasum reipublicæ accelerat, frustraque proceres plebe neglecta, ut defectum corpore caput, nutaturumque instabili pondere tuetur. Facile est conjectare, quod perceperis gaudium, quum te parentum, liberorum, senum, infantium, puerorum clamor exciperet. Hæc prima parvulorum civium vox aures tuas imbuit, quibus tu daturus alimenta, hoc maximum præstitisti, ne rogarent.

XXVII. Super omnia est tamen, quod talis es, ut sub te liberos tollere libeat et expediat. Nemo jam parens filio nisi fragilitatis humanæ vices horret; nec inter insanabiles morbos principis ira numeratur. Magnum quidem est educandi incitamentum, tollere liberos in spem alimentorum, in spem congiariorum; majus tamen,

in spem libertatis, in spem securitatis. Atque adeo nihil largiatur princeps, dum nihil auferat; non alat, dum non occidat: nec deerunt, qui filios concupiscant. Contra, largiatur et auferat; alat et occidat: næ ille quam brevi tempore effecerit, ut omnes non posterorum modo, sed sui parentumque pœniteat. Quocirca nihil magis in tua tota liberalitate laudaverim, quam quod congiarium das de tuo, alimenta de tuo: neque a te liberi civium, ut ferarum catuli, sanguine et cædibus nutriuntur: quodque gratissimum est accipientibus, sciunt dari sibi, quod nemini est ereptum, locupletatisque tam multis, pauperiorem esse factum principem tantum: quamquam ne hunc quidem: nam cujus est quidquid est omnium, tántum ipse, quantum omnes, habet.

XXVIII. Alio me vocat numerosa gloria tua: alio autem? quasi vero jam satis veneratus miratusque sim, quod tantam pecuniam profudisti, non ut flagitii tibi conscius ab insectatione ejus averteres famam; nec ut tristes hominum mœstosque sermones lætiore materia detineres. Nullam congiario culpam, nullam alimentis crudelitatem redemisti, nec tibi bene faciendi fuit causa, ut, quæ male feceras, impune fecisses. Amor impendio isto, non venia quæsita est; populusque romanus obligatus a tribunali tuo, non exoratus recessit. Obtulisti enim congiarium gaudentibus gaudens, securusque securis: quodque antea principes ad odium sui leniendum tumentibus plebis animis objectabant, id tu tam innocens populo dedisti, quam populus accepit. Paulo minus, P. C., quinque millia ingenuorum fuerunt, quæ liberalitas principis nostri conquisivit, invenit, adscivit. Hi subsidium bellorum, ornamentum pa-

cis, publicis sumtibus aluntur, patriamque non ut patriam tantum, verum ut altricem amare condiscunt. Ex his castra, ex his tribus replebuntur; ex his quandoque nascentur, quibus alimentis opus non sit. Dent tibi, Cæsar, ætatem Dii, quam mereris, serventque animum, quem dederunt: et quanto majorem infantium turbam iterum atque iterum videbis incidi! Augetur enim quotidie et crescit; non quia cariores parentibus liberi, sed quia principi cives. Dabis congiaria, si voles; præstabis alimenta, si voles: illi tamen propter te nascuntur.

XXIX. Instar ego perpetui congiarii reor affluentiam annonæ. Hujus aliquando cura Pompejo non minus addidit gloriæ, quam pulsus ambitus campo, exactus hostis mari, Oriens triumphis Occidensque lustratus. Nec vero ille civilius, quam parens noster, auctoritate, consilio, fide reclusit vias, portus patefecit, itinera terris, litoribus mare, litora mari reddidit, diversasque gentes ita commercio miscuit, ut, quod genitum esset usquam, id apud omnes natum esse videretur. Nonne cernere datur, ut sine ullius injuria omnis usibus nostris annus exuberet? Quippe non, ut ex hostico raptæ, perituræque in horreis messes, nequidquam queritantibus sociis auferuntur. Devehunt ipsi quod terra genuit, quod sidus aluit, quod annus tulit: nec novis indictionibus pressi ad vetera tributa deficiunt. Emit fiscus quidquid videtur emere: inde copiæ, inde annona, de qua inter licentem vendentemque conveniat: inde hic satietas, nec fames usquam.

XXX. Ægyptus alendis augendisque seminibus ita gloriata est, ut nihil imbribus cæloque deberet: siquidem proprio semper amne perfusa, nec

alio genere aquarum solita pinguescere, quam quas ipse devexerat, tantis segetibus induebatur, ut cum feracissimis terris, quasi numquam cessura, certaret. Hæc inopina siccitate usque ad injuriam sterilitatis exaruit: quia piger Nilus cunctanter alveo sese ac languide extulerat, ingentibus quidem tunc quoque ille fluminibus, fluminibus tamen, conferendus. Hinc pars magna terrarum mergi repararique palanti amne consueta, alto pulvere incanduit. Frustra tunc Ægyptus nubila optavit, cælumque respexit, quum ipse fecunditatis parens contractior et exilior, iisdem ubertatem ejus anni angustiis, quibus abundantiam suam, cohibuisset. Neque enim solum vagus ille, quum expanditur, amnis intra usurpata semper collium substiterat atque hæserat; sed supino etiam ac clementi solo, non placido se mollique lapsu refugum abstulerat, necdum satis humentes terras addiderat arentibus. Igitur inundatione, id est ubertate, regio fraudata, sic opem Cæsaris invocavit, ut solet amnem suum: nec longius illi adversorum fuit spatium, quam dum nuntiat. Tam velox, Cæsar, potentia tua est, tamque in omnia pariter intenta bonitas et accincta, ut tristius aliquid sæculo tuo passis, ad remedium salutemque sufficiat, ut scias.

XXXI. Omnibus equidem gentibus fertiles annos gratasque terras precor: crediderim tamen per hunc Ægypti statum tuas Fortunam vires experiri, tuamque vigilantiam exspectare voluisse. Nam, quum omnia ubique secunda merearis, nonne manifestum est, si quid adversi cadat, tuis laudibus, tuisque virtutibus materiem campumque prosterni, quum secunda felices, adversa magnos probent? Percrebuerat antiquitus, urbem nostram

nisi opibus Ægypti ali sustentarique non posse. Superbiebat ventosa et insolens natio, quod victorem quidem populum pasceret tamen; quodque in suo flumine, in suis navibus vel abundantia nostra, vel fames esset. Refudimus Nilo suas copias: recepit frumenta quæ miserat, deportatasque messes revexit. Discat igitur Ægyptus, credatque experimento, non alimenta se nobis, sed tributa præstare: sciat, se non esse P. R. necessariam, et tamen serviat. Post hæc, si volet, Nilus amet alveum suum, et fluminis modum servet: nihil hoc ad urbem, ac ne ad Ægyptum quidem, nisi ut inde navigia inania et vacua, et similia redeuntibus, hinc plena et onusta, et qualia solent venire, mittantur; conversoque munere maris, hinc potius venti ferentes et brevis cursus optentur. Mirum, Cæsar, videretur, si desidem Ægyptum, cessantemque Nilum non sensisset urbis annona: quæ tuis opibus, tua cura usque illuc redundavit, ut simul probaretur, et nos Ægypto posse, et nobis Ægyptum carere non posse. Actum erat de fecundissima gente, si libera fuisset: pudebat sterilitatis insolitæ, nec minus erubescebat fame, quam torquebatur; quum pariter a te necessitatibus ejus pudorique subventum est. Stupebant agricolæ plena horrea, quæ non ipsi refersissent, quibusque de campis illa subvecta messis, quave in Ægypti parte alius amnis. Ita beneficio tuo nec maligna tellus; et obsequens Nilus, Ægypto quidem sæpe, sed gloriæ nostræ numquam largior fluxit.

XXXII. Quam nunc juvat, provincias omnes in fidem nostram ditionemque venisse, postquam contigit princeps, qui terrarum fecunditatem nunc huc, nunc illuc, ut tempus et necessitas posceret,

transferret referretque! qui diremtam mari gentem, ut partem aliquam populi plebisque romanæ, aleret ac tueretur! Et cælo quidem nunquam benignitas tanta, ut omnes simul terras ubertet foveatque: hic omnibus pariter, si non sterilitatem, at mala sterilitatis exturbat: hic, si non fecunditatem, at bona fecunditatis importat: hic alternis commeatibus Orientem Occidentemque connectit, ut, quæ ubique feruntur, quæque expetuntur, omnes gentes invicem capiant, et discant, quanto libertati discordi servientibus sit utilius, unum esse, cui serviant. Quippe discretis quidem bonis omnium, sua cujusque ad singulos mala; sociatis autem atque permistis, singulorum mala ad neminem, ad omnes omnium bona pertinent. Sed sive terris divinitas quædam, sive aliquis amnibus genius; et solum illud et flumen ipsum precor, ut hac principis benignitate contentum, molli gremio semina recondat, multiplicata restituat. Non equidem reposcimus fenus: putet tamen esse solvendum, fallacemque unius anni fidem, omnibus annis, omnibusque postea sæculis tanto magis, quia non exigimus, excuset.

XXXIII. Satisfactum qua civium, qua sociorum utilitatibus. Visum est spectaculum inde non enerve, nec fluxum, nec quod animos virorum molliret et frangeret, sed quod ad pulcra vulnera contemtumque mortis accenderet: quum in servorum etiam noxiorumque corporibus amor laudis et cupido victoriæ cerneretur. Quam deinde in edendo liberalitatem, quam justitiam exhibuit, omni affectione aut intactus, aut major! Impetratum est, quod postulabatur: oblatum, quod non postulabatur. Institit ultro, et, ut concupisceremus, admonuit: ac sic quoque plura inopinata, plura su-

bita. Jam quam libera spectantium studia, quam securus favor! Nemini impietas, ut solebat, objecta, quod odisset gladiatorem: nemo e spectatore spectaculum factus, miseras voluptates unco et ignibus expiavit. Demens ille, verique honoris ignarus, qui crimina majestatis in arena colligebat, ac se despici et contemni, nisi etiam gladiatores ejus veneraremur: sibi maledici in illis, suam divinitatem, suum numen violari interpretabatur; quumque se idem quod Deos, idem gladiatores, quod se putabat.

XXXIV. At tu, Cæsar, quam pulcrum spectaculum pro illo nobis exsecrabili reddidisti! Vidimus delatorum agmen inductum quasi grassatorum, quasi latronum. Non solitudinem illi, non iter, sed templum, sed forum insederant: nulla jam testamenta secura, nullius status certus: non orbitas, non liberi proderant. Auxerat hoc malum principum avaritia. Advertisti oculos, atque, ut ante castris, ita postea pacem foro reddidisti: exscidisti intestinum malum; et provida severitate cavisti, ne fundata legibus civitas eversa legibus videretur. Licet ergo quum fortuna, tum liberalitas tua visenda nobis præbuerit, ut præbuit, nunc ingentia robora virorum, et pares animos: nunc immanitatem ferarum, nunc mansuetudinem incognitam; nunc secretas illas et arcanas, ac sub te primum communes opes; nihil tamen gratius, nihil sæculo dignius, quam quod contigit desuper intueri delatorum supina ora retortasque cervices. Agnoscebamus et fruebamur, quum velut piaculares publicæ sollicitudinis victimæ, supra sanguinem noxiorum, ad lenta supplicia graviores que pœnas ducerentur. Congesti sunt in navigia raptim conquisita, ac tempestatibus dediti.

Abirent, fugerent vastatas delationibus terras: ac, si quem fluctus ac procellæ scopulis reservassent, hic nuda saxa et inhospitale litus incoleret: ageret duram et anxiam vitam, relictaque post tergum totius generis humani securitate mœreret.

XXXV. Memoranda facies! delatorum classis permissa omnibus ventis, coactaque vela tempestatibus pandere, iratosque fluctus sequi, quoscumque in scopulos detulissent. Juvabat prospectare statim a portu sparsa navigia, et apud illud ipsum mare agere principi gratias, qui, clementia sua salva, ultionem hominum terrarumque Diis maris commendasset. Quantum diversitas temporum posset, tum maxime cognitum est, quum iisdem, quibus antea cautibus innocentissimus quisque, tunc nocentissimus affigeretur; quumque insulas omnes, quas modo senatorum, jam delatorum turba compleret, quos quidem non in præsens tantum, sed in æternum repressisti, mille pœnarum indagine inclusos. Ereptum alienas pecunias eunt? perdant quas habent. Expellere penatibus gestiunt? suis exturbentur: neque, ut antea, exsanguem illam et ferream frontem nequidquam convulnerandam præbeant punctis, et notas suas rideant: sed spectent paria præmio damna, nec majores spes, quam metus habeant; timeantque, quantum timebantur. Ingenti quidem animo divus Titus securitati nostræ ultionique prospexerat, ideoque Numinibus æquatus est: sed quanto tu quandoque dignior cælo, qui tot res illis adjecisti, propter quas illum Deum fecimus? Id hoc magis arduum fuit, quod imperator Nerva, te filio, te successore dignissimus, postquam magna quædam edicto Titi adstruxerat, nihil reliquisse nisi tibi videbatur, qui tam multa excogitasti, ut si ante

te nihil esset inventum. Quæ singula, quantum tibi gratiæ dispensata adjecissent! At tu simul omnia profudisti; ut sol et dies non parte aliqua, sed statim totus, nec uni aut alteri, sed omnibus in commune profertur.

XXXVI. Quam juvat cernere ærarium silens et quietum, et quale ante delatores erat! Nunc templum illud, nunc vere ædes, non spoliarium civium, cruentarumque prædarum sævum receptaculum, ac toto in orbe terrarum adhuc locus unus, in quo, optimo principe, boni malis impares essent. Manet tamen honor legum, nihilque ex publica utilitate convulsum: nec pœna cuiquam remissa, sed addita est ultio, solumque mutatum, quod jam non delatores, sed leges timentur. At fortasse non eadem severitate fiscum, qua ærarium, cohibes. Imo tanto majore, quanto plus tibi licere de tuo, quam de publico credis. Dicitur actori atque etiam procuratori tuo: *In jus veni; sequere ad tribunal*. Nam tribunal quoque excogitatum principatui est, par ceteris, nisi illud litigatoris amplitudine metiaris. Sors et urna fisco judicem assignat: licet rejicere, licet exclamare: *Hunc nolo, timidus est, et bona sæculi parum intelligit: illum volo, quia Cæsarem fortiter amat*. Eodem foro utuntur principatus et libertas. Quæ præcipua tua gloria est, sæpius vincitur fiscus: cujus mala causa numquam est, nisi sub bono principe. Ingens hoc meritum: majus illud, quod eos procuratores habes, ut plerumque cives tui non alios judices malint. Liberum est autem disceptanti dicere: *Nolo eum eligere:* neque enim ullam necessitatem muneribus tuis addis, ut qui scias, hanc esse beneficiorum principalium summam, si illis et non uti licet.

XXXVII. Onera imperii pleraque vectigalia institui, ut pro utilitate communi, ita singulorum injuriis coegerunt. His vicesima reperta est, tributum tolerabile et facile heredibus dumtaxat extraneis, domesticis grave. Itaque illis irrogatum est, his remissum : videlicet, quod manifestum erat, quanto cum dolore laturi, seu potius non laturi homines essent, destringi aliquid et abradi bonis, quæ sanguine, gentilitate, sacrorum denique societate meruissent, quæque numquam ut aliena et speranda, sed ut sua semperque possessa, ac deinceps proximo cuique transmittenda cepissent. Hæc mansuetudo legis veteribus civibus servabatur. Novi, seu per Latium in civitatem, seu beneficio principis venissent, nisi simul cognationis jura impetrassent, alienissimi habebantur, quibus conjunctissimi fuerant. Ita maximum beneficium vertebatur in gravissimam injuriam, civitasque romana instar erat odii et discordiæ et orbitatis, quum carissima pignora, salva ipsorum pietate, distraheret. Inveniebantur tamen, quibus tantus amor nominis nostri inesset, ut romanam civitatem non vicesimæ modo, verum etiam affinitatum damno bene compensari putarent; sed his maxime debebat gratuita contingere, a quibus tam magno æstimabatur. Igitur pater tuus sanxit, ut, quod ex matris ad liberos, ex liberorum bonis pervenisset ad matrem, etiamsi cognationum jura non recepissent, quum civitatem adipiscerentur, ejus vicesimam ne darent. Eamdem immunitatem in paternis bonis filio tribuit, si modo reductus esset in patris potestatem: ratus, improbe et insolenter ac pæne impie his nominibus inseri publicanum; nec sine piaculo quodam sanctissimas necessitudines velut intercedente vicesima scindi:

nullum esse tanti vectigal, quod liberos ac parentes faceret extraneos.

XXXVIII. Hactenus ille: parcius fortasse, quam decuit optimum principem, sed non parcius, quam optimum patrem, qui optimum adoptaturus, hoc quoque parentis indulgentissimi fecit, quod delibasse quædam, seu potius demonstrasse contentus, largam ac prope intactam benefaciendi materiam filio reservavit. Statim ergo muneri ejus liberalitas tua adstruxit, ut, quemadmodum in patris filius, sic in hereditate filii pater esset immunis, nec eodem momento, quo pater esse desiisset, hoc quoque amitteret, quod fuisset. Egregie, Cæsar, quod lacrymas parentum vectigales esse non pateris. Bona filii pater sine diminutione possideat, nec socium hereditatis accipiat, quem non habet luctus: nemo recentem et attonitam orbitatem ad computationem vocet, cogatque patrem, quid reliquerit filius, scire. Augeo, P. C., principis munus, quum ostendo, liberalitati ejus inesse rationem. Ambitio enim et jactantia et effusio, et quidvis potius, quam liberalitas existimanda est, cui ratio non constat. Dignum ergo, Imperator, mansuetudine tua, minuere orbitatis injurias, nec pati quemquam, filio amisso, insuper affici alio dolore. Sic quoque abunde misera res est, pater filio solus heres: quid si coheredem non a filio accipiat? Adde, quod quum divus Nerva sanxisset, ut in paternis bonis liberi necessitate vicesimæ solverentur; congruens erat, eamdem immunitatem parentes in liberorum bonis obtinere. Cur enim posteris amplior honor, quam majoribus haberetur? curve non retro quoque recurreret æquitas eadem? Tu quidem, Cæsar, illam exceptionem removisti, Si modo filius in potesta-

te patris fuisset: intuitus, opinor, vim legemque naturæ, quæ semper in ditione parentum esse liberos jussit; nec, uti inter pecudes, sic inter homines potestatem et imperium valentioribus dedit.

XXXIX. Nec vero contentus primum cognationis gradum abstulisse vicesimæ, secundum quoque exemit, cavitque, ut in sororis bonis frater, et contra in fratris soror, utque avus, avia in neptis nepotisque, et invicem illi servarentur immunes. His quoque, quibus per Latium civitas romana patuisset, idem indulsit, omnibusque inter se cognationum jura commisit, simul et pariter et more naturæ; quæ priores principes a singulis rogari gestiebant, non tam præstandi animo, quam negandi. Ex quo intelligi potest, quantæ benignitatis, quanti spiritus fuerit, sparsas atque, ut ita dicam, laceras gentilitates colligere atque connectere, et quasi renasci jubere; deferre, quod negabatur, atque id præstare cunctis, quod sæpe singuli non impetrassent: postremo ipsum sibi eripere tot beneficiorum occasiones, tam numerosam obligandi imputandique materiam. Indignum credo ei visum, ab homine peti, quod Dii dedissent. Soror estis et frater, avus et nepos; quid est ergo, cur rogetis, ut sitis? Princeps vobis est is qui pro cetera sua moderatione non minus invidiosum putat dare hereditatem, quam auferre. Læti ergo adite honores, capessite civitatem, neminem hoc necessitudinis, abruptum velut truncum amputatumque, destituet: iisdem omnes, quibus ante, pignoribus, sed honestiores perfruentur.

XL. Ac ne remotus quidem, jamque deficientis affinitatis gradus, a qualibet quantitate vicesimam inferre cogetur: statuit enim communis omnium parens summam, quæ publicanum pati

possit. Carebit onere vicesimæ parva et exilis hereditas: et, si ita gratus heres volet, tota sepulcro, tota funeri serviet: nemo observator, nemo castigator assistet: cuicumque modica pecunia ex hereditate alicujus obvenerit, securus habeat, quietusque possideat. Ea lex vicesimæ dicta est, ut ad periculum ejus perveniri, nisi opibus, non possit. Conversa est iniquitas in gratulationem; injuria in votum: optat heres, ut vicesimam debeat. Additum est, ut, qui ejusmodi ex causis in diem edicti vicesimam deberent, nondum tamen intulissent, non inferrent. At in præteritum subvenire ne Dii quidem possunt: tu tamen subvenisti, cavistique, ut desineret quisque debere, quod non esset postea debiturus. Idem effecisti, ne malos principes habuissemus; quo ingenio, si natura pateretur, quam libenter tot spoliatis, tot trucidatis sanguinem et bona refudisses! Vetuisti exigi, quod deberi non tuo sæculo cœperat. Alius, ut contumacibus irasceretur, tarditatemque solvendi dupli vel et quadrupli irrogatione multaret: tu nihil referre iniquitatis existimas, exigas, quod deberi non oportuerit, an constituas, ut debeatur.

XLI. Feres, Cæsar, curam et sollicitudinem consularem. Nam mihi cogitanti, eumdem te collationes remisisse, donativum reddidisse, congiarium obtulisse, delatores abegisse, vectigalia temperasse; interrogandus videris, satisne computaveris imperii reditus, an tantas vires habeat frugalitas principis, ut tot impendiis, tot erogationibus sola sufficiat? Nam quid est causæ, cur aliis quidem, quum omnia raperent, et rapta retinerent, ut si nihil rapuissent, nihil retinuissent, defuerint omnia? tibi, quum tam multa largiaris, et nihil auferas, omnia supersint, ut si nihil lar-

giaris et auferas omnia? Numquam principibus defuerunt, qui fronte tristi, et gravi supercilio utilitatibus fisci contumaciter adessent; et erant principes ipsi sua sponte avidi et rapaces, et qui magistris non egerent: plura tamen semper a nobis contra nos didicerunt. Sed ad tuas aures quum ceteris omnibus, tum vel maxime avaris adulationibus obstructus est aditus. Silent ergo et quiescunt, et postquam non est, cui suadeatur; qui suadeant, non sunt. Quo evenit, ut tibi quum plurimum pro tuis, plus tamen pro nostris moribus debeamus.

XLII. Locupletabant et fiscum et ærarium non tam voconiæ et juliæ leges, quam majestatis singulare et unicum crimen eorum, qui crimine vacarent: hujus tu metum penitus sustulisti, contentus magnitudine, qua nulli magis caruerunt, quam qui sibi majestatem vindicabant. Reddita est amicis fides, liberis pietas, obsequium servis: verentur et parent et dominos habent. Non enim jam servi nostri principis amici, sed nos sumus: nec pater patriæ alienis se mancipiis cariorem, quam civibus suis credit. Omnes accusatore domestico liberasti, unoque salutis publicæ signo illud, ut sic dixerim, servile bellum sustulisti, in quo non minus servis, quam dominis præstitisti: hos enim securos, illos bonos fecisti. Non vis interea laudari; nec fortasse laudanda sint: grata sunt tamen recordantibus principem illum in capita dominorum servos subornantem, monstrantemque crimina, quæ tamquam delata puniret: magnum et inevitabile, ac toties cuique experiendum malum, quoties quisque similes principi servos haberet.

XLIII. In eodem genere ponendum est, quod

testamenta nostra secura sunt: nec unus omnium, nunc quia scriptus, nunc quia non scriptus, heres es. Non tu falsis, non tu iniquis tabulis advocaris. Nullius ad te iracundia, nullius impietas, nullius furor confugit: nec quia offendit alius, nuncuparis; sed quia ipse meruisti. Scriberis ab amicis, ab ignotis præteriris; nihilque inter privatum et principem interest, nisi quod nunc a pluribus amaris: nam et plures amas. Tene, Cæsar, hunc cursum, et probabitur experimento, sitne feracius et uberius, non ad laudem modo, sed ad pecuniam, principi, si herede illo mori homines velint, quam si cogantur. Donavit pater tuus multa, et ipse donasti: cesserit parum gratus: manent tamen ii, qui bonis ejus fruantur, nihilque ex illis ad te nisi gloria redit: nam liberalitatem jucundiorem debitor gratus, clariorem ingratus facit. Sed quis ante te laudem istam pecuniæ prætulit? quotusquisque principum ne id quidem in patrimoniis nostris suum duxit, quod esset de suo? Nonne ut regum, ita Cæsarum munera illitos cibis hamos, opertos præda laqueos æmulabantur? quum privatis facultatibus velut hausta et implicata, retro secum, quidquid attigerant, referrent.

XLIV. Quam utile est, ad usum secundorum per adversa venisse! Vixisti nobiscum, periclitatus es et timuisti, quæ tunc erat innocentium vita: scis et expertus es, quantopere detestentur malos principes etiam qui malos faciunt: meministi, quæ optare nobiscum, quæ sis queri solitus. Nam privato judicio principem geris, meliorem imo te præstas, quam tibi alium precabare. Itaque sic imbuti sumus, ut quibus erat summa votorum, melior pessimo princeps, jam non possi-

mus, nisi optimum ferre. Nemo est ergo tam tui, tam ignarus sui, ut locum istum post te concupiscat. Facilius est, ut esse aliquis successor tuus possit, quam ut velit. Quis enim curæ tuæ molem sponte subeat? quis comparari tibi non reformidet? Expertus et ipse es, quam sit onerosum succedere bono principi, et afferebas excusationem adoptanti. An prona parvaque sunt ad æmulandum, quod nemo incolumitatem turpitudine rependit? Salva est omnibus vita et dignitas vitæ: nec jam consideratus ac sapiens, qui ætatem in tenebris agit. Eadem quippe sub principe virtutibus præmia, quæ in libertate*: nec benefacto tantum ex conscientia merces. Amas constantiam civium, rectosque ac vividos animos non, ut alii, contundis ac deprimis; sed foves et attollis. Prodest bonos esse, quum sit satis abundeque, si non nocet: his honores, his sacerdotia, his provincias offers: hi amicitia tua, hi judicio florent. Acuuntur isto integritatis et industriæ pretio similes, dissimiles alliciuntur: nam præmia bonorum malorumque bonos ac malos faciunt. Pauci adeo ingenio valent, ut non turpe honestumque, prout bene ac secus cessit, expetant fugiantve; ceteri, ubi laboris inertiæ, vigilantiæ somno, frugalitatis luxuriæ merces datur; eadem ista, quibus alios artibus assequutos vident, consectantur; qualesque sunt illi, tales esse et videri volunt; et dum volunt, fiunt.

XLV. Et priores quidem principes, excepto patre tuo, præterea uno aut altero, (et nimis dixi) vitiis potius civium, quam virtutibus lætabantur: primum, quod in alio sua quemque natura delectat; deinde, quod patientiores servitutis arbitrabantur, quos non deceret esse nisi servos.

teretur; sed non obtinuit, ut vellet. Rogatus es tu, quod cogebat alius, cœpitque esse beneficium, quod necessitas fuerat. Neque enim a te minore concentu, ut tolleres pantomimos, quam a patre tuo, ut restitueret, exactum est. Utrumque recte: nam et restitui oportebat, quos sustulerat malus princeps, et tolli restitutos. In his enim, quæ a malis bene fiunt, hic tenendus modus, ut appareat, auctorem displicuisse, non factum. Idem ergo populus ille aliquando scenici imperatoris spectator et plausor, nunc in pantomimis quoque aversatur, et damnat effeminatas artes, et indecora sæculo studia. Ex quo manifestum est, principum disciplinam capere etiam vulgus: quum rem, si ab uno fiat, severissimam, fecerint omnes. Macte hac gravitatis gloria, Cæsar, qua consequutus es, ut, quod antea vis et imperium, nunc mores vocarentur. Castigaverunt vitia sua ipsi, qui castigari merebantur; iidemque emendatores, qui emendandi fuerunt. Itaque nemo de severitate tua queritur, et liberum est queri. Sed quum ita comparatum sit, ut de nullo minus principe querantur homines, quam de quo maxime licet; tuo in sæculo nihil est, quo non omne hominum genus lætetur et gaudeat. Boni provehuntur; mali, qui est tranquillissimus status civitatis, nec timent, nec timentur. Mederis erroribus, sed implorantibus: omnibusque, quos bonos facis, hanc adstruis laudem, ne coegisse videaris.

XLVII. Quid vitam? quid mores juventutis? quam principaliter formas! quem honorem dicendi magistris! quam dignationem sapientiæ doctoribus habes! ut sub te spiritum et sanguinem et patriam receperunt studia! quæ priorum temporum immanitas exsiliis puniebat, quum sibi vitiorum

omnium conscius princeps, inimicas vitiis artes non odio magis, quam reverentia relegaret. At tu easdem artes in complexu, oculis, auribus habes. Præstas enim quæcumque præcipiunt, tantumque eas diligis, quantum ab illis probaris. An quisquam studia humanitatis professus, non quum omnia tua, tum vel in primis laudibus ferat admissionum tuarum facilitatem? Magno quidem animo parens tuus hanc ante vos principes arcem publicarum ædium nomine inscripserat; frustra tamen, nisi adoptasset, qui habitare, ut in publicis, posset. Quam bene cum titulo isto moribus tuis convenit! quamque omnia sic facis, tamquam non alius inscripserit! Quod enim forum, quæ templa tam reserata? non Capitolium, ipsaque illa adoptionis tuæ sedes magis publica, magis omnium. Nullæ obices, nulli contumeliarum gradus: superatisque jam mille liminibus, ultra semper aliqua dura et obstantia. Magna ante te, magna post te, juxta tamen maxima quies: tantum ubique silentium, tam altus pudor, ut ad parvos penates et larem angustum ex domo principis modestiæ et tranquillitatis exempla referantur.

XLVIII. Ipse autem ut excipis omnes! ut exspectas! ut magnam partem dierum inter tot imperii curas quasi per otium transigis! Itaque non, ut alias, attoniti, nec ut periculum capitis adituri tarditate, sed securi et hilares, quum commodum est, convenimus. Et, admittente principe, interdum est aliquid, quod nos domi quasi magis necessarium teneat: excusati semper tibi, nec umquam excusandi sumus. Scis enim sibi quemque præstare, quod te videat, quod te frequentet: ac tanto liberalius ac diutius voluptatis hujus copiam præbes. Nec salutationes tuas fuga et vastitas

sequitur. Remoramur, resistimus, ut in communi domo, quam nuper illa immanissima bellua plurimo terrore muniérat: quum velut quodam specu inclusa, nunc propinquorum sanguinem lamberet, nunc se ad clarissimorum civium strages cædesque proferret. Obversabantur foribus horror et minæ, et par metus admissis et exclusis. Ad hæc ipse occursu quoque visuque terribilis: superbia in fronte, ira in oculis, femineus pallor in corpore, in ore impudentia multo rubore suffusa. Non adire quisquam, non alloqui audebat, tenebras semper secretumque captantem, nec umquam ex solitudine sua prodeuntem, nisi ut solitudinem faceret.

XLIX. Ille tamen, quibus sibi parietibus et muris salutem suam tueri videbatur, Dolum secum et Insidias et ultorem scelerum Deum inclusit. Dimovit perfregitque custodias Pœna, angustosque per aditus et obstructos, non secus ac per apertas fores et invitantia limina, irrupit: longeque tunc illi divinitas sua, longe arcana illa cubilia sævique secessus, in quos timore et superbia et odio hominum agebatur. Quanto nunc tutior, quanto securior eadem domus, postquam non crudelitatis, sed amoris excubiis; non solitudine et claustris, sed civium celebritate defenditur! Ecquid ergo discimus experimento? Fidissimam esse custodiam principis ipsius innocentiam. Hæc arx inaccessa, hoc inexpugnabile munimentum munimento non egere. Frustra se terrore succinxerit, qui septus caritate non fuerit; armis enim arma irritantur. Num autem serias tantum partes dierum in oculis nostris cœtuque consumis? non remissionibus tuis eadem frequentia, eademque illa socialitas interest? non tibi semper in medio

cibus, semperque mensa communis? non ex convictu nostro mutua voluptas? non provocas reddisque sermones? non ipsum tempus epularum tuarum, quum frugalitas contrahat, extendit humanitas? Non enim ante medium diem distentus solitaria cœna spectator annotatorque convivis tuis immines: nec jejunis et inanibus plenus ipse et ructans, non tam apponis, quam objicis cibos, quos dedigneris attingere; ægreque perpessus superbam illam convictus simulationem, rursus te ad clandestinam ganeam occultumque luxum refers. Ergo non aurum, nec argentum, nec exquisita ingenia cœnarum, sed suavitatem tuam jucunditatemque miramur: quibus nulla satietas adest, quando sincera omnia et vera et ornata gravitate. Neque enim aut peregrinæ superstitionis mysteria, aut obscena petulantia mensis principis oberrat; sed benigna invitatio, et liberales joci, et studiorum honor. Inde tibi parcus et brevis somnus, nullumque amore nostri angustius tempus, quam quod sine nobis agis.

L. Sed quum rebus tuis ut participes perfruamur, quæ habemus ipsi, quam propria, quam nostra sunt! Non enim exturbatis prioribus dominis, omne stagnum, omnem lacum, omnem etiam saltum immensa possessione circumvenis; nec unius oculis flumina, fontes, maria deserviunt. Est, quod Cæsar non suum videat; tamdemque imperium principis, quam patrimonium, majus est. Multa enim ex patrimonio refert in imperium, quæ priores principes occupabant, non ut ipsi fruerentur, sed ne quis alius. Ergo in vestigia sedesque nobilium immigrant pares domini, nec jam clarissimorum virorum receptacula habitatore servo teruntur, aut fœda vastitate procumbunt.

Datur intueri pulcherrimas ædes, deterso situ auctas ac vigentes. Magnum hoc tuum non erga homines modo, sed erga tecta ipsa meritum, sistere ruinas, solitudinem pellere, ingentia opera eodem, quo exstructa sunt, animo ab interitu vindicare. Muta quidem illa et anima carentia; sentire tamen et lætari videntur, quod niteant, quod frequententur, quod aliquando cœperint esse domini non servientis. Circumfertur sub nomine Cæsaris tabula ingens rerum venalium; quo sit detestanda avaritia illius, qui tam multa concupiscebat, quum haberet supervacua tam multa. Tunc exitialis erat apud principem, huic laxior domus, illi amœnior villa. Nunc princeps in hæc eadem dominos quærit, ipse inducit: ipsos illos magni aliquando imperatoris hortos, illud numquam nisi Cæsaris suburbanum, licemur, emimus, implemus. Tanta benignitas principis, tanta securitas temporum est, ut ille nos principalibus rebus existimet dignos; nos non timeamus, quod digni esse videmur. Nec vero emendi tantum civibus tuis copiam præbes, sed amœnissima quæque largiris et donas: ita, inquam, donas, in quæ electus, in quæ adoptatus es: transfers, quod judicio accepisti; ac nihil magis tuum credis, quam quod per amicos habes.

LI. Idem tam parcus in ædificando, quam diligens in tuendo. Itaque non, ut ante, immanium transvectione saxorum urbis tecta quatiuntur; stant securæ domus, nec jam templa nutantia. Satis est tibi, nimiumque. Quum successeris frugalissimo principi, magnum recidere aliquid et amputare ex his, quæ princeps tamquam necessaria reliquit. Præterea pater tuus usibus suis detrahebat, quæ fortuna imperii dederat: tu tuis, quæ pater. At

quam magnificus in publicum es! Hinc porticus inde delubra occulta celeritate properantur, ut non consummata, sed tantum commutata videantur. Hic immensum latus Circi templorum pulcritudinem provocat, digna populo victore gentium sedes, nec minus ipsa visenda, quam quæ ex illa spectabuntur: visenda autem quum cetera specie, tum quod æquatus plebis ac principis locus. Siquidem per omne spatium una facies, omnia continua et paria, nec magis proprius spectandi Cæsaris suggestus, quam propria, quæ spectet. Licebit ergo civibus tuis invicem contueri: dabitur non cubiculum principis, sed ipsum principem cernere, in publico, in populo sedentem: populo, cui locorum quinque millia adjecisti. Auxeras enim numerum ejus congiarii facilitate, majoremque in posterum suscipi liberalitatis tuæ fide jusseras.

LII. Horum unum si præstitisset alius, jamdudum illi radiatum caput, et media inter Deos sedes auro staret aut ebore, augustioribusque aris, et grandioribus victimis invocaretur. Tu delubra non nisi adoraturus intras, tibi maximus honor excubare pro templis, postibusque prætexi. Sic fit, ut summum inter homines fastigium serves, quum Deorum ipse non appetas. Itaque tuam statuam in vestibulo Jovis optimi maximi unam alteramve, et hanc æream, cernimus. At paulo ante aditus omnes, omnes gradus, totaque area hinc auro, hinc argento relucebat, seu potius polluebatur, quum incesti principis statuis permista Deorum simulacra sorderent. Ergo istæ quidem æreæ et paucæ manent, manebuntque, quamdiu templum ipsum: illæ autem aureæ et innumerabiles strage et ruina publico gaudio litaverunt. Ju-

vabat illidere solo superbissimos vultus, instare ferro, sævire securibus, ut si singulos ictus sanguis dolorque sequeretur. Nemo tam temperans gaudii seræque lætitiæ, quin instar ultionis videretur cernere laceros artus, truncata membra; postremo truces horrendasque imagines abjectas excoctasque flammis: ut ex illo terrore et minis in usum hominum ac voluptates ignibus mutarentur. Simili reverentia, Cæsar, non apud Genium tuum bonitati tuæ gratias agi, sed apud numen Jovis optimi maximi pateris: illi debere, quidquid nos tibi debeamus; illius, quod bene facias, muneris esse, qui te dedit. Ante quidem ingentes hostiarum greges per capitolinum iter, magna sui parte velut intercepti, divertere via cogebantur: quum sævissimi domini atrocissima effigies tanto victimarum cruore coleretur, quantum ipse humani sanguinis profundebat.

LIII. Omnia, P. C., quæ de aliis principibus a me aut dicuntur, aut dicta sunt, eo pertinent, ut ostendam, quam longa consuetudine corruptos depravatosque mores principatus parens noster reformet et corrigat. Et alioqui nihil non parum grate sine comparatione laudatur. Præterea hoc primum erga optimum imperatorem piorum civium officium est, insequi dissimiles. Neque enim satis amarint bonos principes, qui malos satis non oderint. Adjice, quod imperatoris nostri non aliud amplius ac diffusius meritum est, quam quod insectari malos principes tutum est. An excidit dolori nostro modo vindicatus Nero? permitteret, credo, famam vitamque ejus carpi, qui mortem ulciscebatur; nec ut in se dicta interpretaretur, quæ de simillimo dicerentur. Quare ego, Cæsar, muneribus tuis omnibus comparo, multis antepo-

no, quod licet nobis et in præteritum de malis imperatoribus quotidie vindicari; et futuros sub exemplo præmonere, nullum locum, nullum esse tempus, quo funestorum principum manes a posterorum exsecrationibus conquiescant. Quo constantius, P. C., et dolores nostros et gaudia proferamus; lætemur his, quibus fruimur; ingemiscamus illis, quæ patiebamur: simul utrumque faciendum est sub bono principe: hoc secreta nostra, hoc sermones, hoc ipsæ gratiarum actiones agant; meminerintque, sic maxime laudari incolumem imperatorem, si priores secus meriti reprehendantur. Nam quum de malo principe posteri tacent, manifestum est, eadem facere præsentem.

LIV. Et quis jam locus miseræ adulationis manebat ignarus, quum laudes imperatorum ludis etiam et commissionibus celebrarentur, saltarentur, atque in omne ludibrium effeminatis vocibus, modis, gestibus frangerentur? Sed illud indignum, quod eodem tempore in senatu et in scena, ab histrione et a consule laudabantur. Tu procul a tui cultu ludicras artes removisti. Seria ergo te carmina, honorque æternus annalium, non hæc brevis et pudenda prædicatio colit: quin etiam tanto majore consensu in venerationem tui theatra ipsa consurgent, quanto magis de te scenæ silebunt. Sed quid ego istud admiror? quum eos quoque honores, qui tibi a nobis offeruntur, aut delibare parcissime, aut omnino soleas recusare? Nihil ante tam vulgare, tam parvum in senatu agebatur, ut non laudibus principum immorarentur, quibuscumque censendi necessitas accidisset. De ampliando numero gladiatorum, aut de instituendo collegio fabrorum consulebamur: et, quasi prolatis imperii finibus, nunc ingentes arcus, ex-

cessurosque templorum fastigium titulos, nunc menses etiam, nec hos singulos, nomini Cæsarum dicabamus. Patiebantur illi, et, quasi meruissent, lætabantur. At nunc quis nostrum, tamquam oblitus ejus, de quo refertur, censendi officium principis honore consumit? Tuæ moderationis laus hæc constantia nostra: tibi obsequimur, quod in curiam non ad certamen adulationum, sed ad usum munusque justitiæ convenimus, hanc simplicitati tuæ veritatique gratiam relaturi, ut te, quæ vis, velle, quæ non vis, nolle credamus. Incipimus inde, desinimus ibi, a quo incipi, in quo desini sub alio principe non posset. Nam plerosque ex decretis honoribus et alii non receperunt, nemo ante tantus fuit, ut crederetur noluisse decerni. Quod ego titulis omnibus speciosius reor, quando non trabibus aut saxis nomen tuum, sed monumentis æternæ laudis inciditur.

LV. Ibit in sæcula, fuisse principem, cui florenti et incolumi numquam nisi modici honores, sæpius nulli decernerentur. Et sane, si velimus cum priorum temporum necessitate certare, vincemur: ingeniosior est enim ad excogitandum simulatio veritate, servitus libertate, metus amore. Simul quum jampridem novitas omnis adulatione consumta sit, non alius erga te novus honor superest, quam si aliquando de te tacere audeamus. Age, si quando pietas nostra silentium rupit, et verecundiam tuam vicit (quæ qualiaque aut decernimus nos, tu non recusas) *** ut appareat, non superbia et fastidio te amplissimos honores repudiare, qui minores non dedigneris. Pulcrius hoc, Cæsar, quam si recusares omnes: nam recusare omnes, ambitionis; moderationis est eligere parcissimos. Quo temperamento et nobis et ærario

consulis: nobis quidem, quod omni liberas suspicione; ærario autem, quod sumtibus ejus adhibes modum, ut qui exhaustum non sis innocentium bonis repleturus. Stant igitur effigies tuæ, quales olim ob egregia in rempublicam merita privatis dicabantur. Visuntur eadem e materia Cæsaris statuæ, qua Brutorum, qua Camillorum. Nec discrepat causa: illi enim reges hostemque victorem mœnibus depulerunt; hic regnum ipsum, quæque alia captivitas gignit, arcet ac submovet: sedemque obtinet principis, ne sit domino locus. Ac mihi intuenti sapientiam tuam minus mirum videtur, quod mortales istos caducosque titulos aut depreceris aut temperes. Scis enim, ubi vera principis, ubi sempiterna sit gloria: ubi sint honores, in quos nihil flammis, nihil senectuti, nihil successoribus liceat. Arcus enim et statuas, aras etiam templaque demolitur et obscurat oblivio, negligit carpitque posteritas: contra, contemtor ambitionis, et infinitæ potestatis domitor ac frenator animus ipsa vetustate florescit, nec ab ullis magis laudatur, quam quibus minime necesse est. Præterea ut quisquis factus est princeps, extemplo fama ejus, incertum, bona an mala, ceterum æterna est. Non ergo perpetua principi fama, quæ invitum manet, sed bona concupiscenda est. Ea porro non imaginibus et statuis, sed virtute ac meritis prorogatur. Quin etiam leviora hæc, formam principis figuramque, non aurum melius vel argentum, quam favor hominum exprimat teneatque: quod quidem prolixe tibi cumulateque contingit, cujus lætissima facies, et amabilis vultus in omnium civium ore, oculis, animo sedet.

LVI. Annotasse vos credo, P. C., jamdudum me non eligere, quæ referam: propositum est

enim mihi, principem laudare, non principis facta. Nam laudabilia multa etiam mali faciunt; ipse laudari, nisi optimus, non potest. Quare non alia major, Imperator Auguste, gloria tua, quam quod agentibus tibi gratias nihil velandum est, nihil omittendum. Quid est enim in principatu tuo, quod cujusquam prædicatio vel transilire, vel prætervehi debeat? quod momentum, quod imo temporis punctum aut beneficio sterile, aut vacuum laude? Nonne omnia ejusmodi, ut is optime te laudasse videatur, qui narraverit fidelissime? Quo fit, ut prope in immensum diffundatur oratio mea: et necdum de biennio loquor. Quam multa dixi de moderatione, et quanto plura adhuc restant! ut illud, quod secundum consulatum recepisti, quia princeps et pater deferebat. At postquam ad te imperii summam, et quum omnium rerum, tum etiam tui potestatem Dii transtulerunt; tertium consulatum recusasti, quum agere tam bonum consulem posses. Magnum est, differre honorem; gloriam, majus. Gestum consulatum mirer; an non receptum? gestum non in hoc urbis otio, et intimo sinu pacis, sed juxta barbaras gentes: ut illi solebant, quibus erat moris paludamento mutare prætextam, ignotasque terras victoria sequi. Pulcrum imperio, gloriosum tibi, quum te socii atque amici sua in patria, suis in sedibus adierunt. Decora facies! Consulis multa post sæcula tribunal viridi cæspite exstructum, nec fascium tantum, sed pilorum signorumque honore circumdatum. Augebant majestatem præsidentis diversi postulantium habitus, ac dissonæ voces raraque sine interprete oratio. Magnificum est, civibus jura; quid? hostibus reddere. Speciosum, certam fori partem; quid? immanes cam-

pos sella curuli, victorisque vestigio premere. Imminere minacibus ripis tutum quietumque; quid? spernere barbaros fremitus, hostilemque terrorem non armorum magis, quam togarum ostentatione compescere. Itaque non te apud imagines, sed ipsum præsentem audientemque consalutabant imperatorem: nomenque, quod alii domitis hostibus, tu contemtis merebare.

LVII. Hæc laus acti consulatus; illa dilati, quod adhuc initio principatus, ut jam excusatus honoribus et expletus, consulatum recusasti; quem novi imperatores destinatum aliis, in se transferebant. Fuit etiam, qui in principatus sui fine consulatum, quem dederat ipse, magna ex parte jam gestum, extorqueret et raperet. Hoc ergo honore, quem et incipientes principes et desinentes adeo concupiscunt, ut auferant; tu, otioso ac vacante, privatis cessisti. Invidiosusne erat aut tibi tertius consulatus, aut principi primus? Nam secundum imperator quidem, sub imperatore tamen, iniisti: nihilque imputari in eo vel honori potest vel exemplo, nisi obsequium. Ita vero, quæ civitas quinquies, atque etiam sexies consules vidit, non illos, qui exspirante jam libertate per vim ac tumultum creabantur, sed quibus sepositis et absentibus in rura sua consulatus ferebantur; in hac civitate tertium consulatum princeps generis humani, ut prægravem, recusasti? Tantone Papiriis etiam et Quinctiis moderatior Augustus et Cæsar et Pater patriæ? At illos respublica ciebat. Quid? te non eadem respublica? non senatus? non consulatus ipse? qui sibi tuis humeris attolli et augescere videtur.

LVIII. Non te ad exemplar ejus voco, qui continuis consulatibus fecerat longum quemdam et

sine discrimine annum: his te confero, quos certum est, quoties consules fuerunt, non sibi præstitisse. Erat in senatu ter consul, quum tu tertium consulatum recusabas. Onerosum nescio quid verecundiæ tuæ consensus noster indixerat, ut princeps toties consul esses, quoties senator tuus. Nimia modestia istud, etiam privatus, recusasses. An consularis viri triumphalisque filius, quum tertio consul creatur, ascendit? non debitum hoc illi? non vel sola generis claritate promeritum? Contigit ergo privatis aperire annum, fastosque reserare: et hoc quoque redditæ libertatis indicium fuit, quod consul alius, quam Cæsar, esset. Sic exactis regibus cœpit liber annus: sic olim servitus pulsa privata fastis nomina induxit. Miseros ambitionis, qui ita consules semper, ut semper principes, erant! Quamquam non ambitio magis, quam livor et malignitas videri potest, omnes annos possidere, summumque illud purpuræ decus non nisi præcerptum præfloratumque transmittere. Tuam vero magnanimitatem an modestiam an benignitatem prius mirer? Magnanimitatis fuit, expetito semper honore abstinere; modestiæ, cedere; benignitatis, per alios frui.

LIX. Sed jam tempus est, te ipsum consulatui præstare, ut majorem eum suscipiendo, gerendo augustiorem facias. Nam sæpius recusare, ambiguam ac potius illam interpretationem habet, tamquam minorem putes. Tu quidem ut maximum recusasti; sed hoc persuadere nemini poteris, nisi aliquando et non recusaveris. Quum arcus, quum tropæa, quum statuas deprecaris, tribuenda est verecundiæ tuæ venia; illa enim sane tibi dicantur: nunc vero postulamus, ut futuros principes

doceas inertiæ renuntiare, paulisper delicias differre, paulisper et saltem ad brevissimum tempus, ex illo felicitatis somno velut excitatos, induere prætextam, quam, quum dare possent, occuparint; ascendere curulem, quam detineant; esse denique, quod concupierunt; nec ideo tantum velle consules fieri, ut fuerint. Gessisti alterum consulatum, scio: illum exercitibus, illum provinciis, illum etiam exteris gentibus poteris imputare, non potes nobis. Audivimus quidem, te omne munus consulis obiisse; sed audivimus. Diceris justissimus, humanissimus, patientissimus fuisse; sed diceris: æquum est aliquando nos judicio nostro, nostris oculis, non famæ semper et rumoribus credere. Quousque absentes de absente gaudebimus? Liceat experiri, an aliquid superbiæ tibi ille ipse secundus consulatus attulerit. Multum in commutandis moribus hominum medius annus valet, in principum plus. Didicimus quidem, cui virtus aliqua contingat, omnes inesse: cupimus tamen experiri, an nunc quoque una eademque res sit, bonus consul, et bonus princeps. Nam præter id, quod est arduum, duas easque summas simul capere potestates, tum inest utrique nonnulla diversitas, quum principem quam simillimum esse privato, consulem quam dissimillimum, deceat.

LX. Atque ego video, proximo anno consulatus recusandi hanc præcipuam fuisse rationem, quod eum absens gerere non poteras: sed jam urbi votisque publicis redditus, quid est, in quo magis sis approbaturus, quæ quantaque fuerint, quæ desiderabamus? Parum est, ut in curiam venias, nisi et convocas; ut intersis senatui, nisi et præsides; ut censentes audias, nisi et perroges. Vis

illud augustissimum consulum aliquando tribunal majestati suæ reddere? adscende. Vis constare reverentiam magistratibus, legibus auctoritatem, modestiam postulantibus? adi. Quod enim interesset reipublicæ, si privatus esses, consulem te haberet tantum, an et senatorem; hoc nunc scito interesse, principem te habeat tantum, an et consulem. His tot tantisque rationibus quamquam multum reluctata verecundia principis nostri, tamdem tamen cessit. At quemadmodum cessit? Non se ut privatis, sed ut privatos pares sibi faceret. Recepit enim tertium consulatum, ut daret. Noverat moderationem hominum, noverat pudorem, qui non sustinerent tertio consules esse, nisi cum ter consule. Bellorum istud sociis olim, periculorum consortibus, parce tamen tribuebatur; quod tu singularibus viris, ac de te quidem bene ac fortiter meritis præstitisti, sed in toga meritis. Utriusque cura, utriusque vigilantia obstrictus es, Cæsar. Sed in principe rarum ac prope insolitum est, ut se putet obligatum, aut si putet, amet. Debes ergo, Cæsar, et solvis. Sed quum ter consules facis, non tibi magnus princeps, sed non ingratus amicus videris. Quin etiam perquam modica quædam civium merita fortunæ tuæ viribus in majus extollis. Efficis enim, ut tantum tibi quisque præstitisse videatur, quantum a te recepit. Quid isti benignitati precer? nisi ut semper obligeris, incertumque facias, utrum magis expediat civibus tuis debere tibi, an præstitisse.

LXI. Equidem illum antiquum senatum contueri videbar, quum, ter consule assidente, tertio consulem designatum rogari sententiam cernerem. Quanti tunc illi quantusque tu? Accidit quidem, ut corpora quamlibet ardua et excelsa, procerio-

ribus admota, decrescant; item, ut altissimæ civium dignitates collatione fastigii tui, quasi deprimantur; quantoque propius ad magnitudinem tuam adscenderint, tantum etiam a sua descendisse videantur. Illos tamen tu, quamquam non potuisti tibi æquare, quum velles, adeo in edito collocasti, ut tantum super ceteros, quantum infra te cernerentur. Si unius tertium, consulatum eumdem in annum, in quem tuum contulisses, ingentis animi specimen haberetur. Ut enim felicitatis est, quantum velis, posse; sic magnitudinis, velle, quantum possis. Laudandus quidem et ille, qui tertium consulatum meruit; sed magis, sub quo meruit: magnus memorandusque, qui tantum præmium cepit; sed major, qui capienti dedit. Quid? quod duos pariter tertio consulatu, duos collegii tui sanctitate decorasti? ut sit nemini dubium, hanc tibi præcipuam causam fuisse extendendi consulatus tui, ut duorum consulatus amplecteretur, et collegam te non uni daret. Uterque nuper consulatum alterum gesserat a patre tuo, id est, quanto minus, quam a te, datum: utriusque adhuc oculis paulo ante dimissi fasces oberrabant: utriusque solemnis ille lictorum et prænuntius clamor auribus insederat; quum rursus curulis rursusque purpura: ut olim, quum hostis in proximo, et in summum discrimen adducta respublica, expertum honoribus virum posceret; non consulatus hominibus iisdem, sed iidem homines consulatibus reddebantur. Tanta tibi benefaciendi vis, ut indulgentia tua necessitates æmuletur. Modo prætextas exuerant; resumant: modo lictores abire jusserant; revocent: modo gratulantes amici recesserant; revertantur. Hominisne istud ingenium est? hominis potestas? renovare gaudia, redintegrare

lætitiam, nullamque requiem gratulationibus dare; neque alia repetendis consulatibus intervalla permittere, nisi dum finiuntur. Facias ista semper, nec umquam in hoc opere aut animus tuus aut fortuna lassetur. Des quam plurimis tertios consulatus, et, quum plurimis tertios consulatus dederis, semper tamen plures, quibus debeas dare, supersint.

LXII. Omnium quidem beneficiorum, quæ merentibus tribuuntur, non ad ipsos gaudium majus quam ad similes redundat: præcipue tamen ex horum consulatu, non ad partem aliquam senatus, sed ad totum senatum tanta lætitia pervenit, ut eumdem honorem omnes sibi et dedisse et accepisse videantur. Nempe enim hi sunt, quos senatus, quum publicis sumtibus minuendis optimum quemque præficeret, elegit et quidem primos. Hoc est igitur, hoc est, quod penitus illos animo Cæsaris insinuavit. An parum sæpe experti sumus, hanc esse rerum conditionem, ut senatus favor apud principem aut prosit aut noceat? Nonne paulo ante nihil magis exitiale erat, quam illa principis cogitatio: hunc senatus probat, hic senatui carus est? Oderat, quos nos amaremus; sed et nos, quos ille. Nunc inter principem senatumque dignissimi cujusque caritate certatur. Demonstramus invicem, credimus invicem; quodque maximum amoris mutui signum est, eosdem amamus. Proinde, P. C., favete aperte, diligite constanter: non jam dissimulandus est amor, ne noceat; non premendum odium, ne prosit. Eadem Cæsar, quæ senatus, probat improbatque. Vos ille præsentes, vos etiam absentes in consilio habet. Tertio consules fecit, quos vos elegeratis: et fecit hoc ordine, quo electi a vobis erant. Magnus

uterque honor vester, sive eosdem maxime diligit, quos scit vobis esse carissimos; sive illis neminem præfert, quamvis aliquem magis amet. Proposita sunt senioribus præmia, juvenibus exempla: adeant, frequentent securas tandem ac patentes domos. Quisquis probatos senatui viros suspicit, hic maxime principem promeretur. Sibi enim accrescere putat, quod cuique adstruatur: nullamque in eo gloriam ponit, quod sit omnibus major, nisi maximi fuerint, quibus major est. Persta, Cæsar, in ista ratione propositi, talesque nos crede, qualis fama cujusque est. Huic aures, huic oculos intende. Ne respexeris clandestinas existimationes, nullisque magis quam audientibus insidiantes susurros. Melius omnibus, quam singulis creditur: singuli enim decipere et decipi possunt: nemo omnes, neminem omnes fefellerunt.

LXIII. Revertor jam ad consulatum tuum: etsi sunt quædam ad consulatum quidem pertinentia, ante consulatum tamen. In primis quod comitiis tuis interfuisti, candidatus non consulatus tantum, sed immortalitatis et gloriæ et exempli, quod sequerentur boni principes, mali mirarentur. Vidit te populus romanus in illa vetere potestatis suæ sede: perpessus es longum illud carmen comitiorum, nec jam irridendam moram: consulque es, ut unus ex nobis, quos facis consules. Quotusquisque principum antecedentium honorem istum aut consulatui habuit, aut populo? Non alii marcidi somno, hesternaque cœna redundantes comitiorum suorum nuntios opperiebantur? Alii sane pervigiles et insomnes, sed intra cubilia sua illis ipsis consulibus, a quibus consules renuntiabantur, exsilia et cædem machinabantur. O prava et inscia veræ majestatis ambitio, concupiscere

honorem, quem dedigneris; dediguari, quem concupieris: quumque ex proximis hortis campum et comitia prospectes, sic ab illis abesse, tamquam Danubio Rhenoque dirimare! Averseris tu honori tuo sperata suffragia, renuntiarique te consulem jussisse contentus, liberæ civitati ne simulatione quidem servias? Abstineas denique comitiis, abstrusus atque abditus, quasi illic tibi non consulatus detur, sed abrogetur imperium? Hæc persuasio superbissimis dominis erat, ut sibi viderentur principes esse desinere, si quid facerent tamquam senatores. Plerique tamen non tam superbia, quam metu quodam submovebantur. An stuprorum sibi incestarumque noctium conscii, auspicia polluere, sacratumque campum nefario auderent contaminare vestigio? Non adeo Deos hominesque contemserant, ut in illa spatiosissima sede hominum Deorumque conjectos in se oculos ferre ac perpeti possent. Tibi contra et moderatio tua suasit et sanctitas, ut te et religioni Deorum et judiciis hominum exhiberes. Alii consulatum antequam acciperent, tu, et dum accipis, meruisti.

LXIV. Peracta erant solemnia comitiorum, si principem cogitares; jamque se omnis turba commoverat, quum tu, mirantibus cunctis, accedis ad consulis sellam: adigendum te præbes in verba principibus ignota, nisi quum jurare cogerent alios. Vides, quam necessarium fuerit consulatum non recusare? Non putassemus, istud facturum te fuisse, si recusasses. Stupeo, P. C., necdum satis aut oculis meis, aut auribus credo: atque identidem me, an audierim an viderim, interrogo. Imperator ergo et Cæsar et Augustus et Pontifex maximus stetit ante gremium consulis?

seditque consul, principe ante se stante; et sedit inturbatus, interritus, et tamquam ita fieri soleret! Quin etiam sedens stanti præivit jusjurandum, et ille juravit, expressit explanavitque verba, quibus caput suum, domum suam, si sciens fefellisset, Deorum iræ consecraret! Ingens, Cæsar, et par gloria tua, sive fecerint istud postea principes, sive non fecerint. Ullane satis prædicatio digna est, idem tertio consulem fecisse, quod primo? idem principem, quod privatum? idem imperatorem, quod sub imperatore? Nescio jam, nescio, pulcriusne sit istud, quod præeunte nullo, an hoc, quod alio præeunte jurasti.

LXV. In rostris quoque simili religione ipse te legibus subjecisti: legibus, Cæsar, quas nemo principi scripsit. Sed tu nihil amplius vis tibi licere, quam nobis: sic fit, ut nos tibi plus velimus. Quod ergo nunc primum audio, nunc primum disco? Non est princeps supra leges, sed leges supra principem; idemque Cæsari consuli, quod ceteris, non licet. Jurat in legem attendentibus Diis; nam cui magis, quam Cæsari attendant? Jurat observantibus his, quibus idem jurandum est; non ignarus alioqui, nemini religiosius, quod juraverit, custodiendum, quam cujus maxime interest non pejerari. Itaque et abiturus consulatu jurasti, te nihil contra leges fecisse. Magnum hoc erat, quum promitteres; majus, postquam præstitisti. Jam toties procedere in rostra, inadscensumque illum superbiæ principum locum terere, hic suscipere, hic ponere magistratus, quam dignum te, quamque diversum consuetudine illorum, qui pauculis diebus gestum consulatum, imo non gestum, abjiciebant per edictum! Hoc pro concione, pro rostris, pro jurejurando: scili-

cet ut primis extrema congruerent, utque hoc solo intelligerentur ipsi consules fuisse, quod alii non fuissent.

LXVI. Non transilivi, P. C., principis nostri consulatum; sed eumdem in locum contuli, quidquid de jurejurando dicendum erat. Neque enim, ut in sterili jejunaque materia, eamdem speciem laudis diducere ac spargere, atque idemtidem tractare debemus. Illuxerat primus consulatus tui dies, quo tu curiam ingressus, nunc singulos, nunc universos adhortatus es resumere libertatem, capessere quasi communis imperii curas, invigilare publicis utilitatibus et insurgere. Omnes ante te eadem ista dixerunt, nemini tamen ante te creditum est. Erant sub oculis naufragia multorum, quos insidiosa tranquillitate provectos improvisus turbo perculerat. Quod enim tam infidum mare, quam blanditiæ principum illorum, quibus tanta levitas, tanta fraus, ut facilius esset iratos, quam propitios habere? Te vero securi et alacres, quo vocas, sequimur. Jubes esse liberos; erimus. Jubes, quæ sentimus, promere in medium; promemus. Neque enim adhuc ignavia quadam et insito torpore cessavimus: terror et metus et misera illa ex periculis facta prudentia monebat, ut a republica (erat autem omnino nulla respublica) oculos, aures, animos averteremus. At nunc tua dextera tuisque promissis freti et innixi, obsepta diutina servitute ora reseramus, frenatamque tot malis linguam resolvimus. Vis enim tales esse nos, quales jubes, nihilque exhortationibus tuis fucatum, nihil subdolum denique, quod credentem fallere paret, non sine periculo fallentis. Neque enim umquam deceptus est princeps, nisi qui prius ipse decepit.

LXVII. Equidem hunc parentis publici sensum, quum ex oratione ejus, tum pronuntiatione ipsa perspexisse videor. Quæ enim illa gravitas sententiarum! quam inaffectata veritas verborum! quæ asseveratio in voce! quæ affirmatio in vultu! quanta in oculis, habitu, gestu, toto denique corpore fides! Tenebit ergo semper, quid suaserit: scietque nos, quoties libertatem, quam dedit, experiemur, sibi parere. Nec verendum est, ne incautos putet, si fidelitate temporum constanter utamur, quos meminit sub malo principe aliter vixisse. Nuncupare vota et pro æternitate imperii et pro salute principum; imo pro salute principum ac propter illos pro æternitate imperii solebamus. Hæc pro imperio nostro, in quæ sint verba suscepta, operæ pretium est annotare: Si bene rempublicam et ex utilitate omnium rexeris. Digna vota, quæ semper suscipiantur semperque solvantur. Egit cum Diis, ipso te auctore, Cæsar, respublica, ut te sospitem incolumemque præstarent, si tu ceteros præstitisses; si contra, illi quoque a custodia tui capitis oculos dimoverent, teque relinquerent votis, quæ non palam susciperentur. Alii se superstites reipublicæ optabant faciebantque: tibi salus tua invisa est, si non sit cum reipublicæ salute conjuncta. Nihil pro te pateris optari, nisi expediat optantibus; omnibusque annis in consilium de te Deos mittis, exigisque, ut sententiam suam mutent, si talis esse desieris, qualis electus es. Sed ingenti conscientia, Cæsar, pacisceris cum Diis, ut te, si mereberis, servent: quum scias, an merearis, neminem magis, quam Deos scire. Nonne vobis, P. C., hæc diebus ac noctibus agitare secum videtur? » Ego quidem in » me, si omnium utilitas ita posceret, etiam præ-

» fecti manum armavi: sed ne Deorum quidem » aut iram aut negligentiam deprecor: quæso imo » et obtestor, ne umquam pro me vota respublica » invita suscipiat; aut si susceperit invita, ne de» beat ».

LXVIII. Capis ergo, Cæsar, salutis tuæ gloriosissimum fructum ex consensu Deorum. Nam quum excipias, UT ITA DEMUM TE DII SERVENT, SI BENE REMPUBLICAM ET EX UTILITATE OMNIUM RIXERIS; certus es, bene te rempublicam gerere, quum servent. Itaque securus tibi et lætus dies exit, qui principes alios cura et metu distinebat; quum suspensi et attoniti, parumque confisi patientia nostra, hinc atque inde publicæ servitutis nuntios exspectarent. Ac si forte aliquos flumina, nives, venti præpedissent, statim hoc illud esse credebant, quod merebantur; nec erat discrimen ullum pavoris: propterea quod, quum a malo principe tamquam successor timeatur, quisquis est dignior, quum sit nemo non dignior, omnes timentur. Tuam securitatem non mora nuntiorum, non literarum tarditas differt. Scis tibi ubique jurari, quum ipse juraveris omnibus. Nemo hoc sibi non præstat: amamus quidem te, in quantum mereris; istud tamen non tui facimus amore, sed nostri: nec umquam illucescat dies, quo pro te nuncupet vota non utilitas nostra, sed fides, Cæsar. Turpis tutela principis, cui potest imputari. Queri libet, quod in secreta nostra non inquirant principes, nisi quos odimus. Nam si eadem cura bonis, quæ malis, esset, quam ubique admirationem tui, quod gaudium exsultationemque deprehenderes! quos omnium cum conjugibus ac liberis, quos etiam cum domesticis aris focisque sermones! Scires mollissimis illis auribus parci: et alioqui,

quum sint odium amorque contraria, hoc perquam simile habent, quod ibi intemperantius amamus bonos principes, ubi liberius malos odimus.

LXIX. Cepisti tamen et affectus nostri et judicii experimentum, quantum maximum præsens capere potuisti, illo die, quo sollicitudini pudorique candidatorum ita consuluisti, ne ullius gaudium alterius tristitia turbaret. Alii cum lætitia, alii cum spe recesserunt: multis gratulandum, nemo consolandus fuit. Nec ideo segnius juvenes nostros exhortatus es, senatum circumirent, senatui supplicarent, atque ita a principe sperarent honores, si a senatu petissent. Quo quidem in loco, si quibus opus exemplo, adjecisti, ut te imitarentur. Arduum, Cæsar, exemplum, et quod imitari non magis quisque candidatorum, quam principum possit. Quis enim vel uno die reverentior senatus candidatus, quam tu, quum omni vita, tum illo ipso tempore, quo judicas de candidatis? An aliud a te, quam senatus reverentia obtinuit, ut juvenibus clarissimæ gentis debitum generi honorem, sed antequam deberetur, offerres? Tandem ergo nobilitas non obscuratur, sed illustratur a principe: tandem illos ingentium virorum nepotes, illos posteros libertatis nec terret Cæsar, nec pavet: quin imo festinatis honoribus amplificat atque auget, et majoribus suis reddit. Si quid usquam stirpis antiquæ, si quid residuæ claritatis, hoc amplexatur et refovet et in usum reipublicæ promit. Sunt in honore hominum et in honore famæ magna nomina ex tenebris oblivionis, indulgentia Cæsaris, cujus est, ut nobiles et conservet et efficiat.

LXX. Præfuerat provinciæ quæstor unus ex candidatis, inque ea civitatis amplissimæ reditus

egregia constitutione fundaverat. Hoc senatui allegandum putasti. Cur enim, te principe, qui generis tui claritatem virtute superasti, deterior esset conditio eorum, qui posteros habere nobiles mererentur, quam eorum, qui parentes habuissent? O te dignum, qui de magistratibus nostris semper hæc nunties, nec pœnis malorum, sed bonorum præmiis bonos facias! Accensa est juventus, erexitque animos ad æmulandum, quod laudari videbat; nec fuit quisquam, quem non hæc cogitatio subiret, quum sciret, quidquid a quoque in provinciis bene fieret, omnia te scire. Utile est, Cæsar, et salutare præsidibus provinciarum, hanc habere fiduciam: paratum esse sanctitati et industriæ suæ maximum præmium, judicium principis, suffragium principis. Adhuc autem quamlibet sincera rectaque ingenia, etsi non detorquebat, hebetabat tamen misera, sed vera reputatio. Vides enim: si quid bene fecero, sciet Cæsar? aut si scierit, testimonium reddet? Ita eadem illa seu negligentia, seu malignitas principum, quum male consultis impunitatem, recte factis nullum præmium polliceretur; nec illos a crimine, et hos deterrebat a laude. At nunc, si bene aliquis provinciam rexerit, huic quæsita virtute dignitas offertur. Patet enim omnibus honoris et gloriæ campus: ex hoc quisque, quod cupit, petat; et assequutus sibi debeat. Provinciis quoque in posterum et injuriarum metum, et accusandi necessitatem remisisti. Nam si profuerint, quibus gratias egerint, de nullo queri cogentur: et liquebit, nihil magis prodesse candidato ad sequentes honores, quam peractos. Optime magistratus magistratu, honore honor petitur. Volo ego, qui provinciam rexerit, non tantum codicillos amicorum,

nec urbana conjuratione eblanditas preces, sed decreta coloniarum, decreta civitatum alleget. Bene suffragiis consularium virorum urbes, populi, gentes inseruntur. Efficacissimum pro candidato genus est rogandi, gratias agere.

LXXI. Jam quo assensu senatus, quo gaudio exceptum est, quum candidatis, ut quemque nominaveras, osculo occurreres! devexus quidem in planum, et quasi unus ex gratulantibus. Te mirer magis, an improbem illos, qui effecerunt, ut istud magnum videretur? quum velut affixi curulibus suis manum tantum, et hanc cunctanter et pigre, et imputantibus similes, promerent. Contigit ergo oculis nostris insolita ante facies, princeps et candidatus æquati et simul stantes! Contigit intueri parem accipientibus honorem qui dabat. Quod factum tuum a cuncto senatu quam vera acclamatione celebratum est, TANTO MAIOR! TANTO AUGUSTIOR! Nam cui nihil ad augendum fastigium superest, hic uno modo crescere potest, si se ipse submittat, securus magnitudinis suæ. Neque enim ab ullo periculo fortuna principum longius abest, quam humilitatis. Mihi quidem non tam humanitas tua, quam intentio ejus admirabilis videbatur. Quippe quum orationi oculos, vocem, manum commodares, ut si alii eadem ista mandasses, omnes comitatis numeros obibas. Atque etiam, quum suffragatores candidatorum nomina honore, quo solent, exciperent, tu quoque inter excipientes eras, et ex ore principis ille senatorius assensus audiebatur; quodque apud principem perhibere testimonium merentibus gaudebamus, perhibebatur a principe. Faciebas ergo, quum diceres, optimos: nec ipsorum modo vita a te, sed judicium senatus comprobabatur,

ornari qui se, non illos magis, quos laudabas, lætabatur.

LXXII. Nam quod precatus es, ut illa ipsa ordinatio comitiorum BENE AC FELICITER EVENIRET NOBIS, REIPUBLICÆ, TIBI; nonne tale est, ut nos hunc ordinem votorum convertere debeamus? Deos denique obsecrare, ut omnia, quæ facis, quæque facies, prospere cedant TIBI, REIPUBLICÆ, NOBIS? vel, si brevius sit optandum, ut UNI TIBI? in quo et respublica et nos sumus. Fuit tempus, ac nimium diu fuit, quo alia adversa, alia secunda principi et nobis: nunc communia tibi nobiscum tam læta, quam tristia; nec magis sine te nos esse felices, quam tu sine nobis potes. An, si posses, in fine votorum adjecisses, UT ITA PRECIBUS TUIS DII ANNUERENT, SI JUDICIUM NOSTRUM MERERI PERSEVERASSES? Adeo nihil tibi amore civium antiquius, ut ante a nobis, deinde a Diis, atque ita ab illis amari velis, si a nobis ameris. Et sane priorum principum exitus docuit, ne a Diis quidem amari, nisi quos homines ament. Arduum erat, has precationes tuas laudibus adæquare: adæquavimus tamen. Qui amoris ardor, qui stimuli, quæ faces illas nobis acclamationes subjecerunt? Non nostri, Cæsar, ingenii, sed tuæ virtutis tuorumque meritorum voces fuerunt: quas nulla umquam adulatio invenit, nullus cujusquam terror expressit. Quem sic timuimus, ut hæc fingeremus? quem sic amavimus, ut hæc fateremur? Nosti necessitatem servitutis: quando simile aliquid audisti, et quando dixisti? Multa quidem excogitat metus, sed quæ appareant quæsita ab invitis: aliud sollicitudinis, aliud securitatis ingenium est: alia tristium inventio, alia gaudentium: neutrum simulationes expresserint. Habent

sua verba miseri, sua verba felices: utque maxime eadem ab utrisque dicantur, aliter dicuntur.

LXXIII. Testis ipse es, quæ in omnium ore lætitia. Non amictus cuiquam, non habitus, quem modo extulerat: inde resultantia vocibus tecta, nihilque tantis clamoribus satis clausum. Quis tunc non e vestigio suo exsiluit? quis exsiluisse sensit? Multa fecimus sponte, plura instinctu quodam et imperio. Nam gaudio quoque cogendi vis inest. Num ergo modum ei tua saltem modestia imposuit? nam quanto magis a te reprimebatur, exarsimus, non contumacia, Cæsar. Sed ut in tua potestate est, an gaudeamus; ita in quantum, nec in nostra. Comprobasti et ipse acclamationum nostrarum fidem lacrimarum tuarum veritate. Vidimus humescentes oculos tuos, demissumque gaudio vultum, tantumque sanguinis in ore, quantum in animo pudoris. Atque hoc magis incensi sumus, ut precaremur, ne quando tibi non eadem causa lacrimarum, utque numquam frontem tuam contraheres. Hoc ipsum has sedes nos quasi responsuras interrogemus, viderintne umquam principis lacrimas? at senatus sæpe viderunt. Onerasti futuros principes; sed et posteros nostros. Nam et hi a principibus suis exigent, ut eadem audire mereantur; et illi, quod non audiant, indignabuntur.

LXXIV. Nihil magis possum proprie dicere, quam quod dictum est a cuncto senatu: O TE FELICEM! quod quum diceremus, non opes tuas, sed animum mirabamur. Est enim demum vera felicitas, felicitate dignum videri. Sed quum multa illo die dicta sunt sapienter et graviter, tum vel in primis hoc, CREDE NOBIS, CREDE TIBI. Magna hoc fiducia nostri, majore tamen tui diximus.

Alius enim fortasse alium, ipsum se nemo deceperit. Introspiciat modo vitam, seque, quid mereatur, interroget. Proinde dabat vocibus nostris fidem apud optimum principem, quod apud malos detrahebat. Quamvis enim faceremus, quæ amantes solent; illi tamen, non amari se, credebant sibi. Super hæc precati sumus, ut SIC TE AMARENT DII, QUEMADMODUM TU NOS. Quis hoc aut de se, aut principi diceret mediocriter amanti? Pro nobis ipsis quidem hæc fuit summa votorum, ut NOS SIC AMARENT DII, QUOMODO TU. Estne verum, quod inter ista clamavimus: O NOS FELICES! Quid enim felicius nobis, quibus non jam illud optandum est, ut nos diligat princeps, sed Dii, quemadmodum princeps? Civitas religionibus dedita, semperque Deorum indulgentiam pietate merita, nihil felicitatis suæ putat adstrui posse, nisi ut Dii Cæsarem imitentur.

LXXV. Sed quid singula consector et colligo? quasi vero aut oratione complecti, aut memoria consequi possim, quæ vos, P. C., ne qua interciperet oblivio, et in publica acta mittenda, et incidenda in ære censuistis? Ante, orationes principum tantum ejusmodi genere monumentorum mandari æternitati solebant: acclamationes quidem nostræ parietibus curiæ claudebantur. Erant enim, quibus nec senatus gloriari, nec princeps possent. Has vero et in vulgus exire, et posteris prodi, quum ex utilitate, tum ex dignitate publica fuit. Primum ut orbis terrarum pietatis nostræ adhiberetur testis et conscius; deinde ut manifestum esset, audere nos de bonis malisque principibus non tantum post ipsos judicare; postremo ut experimento cognosceretur, et ante nos gratos, sed miseros fuisse; quibus esse nos gra-

tos probare antea non licuit. At qua contentione, quo nisu, quibus clamoribus expostulatum est, ne affectus nostros, ne tua merita supprimeres; denique ut in posterum exemplo provideres? Discant et principes acclamationes veras falsasque discernere, habeantque muneris tui, quod jam decipi non poterunt. Non instruendum illis iter ad bonam famam, sed non deserendum: non submovenda adulatio, sed non reducenda est. Certum est, et quæ facere, et quæ debeant audire, si faciant. Quid nunc ego super ea, quæ sum cum toto senatu precatus, pro senatu precer? nisi ut hæreat animo tuo gaudium, quod tunc oculis protulisti. Ames illum diem, et tamen vincas: nova merearis, nova audias. Eadem enim dici, nisi ob eadem facta, non possunt.

LXXVI. Jam quam antiquum, quam consulare, quod triduum totum senatus sub exemplo tuo sedit! quum interea nihil præter consulem ageres. Interrogavit quisque, quod placuit: dissentire, discedere, et copiam judicii sui reipubl. facere, tutum fuit; consulti omnes, atque etiam dinumerati sumus: vicitque sententia non prima, sed melior. At quis antea loqui, quis hiscere audebat, præter miseros illos, qui primi interrogabantur? ceteri quidem defixi et attoniti ipsam illam mutam ac sedentariam assentiendi necessitatem, quo cum dolore animi, quo cum totius corporis horrore perpetiebantur! Unus solusque censebat, quod sequerentur omnes, et omnes improbarent, in primis ipse, qui censuerat. Adeo nulla magis omnibus displicent, quam quæ sic fiunt, tamquam omnibus placeant. Fortasse imperator in senatu ad reverentiam ejus componebatur; ceterum egressus, statim se recipiebat in principem,

Alius enim fortasse alium, ipsum se nemo deceperit. Introspiciat modo vitam, seque, qui mereatur, interroget. Proinde dabat vocibus nostris fidem apud optimum principem, quod apud malos detrahebat. Quamvis enim faceremus, quæ amantes solent; illi tamen, non amari se, credebant sibi. Super hæc precati sumus, ut SIC TE AMARENT DII, QUEMADMODUM TU NOS. Quis hoc aut de se, aut principi diceret mediocriter amanti? Pro nobis ipsis quidem hæc fuit summa votorum, ut NOS SIC AMARENT DII, QUOMODO TU. Estne verum, quod inter ista clamavimus: O NOS FELICES! Quid enim felicius nobis, quibus non jam illud optandum est, ut nos diligat princeps, sed Dii, quemadmodum princeps? Civitas religionibus dedita, semperque Deorum indulgentiam pietate merita, nihil felicitatis suæ putat adstrui posse, nisi ut Dii Cæsarem imitentur.

LXXV. Sed quid singula consector et colligo? quasi vero aut oratione complecti, aut memoria consequi possim, quæ vos, P. C., ne qua interciperet oblivio, et in publica acta mittenda, et incidenda in ære censuistis? Ante, orationes principum tantum ejusmodi genere monumentorum mandari æternitati solebant: acclamationes quidem nostræ parietibus curiæ claudebantur. Erant enim, quibus nec senatus gloriari, nec princeps possent. Has vero et in vulgus exire, et posteris prodi, quum ex utilitate, tum ex dignitate publica fuit. Primum ut orbis terrarum pietatis nostræ adhiberetur testis et conscius; deinde ut manifestum esset, audere nos de bonis malisque principibus non tantum post ipsos judicare: postremo ut experimento cognosceretur, et ante nos gratos, sed miseros fuisse; quibus esse nos gra-

ræ, idem sudoris insumit? quis adeo expetitis honoribus aut deservit aut sufficit? Et sane æquum est, tantum ceteris præstare consulibus ipsum, qui consules facit: quippe etiam Fortunæ videbatur indignum, si posset honores dare, qui gerere non posset. Facturus consules doceat, accepturisque amplissimum honorem persuadeat, scire se, quid sit, quod daturus sit: sic fiet, ut illi quoque sciant, quid acceperint.

LXXVIII. Quo justius senatus, ut susciperes quartum consulatum, et rogavit et jussit. Imperii hoc verbum, non adulationis esse, obsequio tuo crede: quod non alia in re magis aut senatus exigere a te, aut tu præstare senatui debes. Ut enim ceterorum hominum, ita principum, illorum etiam, qui Dii sibi videntur, ævum omne et breve et fragile est. Itaque optimum quemque niti et contendere decet, ut post se quoque reipublicæ prosit, moderationis scilicet justitiæque monumentis, quæ prima statuere consul potest. Hæc nempe intentio tua, ut libertatem revoces ac reducas. Quem ergo honorem magis amare, quod nomen usurpare sæpius debes, quam quod primum invenit recuperata libertas? Non est minus civile, et principem esse pariter et consulem, quam tantum consulem. Habe etiam rationem verecundiæ collegarum tuorum; collegarum, inquam: ita enim et ipse loqueris, et nos loqui vis. Onerosa erit modestiæ illorum tertii consulatus sui recordatio, donec te consulem videant. Neque enim potest non nimium esse privatis, quod principi satis est. Annuas, Cæsar, optantibus, quibusque apud Deos adesse consuesti, quorum potes ipse, votorum compotes facias.

LXXIX. Fortasse sufficiat tibi tertius consula-

tus: sed nobis tanto minus sufficit. Ille nos instituit et induxit, ut te iterum iterumque consulem habere cupiamus. Remissius istud contenderemus, si adhuc non sciremus, qualis esses futurus. Tolerabilius fuit, experimentum tui nobis, quam usum negari. Dabiturne rursus videre consulem illum? audiet et reddet, quas proxime, voces? præstabitque gaudium, quantum ipse percipiet? præsidebit lætitiæ publicæ, auctor ejus et causa? tentabitque affectus nostros, ut solet, cohibere, nec poterit? Erit pietati senatus cum modestia principis felix speciosumque certamen, seu victa fuerit, seu vicerit? Equidem incognitam quamdam, proximaque majorem præsumo lætitiam. Quis enim est tam imbecilli ingenio, qui non tanto meliorem consulem speret, quanto sæpius fuerit? Alius labores, si non continuo se desidiæ ac voluptati dedisset, otio tamen et quiete recreasset: hic consularibus curis exsolutus, principales resumsit; tam diligens temperamenti, ut nec consulis officium princeps, nec principis consul appeteret. Videmus, ut provinciarum desideriis, ut singularum etiam civitatum precibus occurrat. Nulla in audiendo difficultas, nulla in respondendo mora: adeunt statim, dimittuntur statim: tamdemque principis fores exclusa legationum turba non obsidet.

LXXX. Quid? in omnibus cognitionibus quam mitis severitas, quam non dissoluta clementia! Non locupletando fisco sedes, nec aliud tibi sententiæ tuæ pretium, quam bene judicasse. Stant ante te litigatores non de fortunis suis, sed de tua existimatione solliciti; nec tam verentur quid de causa sua, quam quid de moribus sentias. O vere principis atque etiam consulis,

reconciliare æmulas civitates; tumentesque populos non imperio magis, quam ratione compescere: intercedere iniquitatibus magistratuum, infectumque reddere, quidquid fieri non oportuerit: postremo, velocissimi sideris more, omnia invisere, omnia audire, et undecumque invocatum statim, velut numen, adesse et assistere! Talia esse crediderim, quæ ipse mundi parens temperat nutu, si quando oculos demisit in terras, et facta mortalium inter divina opera numerare dignatus est: qua nunc parte curarum liber solutusque, cælo tantum vacat, postquam te dedit, qui erga omne hominum genus vice sua fungereris. Fungeris enim, sufficisque mandanti, quum tibi dies omnis summa cum utilitate nostra, summa cum tua laude condatur.

LXXXI. Quod si quando cum influentibus negotiis paria fecisti, instar refectionis existimas mutationem laboris. Quæ enim remissio tibi, nisi lustrare saltus, excutere cubilibus feras, superare immensa montium juga, et horrentibus scopulis gradum inferre, nullius manu, nullius vestigio adjutum: atque inter hæc pia mente adire lucos, et occursare Numinibus? Olim hæc experientia juventutis, hæc voluptas erat: his artibus futuri duces imbuebantur: certare cum fugacibus feris cursu, cum audacibus robore, cum callidis astu: nec mediocre pacis decus habebatur submota campis irruptio ferarum, et obsidione quadam liberatus agrestium labor. Usurpabant gloriam istam illi quoque principes, qui obire non poterant: usurpabant autem, ut domitas fractasque claustris feras, ac deinde in ipsorum quidem ludibrium emissas, mentita sagacitate colligerent. Huic par capiendi quærendique sudor, summusque et idem

gratissimus labor, invenire. Enimvero si quando placuit idem corporis robur in maria proferre, non ille fluitantia vela aut oculis sequitur aut manibus; sed nunc gubernaculis assidet, nunc cum valentissimo quoque sodalium certat frangere fluctus, domitare ventos reluctantes, remisque transfretare obstantia freta.

LXXXII. Quantum dissimilis illi, qui non albani lacus otium, bajanique torporem et silentium ferre, non pulsum saltem fragoremque remorum perpeti poterat, quin ad singulos ictus turpi formidine horresceret! Itaque procul ab omni sono inconcussus ipse et immotus, religato revinctoque navigio, non secus ac piaculum aliquod, trahebatur. Fœda facies, quum P. R. imperator alienum cursum alienumque rectorem, velut capta nave, sequeretur. Nec deformitate ista saltem flumina carebant atque amnes. Danubius ac Rhenus tantum illud nostri dedecoris vehere gaudebant, non minore cum pudore imperii, quod hæc romanæ aquilæ, romana signa, romana denique ripa, quam quod hostium prospectarent: hostium, quibus moris est, eadem illa nunc rigentia gelu flumina, aut campis superfusa, nunc liquida ac deferentia lustrare navigiis, nandoque superare. Nec vero laudaverim per se magnopere duritiam corporis ac lacertorum; sed si his validior toto corpore animus imperitet, quem non fortunæ indulgentia molliat, non copiæ principales ad segnitiem luxumque detorqueant; tunc ego, seu montibus seu mari exerceatur, et lætum opere corpus, et crescentia laboribus membra mirabor. Video enim jam inde antiquitus maritos Dearum, ac Deorum liberos nec dignitate nuptiarum magis, quam his artibus inclaruisse. Simul cogito, quum sint ista ludus

et avocamentum hujus, quæ quantaque sint illa seria et intenta, et, a quibus se in tale otium recipit, voluptates. Voluptates enim sunt, quibus optime de cujusque gravitate, sanctitate, temperantia creditur. Nam quis adeo dissolutus, cujus non occupationibus aliqua species severitatis insideat? Otio prodimur. An non plerique principes hoc idem tempus in aleam, stupra, luxum conferebant? quum seriarum laxamenta curarum vitiorum contentione supplerent.

LXXXIII. Habet hoc primum magna fortuna, quod nihil tectum, nihil occultum esse patitur: principum vero non modo domos, sed cubicula ipsa intimosque secessus recludit, omniaque arcana noscenda famæ proponit atque explicat. Sed tibi, Cæsar, nihil accommodatius fuerit ad gloriam, quam penitus inspici. Sunt quidem præclara, quæ in publicum profers; sed non minora ea, quæ limine tenes. Est magnificum, quod te ab omni contagione vitiorum reprimis ac revocas, sed magnificentius, quod tuos. Quanto enim magis arduum est, alios præstare, quam se; tanto laudabilius, quod, quum ipse sis optimus, omnes circa te similes tui effecisti. Multis illustribus dedecori fuit aut inconsultius uxor assumta, aut retenta patientius: ita foris claros domestica destruebat infamia; et ne maximi cives haberentur, hoc efficiebat, quod mariti minores erant. Tibi uxor in decus et gloriam cedit. Quid enim illa sanctius? quid antiquius? Nonne, si pontifici maximo deligenda sit conjux, aut hanc aut similem (ubi est autem similis?) elegerit? Quam illa nihil sibi ex fortuna tua, nisi gaudium vindicat! quam constanter non potentiam tuam, sed ipsum te reveretur! Idem estis invicem, quod fuistis:

idem probatis ex æquo; nihilque vobis felicitas addidit, nisi quod scire cœpistis, quam bene uterque vestrum felicitatem ferat. Eadem quam modica cultu! quam parca comitatu! quam civilis incessu! Mariti hoc opus, qui ita imbuit, ita instituit: nam uxori sufficit obsequii gloria. An, quum videat, quam te nullus terror, nulla comitetur ambitio, non et ipsa cum silentio incedat? ingredientemque pedibus maritum, in quantum patitur sexus, imitetur? Decuerit hoc illam, etiamsi diversa tu facias. Sub hac vero modestia viri, quantam debet verecundiam uxor marito, femina sibi?

LXXXIV. Soror autem tua, ut se sororem esse meminit! ut in illa tua simplicitas, tua veritas, tuus candor agnoscitur! ut, si quis eam uxori tuæ conferat, dubitare cogatur, utrum sit efficacius ad recte vivendum bene institui, aut feliciter nasci. Nihil est tam pronum ad simultates, quam æmulatio, in feminis præsertim: ea porro maxime nascitur ex conjunctione, alitur æqualitate, exardescit invidia, cujus finis est odium. Quo quidem admirabilius existimandum est, quod mulieribus duabus in una domo, parique fortuna, nullum certamen, nulla contentio est. Suspiciunt invicem, invicem cedunt: quumque te utraque effusissime diligat, nihil sua putant interesse, utram tu magis ames. Idem utrique propositum, idem tenor vitæ, nihilque ex quo sentias duas esse. Te enim imitari, te subsequi student. Ideo utraque mores eosdem, quia utraque tuos, habet: inde moderatio, inde etiam perpetua securitas. Neque enim umquam periclitabuntur esse privatæ, quæ non desierunt. Obtulerat illis senatus cognomen Augustarum, quod certatim deprecatæ sunt,

quamdiu appellationem Patris patriæ tu recusasses: seu, quod plus esse in eo judicabant, si uxor et soror tua, quam si Augustæ dicerentur. Sed quæcumque illis ratio tantam modestiam suasit, hoc magis dignæ sunt, quæ in animis nostris et sint et habeantur Augustæ, quia non vocantur. Quid enim laudabilius feminis, quam si verum honorem non in splendore titulorum, sed in judiciis hominum reponant? magnisque nominibus pares se faciant, etiam dum recusant?

LXXXV. Jam etiam et in privatorum animis exoleverat priscum mortalium bonum, amicitia; cujus in locum migraverant assentationes, blanditiæ, et pejor odio amoris simulatio. Etenim in principum domo nomen tantum amicitiæ, inane scilicet irrisumque remanebat. Nam quæ poterat esse inter eos amicitia, quorum sibi alii domini, alii servi videbantur? Tu hanc pulsam errantemque reduxisti: habes amicos, quia amicus ipse es. Neque enim, ut alia subjectis, ita amor imperatur: neque est ullus affectus tam erectus et liber et dominationis impatiens, nec qui magis vices exigat. Potest fortasse princeps inique, potest tamen odio esse nonnullis, etiamsi ipse non oderit: amari, nisi ipse amet, non potest. Diligis ergo, quum diligaris, et in eo, quod utrimque honestissimum est, tota gloria tua est; qui superior factus, descendis in omnia familiaritatis officia, et in amicum ex imperatore submitteris: imo tunc maxime imperator, quum amicum ex imperatore agis. Etenim quum plurimis amicitiis fortuna principum indigeat, præcipuum est principis opus, amicos parare. Placeat tibi semper hæc secta, et quum alias virtutes tuas, tum hanc constantissime teneas: nec umquam persuadeatur, humile

esse principi, nisi odisse. Jucundissimum est in rebus humanis amari, sed non minus amare: quorum utroque ita frueris, ut, quum ipse ardentissime diligas, adhuc tamen ardentius diligaris. Primum quia facilius est unum amare, quam multos: deinde quia tibi amicos tuos obligandi adest facultas tanta, ut nemo possit te nisi ingratus non magis amare.

LXXXVI. Operæ pretium est referre, quod tormentum tibi injunxeris, ne quid amico negares. Dimisisti optimum virum tibi carissimum invitus et tristis, et quasi retinere non posses. Quantum amares eum, desiderio expertus es: distractus separatusque, dum cedis et vinceris. Ita quod fando inauditum, quum princeps et principis amicus diversa velletis, id potius factum est, quod amicus volebat. O rem memoriæ literisque mandandam! Præfectum prætorii non ex ingerentibus, sed ex subtrahentibus legere; eumdemque otio, quod pertinaciter amet, reddere: quumque sis ipse distentus imperii curis, non quietis gloriam cuiquam invidere. Intelligimus, Cæsar, quantum tibi pro laboriosa ista statione et exercita debeamus, quum otium a te tamquam res optima et petatur et detur. Quam ego audio confusionem tuam fuisse, quum digredientem prosequereris! Prosequutus enim nec temperasti tibi, quo minus exeunti in litore amplexus osculum ferres. Stetit Cæsar in illa amicitiæ specula, precatusque maria, celeremque (si tamen ipse voluisset) recursum: nec sustinuit recedentem non etiam atque etiam votis, lacrimis sequi. Nam de liberalitate taceo. Quibus enim muneribus æquari hæc cura principis, hæc patientia potest, qua meruisti, ut ille sibi nimium fortis ac prope durus videretur?

Nec dubito, quin agitaverit secum, an gubernacula retorqueret: et fecisset, nisi quod pæne ipso contubernio principis felicius jucundiusque est, desiderare principem desiderantem. Et ille quidem ut maximo fructu suscepti, ita majore depositi officii gloria fruitur: tu autem facilitate ista consequutus es, ne quem retinere videaris invitum.

LXXXVII. Civile hoc erat, et parenti publico convenientissimum, nihil cogere; semperque meminisse, nullam tantam potestatem cuiquam dari posse, ut non sit gratior potestate libertas. Dignus es, Cæsar, qui officia mandes deponere optantibus; qui petentibus vacationem invitus quidem, sed tamen tribuas; qui ab amicis orantibus requiem non te relinqui putes; qui semper invenias et quos ex otio revoces, et quos otio reddas. Vos quoque, quos parens noster familiariter inspicere dignatur, fovete judicium ejus, quod de vobis habet: hic vester labor est. Princeps enim, quum in uno probavit amare se scire, vacat culpa, si alios minus amat. Ipsum quidem quis mediocriter diligat, quum leges amandi non det, sed accipiat? Hic præsens, ille mavult absens amari; uterque ametur, ut mavult: nemo in tædium præsentia, nemo in oblivionem absentia veniat. Tenet quisque locum, quem semel meruit; faciliusque est, ut oculis ejus vultus absentis, quam ut animo caritas excidat.

LXXXVIII. Plerique principes, quum essent civium domini, libertorum erant servi: horum consiliis, horum nutu regebantur: per hos audiebant, per hos loquebantur: per hos præturæ etiam et sacerdotia et consulatus, imo et ab his petebantur. Tu libertis tuis summum quidem honorem,

sed tanquam libertis, habes; abundeque sufficere his credis, si probi et frugi existimentur. Scis enim præcipuum esse indicium non magni principis magnos libertos. Ac primum neminem in usu habes, nisi aut tibi aut patri tuo aut optimo cuique dilectum; statimque hos ipsos quotidie (deinde) ita formas, ut se non tua fortuna, sed sua metiantur: et tanto magis digni, quibus honor omnis præstetur a nobis, quia non est necesse. Justisne de causis S. P. Q. R. *optimi* tibi cognomen adjecit? Paratum id quidem, et in medio positum, novum tamen. Scias, neminem ante meruisse, quod non erat excogitandum, si quis meruisset. An satius fuit *felicem* vocare? quod non moribus, sed fortunæ datum est. Satius, *magnum*? cui plus invidiæ, quam pulcritudinis inest. Adoptavit te optimus princeps in suum, senatus in *optimi* nomen. Hoc tibi tam proprium, quam paternum; nec magis definite distincteque designat, qui TRAJANUM, quam qui *optimum* appellat: ut olim frugalitate Pisones, sapientia Lælii, pietate Metelli monstrabantur. Quæ simul omnia uno isto nomine continentur. Nec videri potest optimus, nisi qui est omnibus in sua cujusque laude præstantior. Merito tibi ergo post ceteras appellationes hæc est addita, ut major. Minus est enim Imperatorem et Cæsarem et Augustum, quam omnibus Imperatoribus et Cæsaribus et Augustis esse meliorem. Ideoque ille parens hominum Deorumque, *optimi* prius, deinde *maximi* nomine colitur: quo præclarior laus tua, quem non minus constat optimum esse, quam maximum. Assequutus es nomen, quod ad alium transire non possit, nisi ut appareat in bono principe alienum, in malo fal-

sum: quod licet omnes postea usurpent, semper tamen agnoscetur ut tuum. Etenim, ut nomine Augusti admonemur ejus, cui primum dicatum est; ita hæc *optimi* appellatio numquam memoriæ hominum sine te recurret; quotiesque posteri nostri *optimum* aliquem vocare cogentur, toties recordabuntur, quis meruerit vocari.

LXXXIX. Quanto nunc, dive Nerva, gaudio frueris, quum vides et esse optimum, et dici, quem tamquam optimum elegisti! quam lætum tibi, quod comparatus filio tuo vinceris! Neque enim alio magis approbatur animi tui magnitudo, quam quod optimus ipse non timuisti eligere meliorem. Sed et tu, pater Trajane, (nam tu quoque, si non sidera, proximam tamen sideribus obtines sedem) quantam percipis voluptatem, quum illum tribunum, illum militem tuum, tantum imperatorem, tantum principem cernis! cumque eo, qui adoptavit, amicissime contendis, pulcrius fuisse genuisse talem, an elegisse! Macte uterque ingenti in rempublicam merito, cui hoc tantum boni contulistis. Licet alteri vestrum filii virtus triumphalia, cælum alteri dederit; non minor tamen vestra laus, quod ista per filium, quam si ipsi meruissetis.

XC. Scio, P. C., quum ceteros cives, tum præcipue consules, oportere sic affici, ut se publice magis, quam privatim obligatos putent. Ut enim malos principes rectius pulcriusque est ex communibus injuriis odisse, quam propriis; ita boni speciosius amantur ob ea, quæ generi humano, quam quæ hominibus, præstant. Quia tamen in consuetudinem vertit, ut consules publica gratiarum actione perlata suo quoque nomine, quantum debeant principi, profiteantur; concedite,

me non pro me magis munere isto, quam pro collega meo Cornuto Tertullo, clarissimo viro, fungi. Cur enim non pro illo quoque gratias agam, pro quo non minus debeo? præsertim quum indulgentissimus imperator in concordia nostra ea præstiterit ambobus, quæ si tantum in alterum contulisset, ambos tamen æqualiter obligasset. Utrumque nostrum ille optimi cujusque spoliator et carnifex stragibus amicorum, et in proximum jacto fulmine afflaverat. Iisdem enim amicis gloriabamur, eosdem amissos lugebamus; ac sicut nunc spes gaudiumque, ita tunc communis nobis dolor et metus erat. Habuerat hunc honorem periculis nostris divus Nerva, ut nos, etsi minus, ut bonos tamen, promovere vellet; quia mutati sæculi signum et hoc esset, quod florerent, quorum præcipuum votum ante fuerat, ut memoriæ principis elaberentur.

XCI. Nondum biennium compleramus in officio laboriosissimo et maximo, quum tu nobis, optime principum, fortissime imperatorum, consulatum obtulisti, ut ad summum honorem gloria celeritatis accederet. Tantum inter te et illos principes interest, qui beneficiis suis commendationem ex difficultate captabant, gratioresque accipientibus honores arbitrabantur, si prius illos desperatio et tædium et similis repulsæ mora in notam quamdam pudoremque vertissent. Obstat verecundia, quo minus percenseamus, quo utrumque nostrum testimonio ornaris, ut amore recti, amore reipublicæ, priscis illis consulibus æquaveris. Merito, necne, neutram in partem decernere audeamus: quia nec fas est, affirmationi tuæ derogare, et onerosum confiteri, vera esse, quæ de nobis, præsertim tam magnifica, dixisti. Tu

tamen dignus es, qui eos consules facias, de quibus possis ista prædicare. Tribuas veniam, quod inter hæc beneficia tua gratissimum est nobis, quod nos rursus collegas esse voluisti. Ita caritas mutua, ita congruens tenor vitæ, ita una eademque ratio propositi postulabat: cujus ea vis, ut morum similitudo concordiæ nostræ gloriam minuat: ac perinde sit mirum, si alter nostrum a collega, ac si a seipso, dissentiat. Non ergo temporarium et subitum est, quod uterque collegæ consulatu, tamquam iterum suo, gaudet; nisi quod tamen, qui rursus consules fiunt, bis quidem, sed temporibus diversis obligantur: nos duos consulatus accipimus simul, simul gerimus, alterque in altero consules, sed iterum et pariter, sumus.

XCII. Illud vero quam insigne, quod nobis præfectis ærario consulatum ante, quam successorem dedisti! Aucta est dignitas dignitate: neque continuatus tantum, sed geminatus est honor, finemque potestatis alterius, tamquam parum esset excipere, prævenit. Tanta tibi integritatis nostræ fiducia fuit, ut non dubitares, te salva diligentiæ tuæ ratione esse facturum, si nos post maximum officium privatos esse non sineres. Quid, quod eumdem in annum consulatum nostrum contulisti? Ergo non alia nos pagina, quam quæ te consulem, accipiet; et nostra quoque nomina addentur fastis, quibus ipse præscriberis. Tu comitiis nostris præsidere, tu nobis sanctissimum illud carmen præire dignatus es; tuo judicio consules facti, tua voce renuntiati sumus, ut idem honoribus nostris suffragator in curia, in campo declarator exsisteres. Nam, quod eum potissimum mensem attribuisti, quem tuus nata-

lis exornat, quam pulcrum nobis! quibus edicto, quibus spectaculo celebrare continget diem illum triplici gaudio lætum: qui principem abstulit pessimum, dedit optimum, meliorem optimo genuit. Nos sub oculis tuis augustior solito currus accipiet: nos inter secunda omina et vota certantia, quæ præsenti tibi conferentur, vehemur alacres, et incerti ex utra parte major auribus nostris accidat clamor.

XCIII. Super omnia tamen prædicandum videtur, quod pateris consules esse, quos fecisti: quippe nullum periculum, nullus ex principe metus consulares animos debilitat et frangit: nihil invitis audiendum, nihil coactis decernendum erit. Manet manebitque honori veneratio sua; nec securitatem auctoritate perdemus. Ac si quid forte ex consulatus fastigio fuerit diminutum, nostra hæc erit culpa, non sæculi. Licet enim, quantum ad priucipem, licet tales consules agere, quales ante principes erant. Ullamne tibi pro beneficiis referre gratiam parem possumus? nisi tantum illam, ut semper nos meminerimus, consules fuisse, et consules tuos; ea sentiamus, ea censeamus, quæ consularibus digna sunt; ita versemur in republica, ut credamus esse rempublicam; non consilium nostrum, non operam subtrahamus; nec disjunctos nos, et quasi dimissos consulatu, sed quasi adstrictos et devinctos putemus; eumdemque locum laboris et curæ, quem reverentiæ dignitatisque teneamus.

XCIV. In fine orationis præsides custodesque imperii Deos ego consul pro rebus humanis, ac te præcipue, capitoline Jupiter, precor, ut beneficiis tuis faveas, tantisque muneribus addas perpetuitatem. Audisti, quæ malo principi precaba-

mur; exaudi, quæ pro dissimillimo optamus. Non te distringimus votis: non enim pacem, non concordiam, non securitatem, non opes oramus, non honores: simplex cunctaque ista complexum unum omnium votum est, SALUS PRINCIPIS. Nec vero novam tibi injungimus curam. Tu enim jam tunc illum in tutelam recepisti, quum prædonis avidissimi faucibus eripuisti. Neque enim sine auxilio tuo, quum altissima quæque quaterentur, hic, qui omnibus excelsior, inconcussus stetit. Præteritus est a pessimo principe, qui præteriri ab optimo non potuit. Tu clara judicii tui signa misisti, quum proficiscenti ad exercitum tuo nomine, tuo honore cessisti. Tu voce imperatoris quid sentires, loquutus, filium illi, nobis parentem, tibi pontificem maximum elegisti. Quo majore fiducia iisdem illis votis, quæ ipse pro se nuncupari jubet, oro et obtestor, si bene rempublicam, si ex utilitate omnium regit, primum ut illum nepotibus nostris ac pronepotibus serves: deinde ut quandoque successorem ei tribuas, quem genuerit, quem formaverit, similemque fecerit adoptato; aut, si hoc fato negatur, in consilio sis eligenti, monstresque aliquem, quem adoptari in Capitolio deceat.

XCV. Vobis, P. C., quantum debeam, publicis etiam monumentis continetur. Vos mihi in tribunatu quietis, in prætura modestiæ; vos in istis officiis etiam, quæ e studiis nostris circa tuendos socios injunxeratis, cuncti constantiæ antiquissimum testimonium perhibuistis. Vos proxime destinationem consulatus mei his acclamationibus approbavistis, ut intelligam, etiam atque etiam enitendum mihi, ut hunc consensum vestrum complectar et teneam et in dies augeam.

Etenim memini, tunc verissime judicari, meruerit quis honorem, necne, quum adeptus est. Vos modo favete huic proposito, et credite, si cursu quondam provectus ab illo insidiosissimo principe, antequam profiteretur odium bonorum, postquam professus est, substiti; quum viderem, quæ ad honores compendia paterent, longius iter malui; si malis temporibus inter mœstos et paventes, bonis inter securos gaudentesque numeror; si denique in tantum diligo optimum principem, in quantum invisus pessimo fui. Ego reverentiæ vestræ sic semper inserviam, non ut me consulem et mox consularem, sed ut candidatum consulatus putem.

II.

CLAUDII MAMERTINI

PANEGYRICUS

MAXIMIANO HERCULEO

DICTUS.

II.

CLAUDII MAMERTINI

PANEGYRICUS

MAXIMIANO HERCULEO

DICTUS.

ARGUMENTUM

In EXORDIO rationem affert cur natali urbis die potissimum laudari imperatorem oporteat, cujus si non conditor, restitutor certe est, cap. 1. Quod si Hercules his diebus a Romanis tam honorifice colitur, quod de Geryone victorem in Italiam advenisse meminerint; multo magis sibi et Gallis omnibus laudandum esse Maximianum, quem compressa Bagaudarum seditione in Gallia præsentem intueatur. Primum dubitat quid in eo laudare potissimum debeat, utrum ejus in patriam merita, an genus aut nomen ductum ab Hercule, an traductam in castris adolescentiam, an demum ejus victorias. Hæc ita prætermittit, ut laudet singula, c. 2.

DISTRIBUTIO. I. Quid ante imperium. II. Quid in imperio gesserit. Priorem partem perstringit tantum, in altera commoratur. Adoptatus a Domitiano in summis reipublicæ angustiis, velut Hercules Jovi, opem ferre non recusat. Rusticanorum factionem comprimit, c. 3. 4. Burgundiones et Alamannos excidium Galliæ minitantes ita obsidet, ut præ multitudine fame et peste conficiantur. Chaibonas atque Erulos irrumpentes reprimit primum, tum eorum fines ingressus summa internecione delet, c. 5. Mox adoptatur, fit Cæsar, consul, e

in Bagaudas proficiscitur: unde redux incredibili populorum concursu Treveris excipitur, c. 6. Quantam securitatem hac victoria Galliis attulerit, c. 7. 8. Maximianus e germanico bello victor, Diocletianus e persico Mediolanum conveniunt de bello aegyptiaco et africano, ac de Cæsaribus creandis deliberaturi, c. 9. Maximianus suum Genebo regnum restituit, Esatech regem creat, dum Diocletianus in oriente Narseum Persarum regem ad deditionem compellit, c. 10. De concordia utriusque imperatoris. De maritima expeditione, quam Maximianus Constantio Cæsari, genero suo, adversus Carausium commiserat. Ex felicibus hujusce belli initiis bonum exitum ominatur, c. 11. 12.

In FINE Romam compellat, quam feliciorem esse dicit sub Diocletiano et Maximiano, quam sub Remo et Romulo; additque eamdem angustiorem futuram et multo lætius celebraturam natales suos, si horum frueretur adspectu, c. 13. Hanc rogat, ne treverensi urbi illos invideat; aut, si triumphantes imperatores brevi visura sit, Diocletianum ocius Orienti, Maximianum Galliis reddat, c. 14.

I. Quum omnibus festis diebus, sacratissime Imperator, debet honor vester divinis rebus æquari, tum præcipue celeberrimo isto et imperantibus vobis lætissimo die veneratio numinis tui cum solemni sacræ urbis religione jungenda est. Verum est enim profecto, quod de origine illius civitatis accepimus, primam in ea sedem numinis vestri, sanctum illud venerandumque palatium, regem advenam condidisse. Neque enim fabula est de licentia poetarum, nec opinio de fama veterum sæculorum, sed manifesta res et probata, sicut hodieque testatur Herculis ara maxima, et herculei sacri custos familia Pinaria, principem illum tui generis ac nominis palantea mœnia adiisse victorem, et, parva licet tunc regia, sum-

ma tamen religione susceptum, futuræ majestatis dedisse primordia, ut esse posset domus Cæsarum, quæ Herculis fuisset hospitium. Jure igitur hoc die, quo immortalis ortus dominæ gentium civitatis vestra pietate celebratur, tibi potissimum, Imperator invicte, laudes canimus, et gratias agimus, quem similitudo ipsa stirpis tuæ, ac vis tacita naturæ ad honorandum natalem Romæ diem tam liberalem facit, ut urbem illam sic colas conditam, quasi ipse condideris. Revera enim, sacratissime Imperator, merito quivis te, tuumque fratrem romani imperii dixerit conditores; estis enim, quod est proximum, restitutores: et, sit licet hic illi urbi natalis dies, quod pertinet ad originem populi romani, vestri imperii primi dies sunt principes ad salutem.

II. Quare si nunc Romæ omnes magistratus et pontifices et sacerdotes juxta parentes urbis, et statores Deos Herculis templa venerantur, quia partam aliquando ex victoria prædam a flumine Ibero, et conscio occidui solis Oceano ad pabula tyrrhena compulerit, et in palatino jugo venturo tibi reliquerit vestigia, quanto tandem studio nos hic convenit, qui te præsentem intuemur Deum, toto quidem orbe victorem, sed nunc quum maxime in eadem Occidentis plaga non pastorem trino capite deformem, sed prodigium multo tetrius opprimentem, quidquid spiritus et vocis habemus, omne id in laudibus tuis non occupare modo, sed, si res poscat, absumere? Unde igitur ordiar? Commemorabo nimirum patriæ tuæ in rempublicam merita? Quis enim dubitat, quin multis jam sæculis, ex quo vires illius ad romanum nomen accesserint, Italia quidem sit gentium domina gloriæ vetustate, sed pannonia

virtute? An divinam generis tui originem recensebo, quam tu non modo factis immortalibus, sed etiam nominis successione testaris? An, quemadmodum educatus institutusque sis, prædicabo, in illo limite, in illa fortissimarum sede legionum, inter discursus strenuæ juventutis, et armorum sonitus tuis vagitibus obstrepentes? Finguntur hæc de Jove, sed de te vera sunt, Imperator. An tuas res gestas enumerare conabor? Quæ te prima signa imperatoriis auspiciis inaugurarint, quæ castra dominum habitura susceperint, quæ bella deduxerint, quæ victoriæ auxerint? Ibo scilicet vestigiis virtutis tuæ colligendis per totum Istri limitem, perque omnem, qua tendit, Euphratem, et ripas peragrabo Rheni, et litus Oceani? Sed qui velit omnia ista complecti, sæcula sibi optare debet et innumerabiles annos, et, quantam tu mereris, ætatem.

III. Faciam igitur, compendio quidem orationis meæ, sed damno voluntatis, quod huic tempori maxime congruit; omittam cetera, et potissimum illud arripiam, quod multis fortasse mirum videbitur, et tamen re ipsa verissimum est, te, quum ad restituendam rempublicam a cognato tibi Diocletiani numine fueris invocatus, plus tribuisse beneficii, quam acceperis. Neque enim specie tenus ac nomine fortuna imperii consideranda est. Trabeæ vestræ triumphales, et fasces consulares, et sellæ curules, et hæc obsequiorum stipatio et fulgor, et illa lux divinum verticem claro orbe complectens vestrorum sunt ornamenta meritorum, pulcherrima quidem et augustissima, sed longe illa majora sunt, quæ tu, impartito tibi imperio, vice gratiæ retulisti; admittere in animum tantæ reipublicæ curam, et totius orbis fata suscipere,

et oblitum quodammodo sui gentibus vivere, et in tam arduo humanarum rerum stare fastigio, ex quo veluti terras omnes et maria despicias; vicissimque oculis ac mente collustres, ubi sit certa serenitas, ubi dubia tempestas, qui justitiam vestram judices æmulentur, qui virtutis vestræ gloriam duces servent; accipere innumerabiles undique nuntios, totidem mandata dimittere; de tot urbibus et nationibus et provinciis cogitare; noctes omnes diesque perpeti sollicitudine pro omnium salute transigere.

IV. Hæc omnia quum a fratre optimo oblata susceperis, tu fecisti fortiter, ille sapienter. Neque enim quum reipublicæ navem secundus a puppi flatus impelleret, salutarem manum gubernaculis addidisti; sed quum ad restituendam eam post priorum temporum labem divinum modo, ac ne id quidem unicum, sufficeret auxilium, præcipitanti romano nomini juxta principem subiisti; eadem scilicet auxilii opportunitate, qua tuus Hercules Jovem vestrum, quondam Terrigenarum bello laborantem magna victoriæ parte juvit, probavitque, non magis a Diis accepisse cælum, quam eisdem reddidisse. An non illud malum simile monstrorum biformium in hisce terris fuit, quod tua, Cæsar, nescio utrum magis fortitudine repressum sit, an clementia mitigatum, quum militares habitus ignari agricolæ appetiverunt, quum arator peditem, quum pastor equitem, quum hostem barbarum suorum cultorum rusticus vastator imitatus est? Quod ego cursim prætereo; video enim te, qua pietate es, oblivionem illius victoriæ malle, quam gloriam.

V. Quod vero statim, vix dum misero illo furore sopito, quum omnes barbaræ nationes excidium

universæ Galliæ minarentur, neque solum Burgundiones et Alamanni, sed etiam Chaibones Erulique viribus primi barbarorum, locis ultimi, præcipiti impetu in has provincias irruissent, quis Deus tam insperatam salutem nobis attulisset, nisi tu adfuisses? Tu enim divinæ providentiæ, Imperator, consilio prius, quam vi bellum gerendum ratus, ceteros quidem perduelles, quibus ipsa pestifera multitudo, ire passus es in profundam famem, et ex fame in pestilentiam, mox ad triumphi ornamenta capienda militum manibus usurus; Chaibones tamen Erulosque non dignatus pari astu perdere, atque, ut interim divina virtus tua exercitatione solita non careret, aperto Marte atque uno impetu perculisti, non universo ad id prælium usus exercitu, sed paucis cohortibus. Quid enim opus erat multitudine, quum ipse pugnares, ipse omnibus locis totaque acie dimicares, ipse hosti undique, et qua resisteret et qua cederet et qua fugeret, occurreres, erroremque adversariis pariter ac tuis faceres, quum neque te barbari unum putarent, neque milites, non dico stipatione atque comitatu, sed saltem oculis sequi possent? Toto quippe prælio ferebare; non aliter quam magnus amnis solet hibernis imbribus auctus et nivibus passim fluere qua campus est. Ita cuncti Chaibones, Erulique cuncti tanta internecione cæsi interfectique sunt, ut exstinctos eos relictis domi conjugibus ac matribus non profugus aliquis e prælio, sed victoriæ tuæ gloria nuntiaret.

VI. Transeo innumerabiles tuas tota Gallia pugnas atque victorias; quæ enim tot tantisque rebus sufficiat oratio? Illum tamen primum consulatus tui auspicalem diem tacitus præterire nul

lo modo possum, quo tu solus omnium consequutus es, ut, quod tempus antea incipiendis tantummodo rebus aptum videbatur, tunc primum potuerit sufficere peragendis; unoque sol curriculo suo, eoque brevissimo, et officia te consulis inchoantem videret, et imperatoris implentem. Vidimus te, Cæsar, eodem die pro republica et vota suscipere, et conjuncta debere. Quod enim optaveras in futurum, fecisti continuo transactum; ut mihi ipsa Deorum auxilia, quæ precatus eras, prævenisse videaris, et quidquid illi promiserant, ante fecisse. Vidimus te, Cæsar, eodem die et in clarissimo pacis habitu, et in pulcherrimo virtutis ornatu. Bona venia Deûm dixerim, ne Jupiter quidem ipse tanta celeritate faciem cæli sui variat, quam facile tu, Imperator, togam prætextam sumto thorace mutasti, hastam posito scipione rapuisti, a tribunali temet in campum, a curuli in equum transtulisti, et rursus ex acie cum triumpho rediisti; totamque hanc urbem repentina tua in hostes eruptione sollicitam lætitia et exsultatione et aris flagrantibus et sacrificiis et odoribus accensis numini tuo luminibus implesti. Ita utroque illius diei supremo tempore bis divina res pari religione celebrata est; Jovi, dum pro futuris vovetur, tibi, dum pro victoria solvitur.

VII. Tale igitur auspicium illius anni quid sequebatur, nisi novum aliquod et ingens miraculum? Quod autem majus evenire potuit illa tua in Germaniam transgressione, qua tu primus omnium imperatorum probasti, romani imperii nullum esse terminum, nisi qui tuorum esset armorum? Atqui Rhenum antea videbatur ipsa sic natura duxisse, ut eo limite romanæ provinciæ ab

immanitate barbariæ vindicarentur. Et quis umquam ante vos principes non gratulatus est, Gallias illo amne muniri? Quando non cum summo metu nostro Rheni alveum minuit diu serena tempestas? Quando non cum securitate nostra illius diluvia creverunt? Credo, itidem optimam illam fertilemque Syriam velut amplexu suo tegebat Euphrates, antequam Diocletiano sponte se dederent regna Persarum. Verum hoc Jovis sui more, nutu illo patrio, quo omnia contremiscunt, et majestate vestri nominis consequutus est. Tu autem, Imperator invicte, feras illas indomitasque gentes vastatione, præliis, cædibus, ferro ignique domuisti. Herculei generis hoc fatum est, virtuti debere quod vindicat. Exinde igitur soluto animo ac libero sumus. Licet Rhenus arescat, tenuique lapsu vix læves calculos perspicuo vado pellat, nullus inde metus est. Quidquid ultra Rhenum prospicio, romanum est.

VIII. Sic illa quondam romanæ potentiæ diu æmula et inimica Carthago a Publio Scipione devicta est, quum is, trajecto in Africam exercitu, Annibalem ab Italiæ vastatione revocavit. Audieras hoc, Imperator? an ipse per te divina tua mente prospexeras; ita demum hostes funditus posse subverti, si in propriis sedibus vincerentur; nec prædam modo, quam cepissent, amitterent, sed ipsi conjuges ac liberos et parentes suos et carissima omnia capta mœrerent? Hoc tu sive cognitum sequutus es, seu te auctore fecisti, utrumque pulcherrimum est; neque enim minorem laudem magnarum rerum æmuli, quam ipsi merentur auctores. Quin imo, quamvis optimum intentatæ rei consilium fortunæ committitur, iteratum idem atque repetitum ad certam

judicii gloriam pertinet. Ideoque hoc nunc ambo, sacri Imperatores, ipso estis Scipione potiores, quod et tu Africanum, et te Diocletianus imitatus est.

IX. Ingressus est nuper illam, quæ Rhætis est objecta, Germaniam; similique virtute romanum limitem victoria protulit. Adeo numini illius simpliciter amanterque, quidquid pro his ceteris feceras, retulisti, quum ex diversa orbis parte coeuntes invictas dexteras contulistis: adeo fidum fraternumque fuit illud eloquium, in quo vobis mutua præbuistis omnium exempla virtutum, atque invicem vos, quod fieri jam posse non videbatur, auxistis; ille tibi ostendendo dona persica, tu illi spolia germanica. Sed neque illum virtutes tuæ bellicæ a liberalitate, neque illius opes a bellica virtute te revocarunt: ambo nunc estis largissimi, ambo fortissimi: ab hac ipsa vestri similitudine magis magisque concordes; et, quod omni consanguinitate certius est, virtutibus fratres. Sic fit, ut vobis tantum imperium sine ulla æmulatione commune sit, neque ullum inter vos discrimen esse patiamini; sed plane, ut gemini illi reges lacedæmones Heraclidæ, rempublicam pari sorte teneatis. Quamquam hoc vos meliores et justiores; quod illos mater astu coegit, quum nemini fateretur quem prius edidisset in lucem, pari ætatis auctoritate regnare, vos hoc sponte facitis, quos in summis rebus æquavit non vultuum similitudo, sed morum.

X. Attamen illos, etiamsi discrimen sui scire potuissent, minus mirum fuisset, exiguam sibi communicasse regionem, quam sæpe uno die impiger viator emensus est. Vos vero, qui imperium non terræ, sed cæli regionibus terminatis,

tantam vim, tantam potestatem mutuo vobis impartire divinæ profecto immortalisque fiduciæ est, quam cupiditas nulla perturbet. Et tamen vides, Imperator, non invenire me ex omni antiquitate quod comparem vobis, nisi herculeæ gentis exemplum. Nam ille quidem magnus Alexander jam mihi humilis videtur, indo regi sua regna reddendo, quum tam multi reges, Imperatores, vestri clientes sint, quum per te regnum receperit Genobon, Esatech vero munus acceperit. Quid enim ille aliud expetivit, ad conspectum tuum cum omni sua gente veniendo, nisi ut tunc demum integra auctoritate regnaret, quum te, Maximiane, placasset? Ostendit ille te identidem, ut audio, popularibus suis, et intueri diu jussit, et obsequia discere, quum tibi ipse serviret. Hoc eodem modo rex ille Persarum, numquam se ante dignatus hominem confiteri, fratri tuo supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit. Offert interim varia miracula, eximiæ pulcritudinis feras mittit, amicitiæ nomen impetrare contentus, promeretur obsequio.

XI. Vestra hoc concordia facit, invictissimi Principes, ut vobis in tanta æqualitate successuum etiam fortuna respondeat. Rempublicam enim una mente regitis, neque vobis tanta locorum diversitas obest, quominus etiam, velut junctis dexteris, gubernetis. Ita, quamvis majestatem regiam geminato numine augeatis, utilitatem imperii singularis consentiendo retinetis. Quare, si non frustra græci poetæ hominibus justitiam colentibus repromittunt binos gregum fetus, et duplices arborum fructus, nunc omnia gentibus universis gemina debentur, quarum vos domini tam sancte justitiam et concordiam colitis. Tu

quidem certe, Imperator, tantum esse in concordia bonum statuis, ut etiam eos, qui circa te potissimo funguntur officio, necessitudine tibi et affinitate devinxeris, id pulcherrimum arbitratus, adhærere lateri tuo non timoris obsequia, sed vota pietatis. Quorum ductu proxime, quum felicissimis vestris auspiciis uterentur, lubrica illa fallaxque gens barbarorum, ut merebatur, affecta est. Vestra hæc, Imperator, vestra laus est. A vobis proficiscitur etiam quod per alios administratur. Ut enim omnia commoda cælo terraque parta, licet diversorum Numinum ope nobis provenire videantur, a summis tamen auctoribus manant, Jove rectore cæli, et Hercule pacatore terrarum; sic omnibus pulcherrimis rebus, etiam quæ aliorum ductu geruntur, Diocletianus facit, tu tribuis effectum. Vestræ, inquam, fortunæ, vestræ felicitatis est, Imperator, quod jam milites vestri ad Oceanum pervenere victoria; jam cæsorum in illo litore hostium sanguinem reciproci fluctus sorbuerunt.

XII. Quid nunc animi habet ille pirata, quum fretum illud, quo solo mortem suam huc usque remoratus est, pæne vestros exercitus videat ingressos, oblitosque navium refugum mare sequutos esse qua cederet? Quam nunc insulam remotiorem, quem alium sibi optet Oceanum? Quo denique pacto effugere pœnas reipublicæ potest, nisi si haustu terræ devoretur, aut turbine aliquo in devia saxa rapiatur? Ædificatæ sunt ornatæque pulcherrimæ classes, cunctis simul amnibus Oceanum petituræ; neque solum ad perficiendas eas certatim homines laborarunt, sed etiam ad excipiendas flumina repente creverunt. Toto fere anno, Imperator, quo tibi

opus erat sereuitate, ut navalia texerentur, ut trabes cæderentur, ut artificum animi vigerent, ne manus torpescerent, nullus fere dies imbre fœdatus est; hiems ipsa temperiem veris imitata est. Jam non septemtrioni nos putavimus subjacere, sed, quasi translatis sideribus aut terris, meridiani cæli clementiam sensimus. Fluvius hic noster, diu pluviarum pabulo carens, impatiens erat navium, solam navalibus tuis materiam devehebat. Ecce autem subito, quum jam deduci liburnas oporteret, tibi uberes fontes terra submisit, tibi largos imbres Jupiter fudit, tibi totis fluminum alveis Oceanus redundavit. Ita in aquas sponte subeuntes impetum navigia fecerunt, levi modo commota nisu ducentium, quorum ad felicissimum illud exordium magis opus erat nautico carmine, quam labore. Facile itaque quivis intelligit, Imperator, quam prosperi te successus in re maritima sequuturi sint, quum jam sic tempestatum opportunitas obsequatur.

XIII. Felix igitur talibus Roma principibus (fas est enim, ut hoc dicendi munus pium, unde cœpimus, terminemus), felix, inquam, et nunc multo felicior, quam sub Remo et Romulo tuis. Illi enim, fratres quamvis geminique essent, certaverunt tamen, uter suum tibi nomen imponeret, diversosque montes et auspicia ceperunt; hi vero conservatores tui, sit licet nunc tuum tanto majus imperium, quanto latius est vetere pomœrio quidquid homines colunt, nullo circa te livore contendunt. Hi, quum primum redeant ad te triumphantes, uno cupiunt invehi curru, simul adire Capitolium, simul habitare Palatium. Utere, quæso, tuorum principum

utroque cognomine, quum non cogaris eligere. Licet nunc simul et herculea dicaris et jovia. O quanto nunc, Imperatores, illa civitas esset augustior, quanto magis hunc natalem suum diem coleret, si vos stipatos vestro senatu in illa capitolini Jovis arce conspiceret! Quæ nunc sine dubio præsentiam vestri sibi fingit, ædes vestrorum numinum frequentando, et ibidem, sicut a majoribus institutum est, invocando statorem Jovem, Herculemque victorem. Hoc enim quondam illi Deo cognomen adscripsit is, qui, quum piratas oneraria nave vicisset, ab ipso audivit Hercule per quietem, illius ope victoriam contigisse. Adeo, sacratissime Imperator, multis jam sæculis inter officia est numinis tui superare piratas.

XIV. Sed profecto mature ille illucescet dies, quum vos videat Roma victores, et alacrem sub dextera filium, quem ad honestissimas artes omnibus ingenii bonis natum felix aliquis præceptor exspectat, cui nullo labore constabit divinam immortalemque progeniem ad studium laudis hortari. Non necesse erit Camillos et Maximos et Curios et Catones proponere ad imitandum, quin potius vestra illi facta demonstret; vos identidem et semper ostendat præsentes et optimos imperatoriæ institutionis auctores. Interim tamen te, gentium domina, quoniam hunc optatissimum principem in Galliis suis retinet ratio reipublicæ, quæsumus, si fieri potest, ne huic invideas civitati, cui nunc ille similitudinem majestatis tuæ confert, natalem tuum diem celebrando in ea, consuetudine magnificentiæ tibi debitæ. Teque ipsum, Imperator, oramus, ut, etiam quum vos, totius orbis securitate composi-

ta, illa imperii vestri mater acceperit, amplexus ejus arctissimos interdum piis manibus resolvatis; tuque potissimum (credo enim hoc idem Diocletianum Oriens rogat) has provincias tuas frequenter illustres, et, profundissima licet pace florentes, adventu numinis tui reddas feliciores. Vides, Imperator, quanta vis sit tuorum in nos cælestium beneficiorum? Adhuc præsentia tua fruimur, et reditum desideramus.

III.

CLAUDII MAMERTINI

PANEGYRICUS

GENETHLIACUS

MAXIMIANO AUGUSTO

DICTUS

III.

CLAUDII MAMERTINI

PANEGYRICUS

GENETHLIACUS

MAXIMIANO AUGUSTO

DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO rationem affert cur die tam solemni Genethliacum utriusque imperatoris celebret, nempe ut exspectationem sermonis, quem paraverat, hac oratione compenset, cap. 1. Tum quia illustrior ei videtur dies, qui imperatores in lucem protulit, quam ille, quo imperii auspicia ipsi sumserunt. Hic illorum celeritatem laudat, quum alter Jovis, alter Herculis exemplo tot tamque dissitas provincias momento temporis perlustrarint, c. 2. — 4. Dein varias utriusque victorias perstringit, c. 5.

DISTRIBUTIO. I. Imperatorum pietas. II. Eorumdem felicitas.

I. PARS. Pietas erga Deos, et erga se invicem, eo mirabilior, quod totius terrarum orbis imperium inter se dividant, c. 6. Quod uterque ejusdem gloriæ velut æmuli, quod ad summum honoris fastigium eadem via tenderent, quod et diversæ stirpis, ac dissimilis ætatis forent, c. 7. Hinc factum, ut Diocletianus ex Oriente, Maximianus e Germania hiemis tempore per Alpes nivibus undique opertas Mediolanum ad mutuum colloquium advolarint, c. 8. Hanc celeritatem cum ea confert orator, qua in

Italiam Annibal venit, eo tamen discrimine, quod ille terrorem attulit, salutem hic et jucunditatem omnibus, c. 9. 10. Triumphalis imperatorum reditus describitur, c. 11. — 13.

II. Transit ad utriusque imperatoris felicitatem quam præsertim sitam esse ait, 1°. in eo ut ex quacumque orbis terrarum parte ad se invicem visendos coire possint sine ullo turbarum metu, c. 14. 2°. in aeris salubritate, in agrorum ubertate per imperatores restituta, c. 15. 3°. in securitate a barbaris gentibus, quæ interim mutuis sese cladibus affligerent, c. 16. 17. Quos successus Imperatorum pietatis fructum esse ostendit, c. 18.

In FINE causam proponit ob quam ex infinitis imperatorum virtutibus has duas potissimum elegerit, quas Genethliaca oratione laudaret. Concludit, eadem, qua inceperat, sententia, felicitatem illam ac pietatem acceptam referri oportere ipsorum natalibus. Ad extremum navalem victoriam iisdem apprecatur, qua digna est utriusque pietas quam præstare potest felicitas, c. 19.

I. Omnes quidem homines, sacratissime Imperator, qui majestati vestræ laudes canunt, et gratias agunt, debitum vobis conantur exsolvere, (quis enim est qui posset implere?) sentio tamen, a me præcipue hoc piæ vocis officium jure quodam sacrosancti fenoris postulari, ut exspectationem sermonis ejus, quem tuis quinquennalibus præparaveram, hac gemini natalis prædicatione compensem, et dicendi munus, quod tunc voti promissione susceperam, nunc religione debiti repræsentem. Voveram autem, sacratissime Imperator, longe infra spem honoris ejus, quem in me contulistis, (unde enim vel tantam fiduciam mei gererem, vel tam improbe concupiscerem, ut optare mihi, quantum judicio vestro sum consequutus, auderem?) voveram, inquam, potissimum, ut me dignatione, qua pridem audieras,

rursus audires; siquidem apud tanti præsentiam numinis hoc ipsum mihi maximum dicendi præmium videbatur, ut dicerem. Gaudeo igitur, si fas est confiteri, dilatam esse illam cupiditatem meam; neque enim orationis ejus, quam composueram, facio jacturam, sed eam reservo, ut, quinquennio rursus exacto, decennalibus tuis dicam, quoniam quidem lustris omnibus prædicandis communis oratio est.

II. Et profecto, si non sensus meos dicatorum vobis dierum proxima quæque veneratio sui majestate perstringit, hic mihi dies videtur illustrior, magisque celebrandus, qui te primus protulit in lucem. Etenim illi ipsi dies, quibus imperii auspicia sumsistis, ob hoc sancti sunt et religiosi, quod tales declaraverunt imperatores; at certe virtutes, quibus ipsum ornatis imperium, gemini vestri procreavere natales. Quos quidem, sacratissime Imperator, quoties annis volventibus revertuntur, vestri pariter, ac vestrorum numinum reverentia colimus: siquidem vos Diis genitos et nominibus quidem vestris, sed multo magis virtutibus approbatis, quarum infatigabiles motus et impetus ipsa vis divinitatis exercet, quæ vos tantis discursibus toto, quem regitis, orbe deducit; ut nos semper auxilii vestri caritate nuper ad libertatem piæ conquestionis impulerit, quum itinera vestra ipsis hibernis diebus per vicina illa cælo Alpium juga, quibus Italiam natura vallavit, perque illa saxa, et duriorem saxis nivium densitatem desiderio vestri et amore sequeremur; et, si virtus vestra non sentiret, pati nos putaremus injuriam.

III. Reddidimus tamen rationem sollicitudini nostræ, et, inspecta penitus veritate, cognovimus,

quæ causa faciat, ut numquam otio acquiescere velitis. Profecto enim non patitur hoc cælestis ille vestri generis conditor. Nam primum omnium, quidquid immortale est, stare nescit, sempiternoque motu se servat æternitas; deinde præcipue vestri illi parentes, qui vobis et nomina et imperia tribuerunt, perpetuis maximorum operum actionibus occupantur. Ille siquidem Diocletiani auctor Deus, præter depulsos quondam cæli possessione Titanas, et mox biformium bella monstrorum, perpeti cura quamvis compositum gubernat imperium, atque hanc tantam molem infatigabili manu volvit, omnium quoque rerum ordines ac vices pervigil servat. Neque enim tunc tantummodo commovetur quum tonitrua incutit, et fulmina jacit; sed, etiamsi tumultuantia elementorum officia pacavit, nihilominus tamen et fata disponit, et ipsas quæ tacite labuntur, auras placido sinu fundit, et in adversa cæli nitentem impetu rapit solem. Itidem, Maximiane, Hercules tuus auctor, qui, dum inter homines erat, terras omnes, et nemora pacavit, urbes dominis crudelibus liberavit, etiam cælo dirarum alitum volucria tela detraxit; etiam terrores inferûm abducto custode compescuit, exinde certe nihilominus post adoptionem cælitum, Juventæque connubium perpetuus est virtutis assertor; omnibusque fortium virorum laboribus favet, et in omni certamine conatus adjuvat justiores. His quidem certe diebus, quibus immortalitatis origo celebratur, instigat, ut videmus, illos sacris certaminibus accitos, ut pertinaci animositate certandi multa faciant ipsius similia victoris. Adeo, sacratissime Imperator, utraque vestra numina semper aliquid agunt, agendumve curant, ut jam nobis

illa, quam pro vobis susceperamus, cura ponenda sit, quum non laborare vos, sed parentes Deos videamus imitari; quumque præterea ingenitum illum vobis divinæ mentis ardorem etiam earum, quæ primæ vos suscepere, regionum alacritas excitarit. Non enim in otiosa aliqua, deliciisque corrupta parte terrarum nati institutique estis, sed in his provinciis, quas ad infatigabilem consuetudinem laboris atque patientiæ, fracto licet oppositus hosti, armis tamen semper instructus miles exercet; in quibus omnis vita militia est; quarum etiam feminæ ceterarum gentium viris fortiores sunt.

IV. Ex istis ergo causis stirpis vestræ, patriorumque institutorum illa veniunt, quæ sæpe miramur, interdum etiam pro amoris impatientia timebamus, quod expeditiones vestras numerare non possumus; quod diutius in iisdem manere vestigiis dedignamini; quod vos continuo rerum cursu gerendarum, non modo amœnitas locorum, aut nobilitas urbium, sed ne ipsa quidem victoriarum vestrarum lætitia remoratur. Illum modo Syria viderat, jam Pannonia susceperat. Tu modo Galliæ oppida illustraveras, jam summas arces Monœci Herculis præteribas. Ambo, quum ad Orientem Occidentemque occupati putaremini, repente in medio Italiæ gremio apparuistis. Hos fructus capitis operum maximorum. Sic interim meritorum conscientia triumphatis, dum triumphos ipsos semper vincendo differtis; quod, quæcumque pulcherrima facitis, continuo transitis, et ad majora properatis; ut, dum vestigia vestra miramur, dumque vos adhuc esse in conspectu putamus, jam de vobis audiamus longinqua miracula. Ita omnes provinciæ vestræ, quas divina

celeritate peragrastis, ubi sitis, vicissim nesciunt; sciunt tamen vos ubique vicisse.

V. Sed de rebus bellicis victoriisque vestris, sacratissime Imperator, et multi summa eloquentia præditi sæpe dixerunt, et ego pridem, quum mihi auditionis tuæ divina dignatio eam copiam tribuit, quantum potui, prædicavi. Hodie vero si de duabus rebus, quas ad hoc tempus aptissimas, nisi fallor, elegi, dicere mihi vestra favente majestate contigerit, de ceteris veniam silentii petam. Non commemoro igitur virtute vestra rempublicam sævissimo dominatu liberatam, non dico exacerbatas sæculi prioris injuriis per clementiam vestram ad obsequium rediisse provincias; mitto etiam dies festos victoriis triumphisque celebratos; taceo tropæa germanica in media defixa barbaria; transeo limitem Rhætiæ, repentina hostium clade promotum; omitto Sarmatiæ vastationem, oppressumque captivitatis vinculis Saracenum: etiam illa, quæ armorum vestrorum terrore facta sunt, velut armis gesta. Prætereo Francos ad petendam pacem cum rege venientes, Parthumque vobis munerum miraculis blandientem. Novam mihi propono dicendi legem; ut, quum omnia videar silere, quæ summa sunt, ostendam tamen, inesse laudibus vestris alia majora.

VI. Quæ igitur illa sunt? Pietas, sacratissime Imperator, atque felicitas. Nam primum omnium quanta est vestra erga Deos pietas, quos aris, simulacris, templis, donariis, vestris denique nominibus adscriptis, adjunctis imaginibus ornastis, sanctioresque fecistis exemplo vestræ venerationis? Nunc enim vere homines intelligunt, quænam potestas Deorum, quum tam impense co-

lantur a vobis. Deinde, id quod maxime Deorum immortalium cum religione conjunctum est, quanta vosmet invicem pietate colitis? Quæ ulla umquam videre sæcula talem in summa potestate concordiam? Qui germani geminive fratres indiviso patrimonio tam æqualiter utuntur, quam vos orbe romano? Ex quo profecto manifestum est, ceterorum hominum animas esse humiles et caducas, vestras vero cælestes et sempiternas. Obtrectant sibi invicem artifices operum sordidorum; est inter aliquos etiam canoræ vocis invidia; nihil denique tam vile tamque vulgare est, cujus participes malignis æmulationis stimulis vacent. Vester vero immortalis animus omnibus opibus omnique fortuna atque ipso est major imperio. Vobis Rhenus et Ister et Nilus et cum gemino Tigris Euphrate, et uterque, qua solem accipit et reddit, Oceanus, et quidquid est inter ista terrarum et fluminum et litorum, tam facili sunt æquanimitate communia, quantum sibi gaudent esse communem oculi diem. Ita duplices vobis divinæ potentiæ fructus pietas vestra largitur; et suo uterque fruitur, et consortis imperio.

VII. Laurea illa, devictis accolentibus Syriam nationibus, et illa rhætica, et illa sarmatica te, Maximiane, fecerunt pio gaudio triumphare. Itidem hic gens Caviouum Erulorumque deleta transrhenana victoria, et domitis oppressa Francis bella piratica Diocletianum votorum compotem reddiderunt. Dividere inter vos Dii immortales sua beneficia non possunt; quidquid alterutri præstatur, amborum est. Obstupescerent certe omnes homines admiratione vestri, etiamsi vos idem parens eademque mater ad istam concordiam naturæ legibus imbuisset. At enim quanto hoc ad-

mirabilius vel pulcrius, quod vos castra, quod prælia, quod pares victoriæ fecere fratres? Dum virtutibus vestris favetis, dum pulcherrima invicem facta laudatis, dum ad summum fortunæ fastigium pari gradu tenditis, diversum sanguinem affectibus miscuistis. Non fortuita in vobis est germanitas, sed electa. Notum est sæpe eisdem parentibus natos esse dissimiles; certissimæ fraternitatis est usque ad imperium similitudo, quæ næ etiam intervallum vestræ vincit ætatis, et seniorem junioremque caritate mutua reddit æquales; ut jam illud falso dictum sit, non delectare societatem rerum, nisi inter pares annos. Intelligimus enim, sacratissimi Imperatores, geminum vobis, quamvis dispares sitis ætatibus, inesse consensum; neque tu illi videris promtior, neque tibi ille cunctatior; sed invicem vosmet imitamini, invicem vestros affectatis annos. Sic vos fertis quasi ambo juniores, ambo seniores; neuter plus suis moribus favet; uterque se vult hoc esse, quod frater est.

VIII. Inde igitur proxime illa impatientia vestræ pietatis erupit, quod vos nulla regionum longinquitas, nulla iniquitas locorum, nulla tempestatis asperitas retinere aut morari potuit, quominus ad conspectum vestri pervolaretis. Neque enim illud progressio fuit, nec itineris confectio, nec solitis adminiculis usa properatio. Quid simile concitus eques, aut velivola navis? Divinus quidam impetus fuit, quo repente in eumdem locum ab utroque solis adverso fine venistis; ipsos siquidem, quos præmiseratis, nuntios reliquistis; ipsam, quæ vos conata est prævenire, famam prævertistis; ut absque paucissimis, qui vobis comites hærere potuerunt, ceteri homi-

nes fortasse crediderint (quod ita dignum est majestate vestra) diurna vobis et nocturna curricula utraque mundi lumina commodasse. Sed removeamus istinc fabulas imperitorum; verum loquamur. Vestra vobis pietas, sacratissimi Imperatores, volucres dedit cursus; etenim quum nihil sit animo velocius, vos, quorum igneæ immortalesque mentes minime sentiunt corporis moras, pervecti estis ad nos mutui desiderii celeritate.

IX. Sed qua tamdem vice temporum, quo tempestatis habitu? Nempe hieme sævissima, et in his quoque regionibus inusitata; quum agros glacies, glaciem nives premerent, cælo pariter ac terris uniformibus; quumque ipsi anhelitus hominum circa sua ora concreti rigore canescerent; adeo, ut res est, adversus inclementiam locorum ac siderum vestræ vos majestatis potentia tuebatur; et ceteris hominibus atque regionibus vi frigorum adstrictis et oppressis, vos solos auræ lenes, vernique flatus, et deductis nubibus ad itinera vestra directi solis radii sequebantur. Tanta facilitate, illa, quæ tunc aliis forent inaccessibilia, superastis; atque inde julias, hinc cottias Alpes, quasi relictas æstu arenas patentium litorum, transcurristis. Eant nunc rerum veterum prædicatores; et Annibalem illum multis laboribus, magnaque exercitus sui diminutione Alpes penetrasse mirentur. Vos, invictissimi Imperatores, prope soli Alpium vias hibernis nivibus obstructas divinis vestigiis aperuistis; ut quondam Hercules per eadem illa culmina Iberiæ spolia incomitatus abduxit.

X. Tum, si fortunæ causæque Annibalis, ac vestrorum itinerum comparentur, quanto hæc ve-

stra itinera Diis hominibusque acceptiora sunt? quanto laude ac sempiterna memoria digniora? Tunc, Pœno ex summis Alpibus viso, Italia contremuit; statim pecu agroque deserto, omnes familiæ rusticanæ silvas et ferarum cubilia petivere. Quo nuntio accepto omnibus oppidis matres italæ pensa e manibus abjecerunt, parvos liberos abreptos ad templa traxerunt. Ibi ædes sacras passo capillo suo quæque verrebat; vario planctu ploratuque futuris cladibus omina dabant; Trasimenum et Cannas dolore præsago præcinebant. Nunc autem, ut primum ex utrisque Alpium jugis vestrum numen effulsit, tota Italia clarior lux diffusa, omnibus, qui suspexerant, æqua admiratio atque dubitatio injecta, et quinam de illis montium verticibus orirentur, an his gradibus in terras cælo descenderent. Ut vero propius propiusque cœpti estis agnosci, omnes agri oppleti non hominibus modo ad visendum procurrentibus, sed etiam pecudum gregibus remota pascua et nemora linquentibus. Concursare inter se agricolæ, nuntiare ignotis visa; aræ incendi, tura poni, vina libari, victimæ cædi; cuncta gaudio calere, cuncta plausibus tripudiare; Diis immortalibus laudes gratesque cantari; non opinione traditus, sed conspicuus et præsens Jupiter cominus invocari; non advena, sed imperator Hercules adorari.

XI. Quid illud, Dii boni! quale pietas vestra spectaculum dedit, quum in mediolanensi palatio admissis, qui sacros vultus adoraturi erant, conspecti estis ambo, et consuetudinem simplicis venerationis geminato numine repente turbastis! Nemo ordinem numinum solita sequutus est disciplina; omnes adorandi mora restiterunt,

duplicato pietatis officio contumaces. Atque hæc quidem velut interioribus sacrariis operta veneratio eorum modo animos obstupefecerat, quibus aditum vestri dabant ordines dignitatis. Ut vero limine egressi per mediam urbem simul vehebamini, tecta ipsa se, ut audio, pæne commoverunt; omnibus viris, feminis, parvulis, senibus aut per fores in publicum proruentibus, aut per superiora ædium limina imminentibus. Clamare omnes præ gaudio jam sine metu vestri, et palam manu demonstrare: *Vides Diocletianum? Maximianum vides? Ambo sunt; pariter sunt. Quam junctim sedent! Quam concorditer eloquuntur! Quam cito transeunt!* Nemo studio suo par fuit oculis ad intuendum; dumque vos alterna cupiditate mirantur, neutrum satis videre potuerunt.

XII. Ipsa etiam gentium domina Roma immodico propinquitatis vestræ elata gaudio usque e speculis suorum montium prospicere conata, quo se vultibus vestris propius expleret, ad intuendum cominus, quantum potuit, accessit. Lumina siquidem senatus sui misit, beatissimæ illi per eos dies Mediolanensium civitati similitudinem majestatis suæ libenter impertiens, ut ibi tunc esse sedes imperii videretur, quo uterque venerat imperator. Interim tamen, dum mihi ante oculos pono quotidiana vestra colloquia, conjunctas in omni sermone dexteras, joca seriaque communicata, obtutu mutuo transacta convivia, illa me cogitatio subit, quanam animi magnitudine ad revisendos exercitus vestros discesseritis, pietatemque vestram utilitate reipublicæ viceritis. Qui tunc vestri sensus fuere, qui vultus? Quam impatientes ad dissimulandum judicium

perturbationis oculi? Respexistis profecto sæpius, neque hæc de vobis vana finguntur. Talia vobis dedistis omina cito ad conspectum mutuum reversuri.

XIII. Facilis est mihi transitus, sacratissime Imperator, ab hac pietatis vestræ laude ad prædicationem felicitatis. Hoc enim ipsum felicitatis est, quod, ut conspicere vos invicem complectique possitis, in manu vestra est. Solem ipsum, lunamque cernimus, quia totius mundi funguntur officiis, non nisi post multa sæcula certa lege temporum convenire. Vestra tamen libera est et beata majestas, ut in summis rebus generis humani nihil vobis necesse sit, nisi vestræ parere pietati. Ceterum si quis ad humana respiciat, quanto magis magnitudo vestræ felicitatis appareat? Homines privatis rebus intenti ita plerumque propriis difficultatibus implicantur, ut omnino vacent aditu suorum. Vos tantæ reipublicæ administratione suscepta, quos huc atque illuc tot urbes, tot castra, tot limites, tot circumjecta romano imperio flumina, montes, litora vocant, tantum animis ac fortuna valetis, ut in unum convenire possitis, nihilominus orbe securo. Neque enim pars ulla terrarum majestatis vestræ potentia caret, etiam quum ipsi abesse videamini.

XIV. Ne tantulum quidem barbaræ nationes audent animos attollere, quod vos in interiorem imperii vestri sinum secesseritis; quin imo ipsi magis in vobis fiduciam pertimescunt, quod se contemni sentiunt, quum relinquuntur. Itaque illud, quod de Jove vestro cecinit poeta romanus, *plena Jovis omnia esse*, id scilicet animo contemplatus, quamquam ipse Jupiter summum

cæli verticem teneat supra nubila supraque ventos sedens in luce perpetua, numen tamen ejus ac mentem toto infusam esse mundo; id nunc ego de utroque vestrum audeo prædicare, ubicumque sitis, in unum licet palatium concesseritis, divinitatem vestram ubique versari; omnes terras omniaque maria plena esse vestri. Quid enim mirum, si, quum possit hic mundus Jovis esse plenus, possit et Herculis?

XV. Admonet me et temporis et loci ratio, et majestatis tuæ reverentia, ut finem dicendi faciam, quamquam de felicitate vestra tam pauca dixerim, et tam multa restent. Sed ecce suggerunt: Adhuc potes dicere de salubritate temporum, et fertilitate terrarum. Revera enim, sacratissime Imperator, scimus omnes, antequam vos salutem reipublicæ reddideritis, quanta frugum inopia, quanta funerum copia fuit, fame passim morbisque grassantibus. Ut vero lucem gentibus extulistis, exinde salutares spiritus jugiter manant; nullus ager fallit agricolam, nisi quod spem ubertate superat; hominum ætates et numerus augentur: rumpunt horrea conditæ messes, et tamen cultura duplicatur; ubi silvæ fuere, jam seges est; metendo et vindemiando deficimus.

XVI. Illud vero, non suggeratur licet, quoquo modo dicam, antequam desinam, tantam esse imperii vestri felicitatem, ut undique se barbaræ nationes vicissim lacerent et excidant; alternis dimicationibus et insidiis clades suas duplicent et instaurent; sarmaticas vestras et rhæticas et transrhenanas expeditiones furore percitæ in semet imitentur. Sancte Jupiter, et Hercules bone! Tamdem bella civilia ad gentes illa vesania dignas transtulistis; omnemque illam rabiem ex-

tra terminos hujus imperii in terras hostium distulistis. Etenim, quod ait ille romani carminis primus auctor, *A sole exoriente ad usque Mæotis paludes*, id nunc longius longiusque protendere licet, si quis hostilem in mutua clade vesaniam toto orbe percenseat. Etenim ab ipso solis ortu non modo ac circa Mæotin sub extrema septemtrionis plaga, qua fervidum caput Danubius evolvit, quaque horridus secat Albis Germaniam, sed etiam sub ipso lucis occasu, qua tingitano litori calpetani montis obvium latus in mediterraneos sinus admittit Oceanum, ruunt omnes in sanguinem suum populi, quibus numquam contigit esse romanis, obstinatæque feritatis pœnas nunc sponte persolvunt.

XVII. Furit in viscera sua gens effrena Maurorum. Gothi Burgundios penitus exscindunt. Rursum pro victis armantur Alamanni; itemque Thervingi, pars alia Gothorum, adjuncta manu Thaifalorum, adversum Vandalos Gipedesque concurrunt. Ipsos Persas, ipsumque regem adscitis Saccis et Rufiis et Gelis petit frater Ormies; nec respicit vel pro majestate quasi regem, vel pro pietate quasi fratrem. Burgundiones Alamannorum agros occupavere, sed sua quoque clade quæsitos. Alamanni terras amisere, sed repetunt. O magnam vim numinis vestri! Non istæ modo aliæque gentes, viribus armisque terribiles, fiducia instructæ ad perniciem immanitatis utuntur, sed etiam Blemyes illi, ut audio, levibus modo assueti sagittis, adversus Æthiopas quærunt, quæ non habent, arma, et pæne nudis odiis prælia internecina committunt.

XVIII. Jam de perduellibus ultionem, non armis, non exercitu capitis, sicut huc usque feci-

stis; jam, inquam, fortunatissimi Imperatores, felicitatem vincitis soli. Et quid umquam romani principes de felicitate sua prædicari lætius audierunt quam quum diceretur, hostes quiescere, otiosos esse, pacem colere? At enim quanto hoc est lætabilius ac melius, quod de prosperitate sæculi vestri certatim omnium hominum ore circumfertur? *Barbari ad arma concurrunt, sed invicem dimicaturi; vicere barbari, sed consanguineos suos.* Tam innumeros vobis, tam novos ex omni hostium genere successus fortuna suppeditat, ut jam mihi necesse sit illa, quæ initio separaveram, rursus hic communi laude conjungere, dum tantorum eventuum quæro rationem: Felicitatem istam, optimi Imperatores, pietate meruistis.

XIX. Optime igitur, quantum arbitror, sacratissime Imperator, hæc potissima elegi, quæ gemino natali tuo prædicarem. Etenim ceteræ virtutes, et bona cetera processu ætatis eveniunt; fortitudo annis accedentibus roboratur, continentia disciplinæ præceptis traditur, justitia cognitione juris addiscitur, ipsa denique illa, quæ videtur omnium rerum domina esse, sapientia, perspectis hominum moribus, et exploratis rerum docetur eventis: solæ cum nascentibus pariter oriuntur pietas atque felicitas; naturalia sunt enim animorum bona, et præmia fatorum. Gemini ergo natales pias vobis mentes, et imperatorias tribuere fortunas; atque inde sanctitatis vestræ, omniumque successuum manat exordium, quod nascentes vos ad opem generis humani bona sidera et amica viderunt, quæ vobis concordiam sempiternam, et vestrorum generum caritatem, et fovendæ reipublicæ studia conciliant; itemque, præ-

ter victorias toto orbe terrarum partas, etiam navalia tropæa promittunt; ut post bella punica, post Asiæ Syriæque reges, romani rostra campi novis ornetis exuviis, et oblitos jam Quirites in memoriam reducatis, cur ille solemnis concionibus locus *rostra* vocitetur. Dico enim magna certaque fiducia; digna est hac quoque gloria pietas vestra, et potest eam præstare felicitas.

IV.

EUMENII

PRO

RESTAURANDIS SCHOLIS

ORATIO

IV.

EUMENII

PRO

RESTAURANDIS SCHOLIS

ORATIO

ARGUMENTUM

In EXORDIO dicit, quantum sibi metum affert loci insolentia, tantum se dicendi causa recreari.

DISTRIBUTIO. I. Augustoduni scholas esse instaurandas. II. qua ratione id possit sine publico sumtu fieri, cap. 1—3.

I. PARS. Ostendit eam esse imperatorum ac Cæsarum Maximiani Herculei et Constantii Chlori mentem, ut non modo templa et publica ædificia, sed multo magis æduenses scholæ ad gallicæ juventutis educationem instaurentur, c. 4. Nullis principibus literas adeo cordi fuisse, c. 5. Ipsis curæ fuisse, ut mortuo scholarum moderatori statim alter subrogaretur, c. 6. Constantium pro suo in literas amore has scholas instauratas velle, c. 7. 8. Eo vero in loco instaurandas esse ait, qui in media urbe, et inter Apollinis templum et Minervæ, c. 9. 10.

II. PARS. Sexcena millia nummûm, pro magisterii sui mercede sibi a Constantio data ad hoc opus se collaturum dicit, c. 11. Atque ita se hac principis liberalitate digniorem futurum, satis sui ipsius gloriæ consultum quod munus illud amplissimum sibi decretum sit. Ita omnes intelligent, se non avaritia ductum ad id officium accessisse, c. 12. Cuilibet pretio anteponere se literas, quibus gallicæ nobilitatis institutio sibi a Constantio commendatur, c. 13. Literæ Constantii, c. 14.

Cæsaris humanitatem in causa esse cur ipse opus alacriter aggrediatur, c. 15. Pecuniam sibi concessam scholis libenter dare, in quibus olim ipsius avus docuit: velle se imperatorum in restituendis publicis ædificiis pietatem, quoad ejus fieri potest, æmulari, c. 16. Aequum esse ut non minus, quam ceteræ orbis partes, sacra eloquentiæ domicilia liberalitate principum reflorescant, c. 17.—19.

In FINE præsidem rogat, ut ad id operam suam interponat apud imperatores ac Cæsares, ut et novum hoc eorum in literas beneficium celebrare validius possit, et adolescentibus eorumdem victorias, quas obiter recenset, descriptas in porticibus ostendere, c. 20. 21.

I. Certum habeo, vir perfectissime, non quidem te, qui semper in omni genere dicendi maxima facultate viguisti, sed circumstantium plerosque mirari, quod ego, qui ab ineunte adolescentia usque in hunc diem numquam isto in loco dixerim, et quantulumcumque illud est, quod labore ac diligentia videor consequutus, exercere privatim, quam in foro jactare maluerim, nunc demum sero quodam tirocinio ad insolitum mihi tribunal adspirem, a quo ego me fateor, quamquam mihi sedes ista justitiæ et ad agendum et ad dicendum amplissima videretur, diffisum tamen ingenio meo antehac abfuisse; et hoc ipso in tempore, quamvis diversissimum a contentione litium genus orationis habiturum, conscientiæ trepidatione revocari.

II. Ne quid igitur aut opinioni hominum dubium relinquam, aut interpretationi ex hac postulatione, quam de restituendis patriæ meæ mænianis mihi sumendam potius, quam cuiquam delegandam putavi, majus de me aliquid, quam posse me sentio, videar promittere; contestatum esse

initio dicendi apud audientes volo, temporarium me dicendi munus, atque idipsum meis studiis peculiariter commodare, non ad incognitam mihi sectam forensium patronorum alienæ laudis cupiditate transire. Neque enim tanta me aut negligentia aut confidentia tenet, ut nesciam, quanta sit inter hanc aciem fori, et nostra illa secreta studiorum exercitia diversitas. Ibi armantur ingenia, hic præliantur: ibi prolusio, hic pugna committitur. Hic plerumque velut sudibus et saxis, illic semper telis splendentibus dimicatur: hic sudore et quasi pulvere sordidus, illic insignis ornatu laudatur orator; ut, si uterque experiundi causa officia commutent, alium quidem tubarum sonus et strepitus armorum, alium triumphi scena deterreat.

III. Scio hæc, inquam, V. P., neque me sciens fallo; et idcirco tantum abest ut me, relictis docendi præcipiendique rationibus, aptum atque idoneum putem, ut hoc ipso, quod vel uno die, atque una de re in foro dicam, veniam magis possim sperare, quam gloriam. Quamquam in hac oratione, V. P., loci tantummodo insolentia, non dicendi novitate perturber; siquidem id postulo, quod non modo contradicendo nemo audeat impedire, sed omnes potius, quibus divina principum liberalitas, quibus urbis istius restitutio, quibus optimarum artium celebratio grata atque jucunda est, summo gaudio et favore suscipiant, ut mænianæ illæ scholæ, quondam pulcherrimo opere, et studiorum frequentia celebres et illustres, juxta cetera, quæ instaurantur, opera ac templa reparentur. Ita quantum mihi trepidationis affert locus, tantum relevat causa dicendi. Quam quidem ego, V. P., duas in partes arbi-

tror dividendam, ut prius disseram, quam sit ex usu et officio, opus illud ad pristinam magnificentiam reformari, deinde qua ratione id possit sine sumtu publico, ex largitione quidem principum maximorum, sed tamen cum aliquo meo erga patriam studio et amore procedere.

IV. Ante omnia igitur, V. P., divinæ imperatorum Cæsarumque nostrorum providentiæ, singularique in nos benevolentiæ hujus quoque operis instauratione parendum est, qui civitatem istam et olim fraterno populi romani nomine gloriatam, et tunc demum gravissima clade perculsam, quum latrocinio bagaudicæ rebellionis obsessa, auxilium romani principis irrogaret, non solum pro admiratione meritorum, sed etiam pro miseratione casuum attollere ac recreare voluerunt; ipsamque ruinarum ejus magnitudinem immortalibus liberalitatis suæ monumentis dignam judicaverunt; ut tanto esset illustrior gloria restitutorum, quanto ipsa moles restitutionis immanior. Itaque maximas pecunias, et totum, si res poscat, ærarium, non templis modo ac locis publicis reficiundis, sed etiam privatis domibus indulgent; nec pecunias modo, sed etiam artifices transmarinos, et ex amplissimis provinciarum ordinibus incolas novos, et devotissimarum hiberna legionum, quarum invicta robora, ne in his quidem, quæ nunc quum maxime gerunt, bellis requirunt, ut commodis nostris studio gratiæ hospitalis operentur, et resides aquas et novos amnes veluti aridis fessæ urbis visceribus infundant.

V. Ex quo manifestum est, eos, qui coloniam istam tot tantisque opibus totius imperii erigere atque animare statuerunt, vel præcipue sedem illam liberalium literarum velle reparari, cui pecu-

Harem frequentiam honestissimæ juventutis, illustrato studiorum honore, providerint. Cui enim umquam veterum principum tantæ fuit curæ, ut doctrinæ atque eloquentiæ studia florerent, quantæ his optimis et indulgentissimis dominis generis humani? Quos ego quidem, quantum ad votum pietatemque pertinet, liberorum nostrorum parentes appellare non dubito; qui nobilissimam istam indolem Galliarum suarum interitu summi doctoris orbatam respicere dignati, suo potissimum judicio præceptorem ei moderatoremque tribuerunt; et inter imperatorias dispositiones summis reipublicæ gubernandæ provisionibus occupatas, literarum quoque habuere delectum; neque aliter, quam si equestri turmæ, vel cohorti prætoriæ consulendum foret, quem potissimum præficerent sui arbitrii esse duxerunt; ne ii, quos ad spem omnium tribunalium, aut interdum ad stipendia cognitionum sacrarum, aut fortasse ad ipsa palatii magisteria provehi oporteret, veluti repentino nubilo in mediis adolescentiæ fluctibus deprehensi, incerta dicendi signa sequerentur.

VI. In quo ego, V. P., nihil laudi meæ tribuo, sed domini nostri Constantii, vere principis juventutis, incredibilem erga juventutem Galliarum suarum sollicitudinem atque indulgentiam mirari satis nequeo, qui honorem literarum hac quoque dignatione cumulavit, ut me, filio potius meo ad pristina mea studia aditum molientem, ipsum jusserit disciplinas artis oratoriæ retractare; et hoc mihi munus injunxerit, ut mediocrem quidem pro ingenio meo naturaque vocem, cælestia tamen verba, et divina sensa principum proloquutam ab arcanis sacrorum penetralium ad privata Musarum adyta transtulerit; non utique quia mihi, quem

(quod sine invidia dixerim) tanta dignatione respicit, quanta pro summis honoribus debet sufficere sapienti, vellet aliquid imposita ista professione detrahere; sed ut professioni ipsi ex eo honore, quem gessi, adderet dignitatem. Cui igitur dubium, quin divina illa mens Cæsaris, quæ tanto studio præceptorem huic conventui juventutis elegit, etiam locum exercitiis illius dedicatum instaurari atque exornari velit? quum omnes omnium rerum sectatores atque fautores parum se satisfacere voto et conscientiæ suæ credant, si non ipsarum, quas appetunt, gloriarum templa constituant.

VII. Inde est quod atheniensis humanitas aram Misericordiæ instituit; quod romani ducis animi magnitudo templum Virtutis et Honoris. Quarum enim artium, sive animi affectionum magnis hominibus ingeneratus ardor fuit, earum consecrata exsistere ad posteros monumenta voluerunt. Ædem Herculis Musarum in circo flaminio Fulvius ille Nobilior ex pecunia censoria fecit; non id modo sequutus, quod ipse literis et summi poetæ amicitia duceretur, sed quod in Græcia quum esset imperator, acceperat, Herculem musageten esse, idest comitem ducemque Musarum; idemque primus novem signa, hoc est omnium Camenarum, ex ambraciensi oppido translata sub tutela fortissimi Numinis consecravit; ut res est, quia mutuis opibus et præmiis juvari ornarique deberent Musarum quies defensione Herculis, et virtus Herculis voce Musarum.

VIII. Credo igitur, tali Cæsar Herculeus et avi Herculis et Herculei patris instinctu tanto studium literarum favore prosequitur, ut non minus ad providentiam numinis sui existimet pertinere

bene dicendi, quam recte faciendi disciplinam; et pro divina intelligentia mentis æternæ sentiat, literas omnium fundamenta esse virtutum, utpote continentiæ, modestiæ, vigilantiæ, patientiæ magistras; quæ universa quum in consuetudinem tenera ætate venerunt, omnia deinceps officia vitæ, et ad ipsa, quæ diversissima videntur, militiæ atque castrorum munia convalescunt. Ideoque his omnis industriæ, atque omnis laudis nutricibus, aut, ut verius loquar, matribus, quum præceptorem Cæsar Herculeus declarare dignatus sit, necesse est etiam sedem propriam cupiat reformari; ut, quum ad antiquam firmitatem cultumque reparata sit, multo hoc justius et verius nuncupetur ædes Herculis atque Musarum.

IX. Et sane, V. P., interest etiam gloriæ, quam tanti principes tot victoriis ac triumphis merentur, ut ingenia, quæ canendis eorum virtutibus excoluntur, non intra privatos parietes, sed in publica ostentatione, et in ipso urbis istius ore vegetentur. Quid autem magis in facie vultuque istius civitatis situm est, quam hæc eadem mæniana, in ipso transitu advenientium huc invictissimorum principum constituta? Qui, quum se occursu lætæ juventutis affici non solum liberalitate, quam ipsi tribuunt, sed etiam literis, quibus me ad institutionem ejus cohortantur, ostendant; quanto plus capient voluptatis, quum reparatum videant ipsum conciliabulum juventutis? Ad hoc, V. P., opus istud reddit illustrius, et quum ipsorum Cæsarum, tum etiam omnium hominum adspectui promtius, quod præcipuo est loco positum, quasi inter ipsos oculos civitatis, inter Apollinis templum atque Capitolium. Quo magis est etiam sacrosancta sedes utriusque lateris veneran-

da confinio, utriusque Numinis instauranda respectu, ne fana longe omnium in hac urbe pulcherrima labes media deformet; præsertim quum mihi videatur ipse ille, qui mæniana hæc primus exstruxit, idcirco ea illic potissimum collocasse, ut veluti cognato vicinorum sibi Numinum tenerentur amplexu; quum augustissima tecta literis dedicata inde Athenarum conditrix Minerva conspiceret, hinc Apollo medius Camenarum.

X. Igitur ibi maxime et oportet et fas est exercere juventutis ingenia, ubi tam propinqua sunt Numina amica doctrinæ, ubi ex proximo juvat mens divina sapientiam, et carminum Deus vocem, et verecundiam virgo perpetua, et providentiam præscius futurorum. Ibi adolescentes optimi discant nobis quasi solemne carmen præfantibus, maximorum principum facta celebrare. Quis enim melior usus est eloquentiæ, quam ubi, ante aras quodammodo suas, Jovios Herculeosque audiant prædicari Jupiter pater et Minerva socia et Juno placata? Satis me verborum fecisse arbitror, V. P., de eo, quod mihi ad dicendum prius constitueram, quam sit ex usu atque officio instaurari opus illud studiis, quibus optimi principes maxime favent, dedicatum, in ipsa civitatis fronte positum, celeberrimis templis utrimque conjunctum.

XI. Nunc, quod in secundum locum distuli, quemadmodum id sine sumtu publico, et cum laude sacræ largitionis fieri possit, ostendam. Salarium me liberalissimi principes ex hujus reipublicæ viribus in sexcenis millibus numûm accipere jusserunt; non quoniam non amplius tribuere commodis meis vellent, in quem multo majora et prius et postea præmia contulerunt, sed ut trecena illa sestertia, quæ sacræ memoriæ magister acceperam,

in honore privati hujus magisterii, addita pari sorte, geminarent. Hoc ego salarium, quantum ad honorem pertinet, adoratum accipio, et in accepti ratione perscribo, sed expensum referre patriæ meæ cupio, et ad restitutionem hujus operis, quoad usus poposcerit, destinare. Cujus voluntatis meæ ratio, etsi asserenda non est, tamen sub hac tua humanitate, et circumstantium exspectatione, qua me audiri sentio, aliquatenus prosequenda est.

XII. Nam primum omnium in hoc ego maximos esse fructus præmiorum puto, ut digni, quibus tribuantur, habeamur; siquidem ipse usus pecuniæ bonis malisve artibus partæ promiscuus et vilis est; honestis vero rationibus posse acquirere summum, etiamsi quæstum remiseris, lucrum est. Neque enim syrus mercator aut deliacus, aut indicus ad uberrima ista compendia laudis adspirat; sed raræ atque inter paucissimas opes sunt contentæ meritis conscientiæ; quippe hoc ipso præmii gloria continetur, ne id cupiditate quærendi affectasse videamur. Quod hoc uno assequi possumus, si pro accepto ducamus oblatum; ut industriæ sit ad sumendi copiam pervenire potuisse, continentiæ præteriisse.

XIII. An, si fortissimi viri in sacris certaminibus summo labore atque etiam vitæ periculo solam vocem præconis, et coronæ testimonium petunt, ego verba illa divina, cælestesque literas, quibus mihi tanti principes instituendam juventutem commendare dignati sunt, non ultra omnium vocum potentiam venerabundus accipiam, non ultra omnes laureas colam? Quas ego, V. P. Tametsi hanc quoque mihi veniam tribuas oportet; neque enim fas ipsius epistolæ sacræ commemora-

tionem solam sine obsequio recitationis inducere; ut, ea perlecta, magis eluceat, quantum me studium par sit impendere non ipsis modo literis, sed etiam templis ac sedibus literarum.

XIV. *Merentur et Galli nostri, ut eorum liberis, quorum vita in Augustodunensium oppido ingenuis artibus eruditur, et ipsi adolescentes, qui hilari consensu meum suscepere comitatum, ut eorum indoli consulere cupiamus. Proinde quod aliud præmium his, quam illud conferre debemus, quod nec dare potest, nec eripere fortuna! Unde auditorio huic, quod videtur interitu præceptoris orbatum, te vel potissimum præficere debuimus, cujus eloquentiam et gravitatem morum ex actus nostri habemus administratione compertam. Salvo igitur privilegio dignitatis tuæ hortamur, ut professionem oratoriam repetas, atque in supradicta civitate, quam non ignoras nos ad pristinam gloriam reformare, ad vitæ melioris studium adolescentium excolas mentes; nec putes, hoc munere ante partis aliquid tuis honoribus derogari, quum honesta professio ornet potius omnem, quam destruat, dignitatem. Denique etiam salarium te in sexcenis millibus numûm ex reipublicæ viribus consequi volumus, ut intelligas, meritis tuis etiam nostram consuluisse clementiam. Vale, Eumeni carissime nobis.*

XV. Ita non videtur tibi, V. P., hac tantorum principum exhortatione, non solum meus ex otio jacens ad pristinas artes animus attolli, verum etiam ipsi quodammodo veterum scholarum parietes et tecta consurgere! Quod enim tantum carmen Amphioni, quæ tanta plectro fidibusque dulcedo, quam sequuta quondam saxa perhibentur, ut ducentibus subvecta modulis, et ad intervalla

carminum resistentia sponte murum velut arte construerent, quanta in his imperatorum et Cæsarum literis inest ad omnes animorum impetus, effectusque rerum ciendos vis atque permotio? qui, quod jubere possint, suadere dignantur, et quum vel tacitas eorum ac vultu tenus significatas voluntates summi patris sequatur auctoritas, cujus nutum promissionemque firmantis totius mundi tremor sentit, ipsi tamen ultro imperandi potestatem cohortandi humanitate conciliant. Quin etiam laudibus incitant, gravitatem morum, dicendi facultatem sibi probatam et cognitam prædicantes, palatini honoris privilegium oratoriæ professioni salvum et incolume servantes. Quibus ego divinæ benignitatis illecebris, etiamsi omni sensu ante caruissem, ad quamvis profecto intelligentiam moverer ac ducerer; siquidem tantos principes unum hominem tanta laude decorare, non est oratorem admonere, sed facere.

XVI. Quid igitur mihi cum numerata pecunia? Imo quid cum ullis opibus aut Midæ regis aut Crœsi aut ipsius, qui auro dicitur fluxisse, Pactoli, quum divina hæc testimonia omnibus divitiis, atque ipsis eorum præmiis anteponam? Nisi forte Pythiados illius excellentem Socratis sapientiam vaticinatæ aut magnificentius carmen videtur aut verius, quam quod Jovii Herculeique pronunciant, quorum ne nutus quidem possunt, non modo dicta, revocari. Quamobrem, ut dixi, V. P., sexcena illa, quantum ad honorem spectat, accipi oportere censeo, atque usum delego patriæ, et ipsi potissimum operi, in quo studia nostra celebranda sunt. Videor enim mihi, id quod sacris literis continetur, ut salvo honoris mei privilegio doceam, hoc manifestius atque illustrius retentu-

rus, si me dignum talibus æternorum principum judiciis probem amore reipublicæ. Equidem ipsos patriæ Deos testor, tanto me civitatis istius amore flagrare, ut, quocumque oculos circumtuli, ad restitutionem operum singulorum ita gaudio ferar, ut spiritum identidem meum pro illorum salute devoveam, quorum jussu opibusque reparantur; sed tamen hoc, quod mihi ornandæ professionis meæ causa tributum est, huic me præcipue sentio debere monumento.

XVII. Etenim, si bello parta Marti dicantur, si mari quæsita Neptuno, si messes Cereri, si Mercurio lucra libantur, si item rerum omnium ad cultum referuntur auctorum; ubi fas est docendi præmia consecrari, nisi in sede dicendi? Præsertim quum mihi, ultra communem cum ceteris studiorum religionem, etiam proprius quidam sit erga mæniana illa ex majorum meorum recordatione delectus. Quamvis enim ante ingressum pueritiæ meæ prætermissa fuerit eorum exercendi studii frequentatio, tamen illic avum meum quondam docuisse audio, hominem Athenis ortum, Romæ diu celebrem, mox in ista urbe perspecto et probato hominum amore doctrinæ atque hujus ipsius operis veneratione detentum; cujus ego locum, in quo, ut referunt, major octogenario docuit, si ab isto venerabili sene (Te, Glauce, appello præsentem, quem videmus, non civitate atticum, sed eloquio) recoli ornarique perfecero, ipsum mihi videbor ad vitam tali professionis suæ successione revocasse. Quod quidem ego meum erga honorem domus ac familiæ meæ studium non confiterer, V. P., nisi ipsis imperatoribus Cæsaribusque nostris gratum esse confiderem, ut publicam eorum in restituendo or-

bo pietatem pro suo quisque captu in renovandis suorum vestigiis æmuletur.

XVIII. Quis enim nunc sit animo tam humili, tam abjecto, tam ab omni appetitione laudis alieno, ut non et quantulamcumque memoriam suorum excitare, et sibi aliquid secundæ opinionis cupiat acquirere? quum videat omnia, quæ priorum labe conciderant, hac felicitate sæculi resurgentia; tot urbes diu silvis obsitas, átque habitatas feris, instaurari mœnibus, incolis frequentari; quod in ægæo mari semel contigit, ut quæ operta fluctibus vagabatur, repente insula Delos exsisteret, ejus nunc simile, tot orientibus undique civitatibus, tot insulis ad humanos cultus quasi renascentibus, evenire. Nisi forte non gravior Britanniam ruina depresserat, quam si superfuso tegeretur Oceano, quæ profundissimo pœnarum gurgite liberata ad conspectum romanæ lucis emersit; aut hæc ipsa, quæ modo desinit esse barbaria, non magis feritate Francorum velut hausta desiderat, quam si eam circumfusa flumina, et mare alluens operuisset. Nam quid ego alarum et cohortium castra percenseam, toto Rheni et Istri et Euphratis limite restituta? Qua veris autumnive clementia tot manu positæ arbores convalescunt, quo calore solis tot depressæ imbribus segetes resurgunt, quot ubique muri, vix repertis veterum fundamentorum vestigiis, excitantur? Adeo, ut res est, aurea illa sæcula, quæ non diu quondam Saturno rege viguerunt, nunc æternis auspiciis Jovis et Herculis renascuntur.

XIX. Sed enim, V. P., inter omnia, quæ virtute principum ac felicitate recreantur, sint licet fortasse alia magnitudine atque utilitate potiora, nihil est tamen admirabilius hac liberalitate, quam

fovendis honorandisque literarum studiis impartiunt. Quippe, ut initio dixi, nulli umquam antehac principes pari cura belli munia, et hujusmodi pacis ornamenta coluerunt. Diversissimus enim ad utramque sectam deflexus est, dispar natura mentium, et discrepans in electione judicium; ipsorum denique utrisque artibus præsidentium Numinum dissoni monitus, habitusque dissimiles. Quo magis horum nova et incredibilis est virtus et humanitas, qui inter tanta opera bellorum ad hæc quoque literarum exercitia respiciunt; atque illum temporum statum, quo, ut legimus, romana res plurimum terra et mari valuit, ita demum integrari putant, si non potentia, sed etiam eloquentia romana revirescat.

XX. Detur ergo, V. P., illa mihi ab optimis virtutum omnium dominis tributa largitio huic operi, doctrinæ atque eloquentiæ dedicato, ut, quemadmodum cetera vitæ nostræ commoda apud auxiliatores eorum Deos colimus, ita singularem eorumdem erga literas dignationem in antiqua literarum sede celebremus. Videat præterea in illis porticibus juventus, et quotidie spectet omnes terras et cuncta maria et quidquid invictissimi principes urbium, gentium, nationum aut pietate restituunt, aut virtute conficiunt, aut terrore devinciunt. Si quidem illic, ut ipse vidisti, credo, instruendæ pueritiæ causa, quo manifestius oculis discerentur, quæ difficilius percipiuntur auditu, omnium cum nominibus suis locorum situs, spatia, intervalla descripta sunt, quidquid ubique fluminum oritur et conditur, quacumque se litorum sinus flectunt, quo vel ambitu cingit orbem, vel impetu irrumpit Oceanus.

XXI. Ibi fortissimorum imperatorum pulcher-

rimæ res gestæ per diversa regionum argumenta recolantur, dum calentibus, semperque venientibus victoriarum nuntiis revisuntur gemina Persidos flumina, et Lybiæ arva sitientia, et convexa Rheni cornua, et Nili ora multifida; dumque sibi ad hæc singula intuentium animus effingit aut sub tua, Diocletiane Auguste, clementia Ægyptum furore posito quiescentem, aut te, Maximiane invicte, perculsa Maurorum agmina fulminantem, aut sub dextera tua, domine Constanti, Bataviam Britanniamque squalidum caput silvis et fluctibus exscrentem, aut te, Maximiane Cæsar, persicos arcus pharetrasque calcantem. Nunc enim, nunc demum juvat orbem spectare depictum, quum in illo nihil videmus alienum. Habes, V. P., studii ac voti mei professionem. Abs te peto, ut eam literis tuis apud sacras aures prosequi non graveris; siquidem maximus ac pæne solus fructus est recta cupientium, ut voluntas eorum ad divinam tantorum principum scientiam perferatur.

V.

EUMENII

PANEGYRICUS

CONSTANTIO CÆSARI

RECEPTA BRITANNIA

DICTUS

V.

EUMENII

PANEGYRICUS

CONSTANTIO CÆSARI

DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO dicit metum sibi dicenti afferre tum diuturnum silentium, tum auctam in primis ab eo tempore imperatorum et Cæsarum gloriam; se tamen Constantii conspectu recreari non parum, quod quæ olim coram illo dixerit, prætermittere sibi hac oratione liceat, c. 1. Incepturus igitur ab Constantii adoptione, c. 2. imperatorum et Cæsarum victoriam perstringit, c. 3. Laudat Constantium ob pacatum terrarum orbem, c. 4., in primis de sarmatica expeditione, de Aegyptiis, Aethiopibus et Indis devictis, c. 4. 5., de Bononia in Morinis capta, c. 6. 7., de Batavis aliisque populis domitis, c. 8. et ad incultos Galliarum agros incolendos abductis, de recuperata tamdem Britannia, c. 9. Quam necessaria fuerit illa expeditio, tum quia nulla alia præter hanc regio pacanda supererat, c. 10. propter suam amplitudinem et situm seditioni fovendæ aptissimum, c. 11. tum propter Carausii eam occupantis immensum robur, c. 12. Quam fortiter a Constantio suscepta fuerit, c. 13. 14. quam feliciter confecta. In transitu hostilis classis insidias vitat. Simul in insulam appulit, ejus milites suis navibus, ut necesse sit vincere, ignes injiciunt. Allectus fugit, c. 15. abjectis, ne agnosceretur, regiis ornamentis; at Constantium fugiens in ipsius milites in-

cidit, a quibus occiditur, c. 16. In hac clade innumeri barbari concidunt, Romani vero omnino pauci, c. 17. Quam utilis reipublicæ fuerit hæc victoria, qua non modo recuperatæ Britanniæ, sed et ceteris imperii romani oris securitas reddita, c. 18. Quam gloriosa Constantio, cujus triumphalis post hanc victoriam in Britannias ingressus describitur.

Tamdem orationem ad imperatores convertit, quibus nihil optandum esse dicit, nisi ut perpetuo tale sit imperium, quale sua virtute effecerunt, c. 19.

I. Si mihi, Cæsar invicte, post diuturnum silentium sola esset vincenda trepidatio, qua rudimenta quædam vocis meæ rursus experior, haud immerito me, ultra quam ætas et quantulacumque studii mei ferret opinio, perturbari confiterer, præsertim quum apud majestatem tuam divina virtutum vestrarum miracula prædicarim. Quo in genere orationis quanta esset cura, quantus labor, quam sollicita veneratio, sensi etiam quum in quotidiana illa instituendæ juventutis exercitatione versarer. Quamvis enim prima tunc in renascentem rempublicam patris ac patrui tui merita licet dicendo æquare non possem, possem tamen recensere numerando. Sed quum ex vetere illo curriculo me aut inter adyta palatii vestri alta quædam sermonis arcani ratio dimoverit, aut post indultam a pietate vestra quietem studium ruris abduxerit; et vos interim nullum ulciscendæ augendæque reipublicæ vacuum tempus amiseritis; quum tot postea virtute vestra partæ victoriæ, tot excisæ undique barbaræ nationes, tot translati sint Romam cultores, prolati limites, tot provinciæ restitutæ, hæreo prorsus et stupeo et, præter illam ex otio meo tarditatem, tanta rerum mole

deterreor; nisi hoc uno nitar hortatu, quod ex quantacumque desidia, quamvis maxime orationi imparem, parem facis, Cæsar, auditor: præsertim quum, favente numine tuo, ipse ille jam pridem mihi, qui me in lucem primus eduxit, divinarum patris tui aurium aditus evenerit; quo facilius majestatis tuæ recordatione confisus possim illa, quæ tunc dicta sunt, præterire, atque hunc sermonem ab his, quæ sequuta sunt, inchoare.

II. Quamquam multa mihi ex illis quoque hoc in tempore necessario transeunda sunt; ac potissimum ea, quibus, officio delati mihi a divinitate vestra honoris, interfui, captus scilicet rex ferocissimæ nationis inter ipsas, quas moliebatur, insidias, et a ponte Rheni usque ad Danubii transitum guntiensem devastata atque exhausta penitus Alamannia; nam et majora sunt quam ut enarrari inter alia possint, et, ne meis quoque stipendiis videar gloriari, sufficit conscientiæ meæ illa vidisse. Det igitur mihi, Cæsar invicte, hodiernæ gratulationis exordium divinus ille vestræ majestatis ortus, ipso, quo illuxit, auspicio veris illustrior, cui dies serenus, atque, ut celebrantes sensimus, ultra rationem temporis sol æstivus incaluit, augustiore fulgens luminis claritate, quam quum originem mundi nascentis animavit. Siquidem tunc inter illa rerum tenera primordia moderatus dicitur, ne noceret ardentior; nunc certasse creditur, ne majestate vestra videretur obscurior.

III. O felix beatumque ver novo partu, jam non amœnitate florum, nec viriditate segetum, nec gemmis vitium, nec ipsis tantum Favoniis, et luce serenata lætum atque venerabile, quantum ortu Cæsarum maximorum! O tempus, quo merito quondam omnia nata esse credantur, quum

eodem nunc confirmata esse videamus! O calendæ martiæ, sicuti olim annorum volventium, ita nunc æternorum auspices imperatorum! Quanta enim, invictissimi Principes, et vobis et reipublicæ sæcula propagatis orbis vestri participando tutelam? Cujus licet esset, omni hoste perdomito, certa securitas, nimios tamen in diversa discursus vel revisenda poscebat. Partho quippe ultra Tigrim redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danubii caput Germaniæ Rhetiæque limitibus, destinata Bataviæ Britanniæque vindicta, gubernacula majora quærebat aucta atque augenda respublica; et qui romanæ potentiæ terminos virtute protulerant, imperium filio pietate debebant.

IV. Et sane, præter usum curamque reipublicæ, etiam illa Jovis et Herculis cognata potestas in Jovio Herculeoque principibus, totius mundi cælestiumque rerum similitudinem requirebat. Quippe isto numinis vestri numero summa omnia nituntur et gaudent. Elementa quatuor, et totidem anni vices, et orbis quadrifariam duplici discretus Oceano, et remenso quater cælo lustra redeuntia, et quadrigæ solis, et duobus cæli luminibus adjuncti Vesper et Lucifer. Sed neque sol ipse, neque cuncta sidera humanas res tam perpetuo lumine intuentur, quam vos tuemini, qui sine ullo fere discrimine dierum ac noctium illustratis orbem, salutique gentium, non his modo, quibus immortales vultus vestri vigent, sed multo magis illis divinarum mentium vestrarum oculis providetis; nec solum qua dies oritur et præterit et conditur, sed etiam ex illa septemtrionali plaga salutari beatis luce provincias. Adeo, Cæsar, vestra in orbem terrarum distributa beneficia prope plura sunt, quam Deorum. Quibus ego si omni-

bus immorari velim, neque hic dies mihi totus neque proximus neque porro ceteri sat erunt; et habenda est ratio temporis, Cæsare stante dum loquimur.

V. Adoratæ sint igitur mihi sarmaticæ expeditiones, quibus illa gens prope omnis exstincta est, et pæne cum solo nomine relicta, quo serviat. Dent veniam tropæa niliaca sub quibus Æthiops et Indus intremuit. Contenta sit voce gloriæ suæ etiam proxima illa ruina Carporum. Reservetur nuntiis jam jamque venientibus Mauris immissa vastatio. Aliis hæc, permittente majestate vestra, celebrabo temporibus: Dii immortales! Vota suscipio, ut ipsis, qui gessere, præsentibus. Illa vero, Cæsar invicte, quæ ductu atque auspicio numinis tui gesta sunt, quorum etiam spectaculo fruimur, sub hac occasione dignationis tuæ, sine dilatione dicenda sunt eo magis, quod, quamvis in communibus reipublicæ bonis necesse nobis gratulari, quæ propria nobis sunt, maxime sunt gratulationi.

VI. Statim itaque Gallias tuas, Cæsar, veniendo fecisti. Siquidem illa celeritas, qua omnes ortus atque adventus tui nuntios prævertisti, cepit oppressam gesoriacensibus muris pertinacem tunc errore misero manum piraticæ factionis; atque illis olim mari fretis alluentem portas ademit Oceanum. In quo divina providentia tua, et par consilio effectus apparuit, qui omnem sinum illum portus, quem statis vicibus æstus alternat, defixis in aditu trabibus, ingestisque saxis invium navibus reddidisti, atque ipsam loci naturam admirabili ratione superasti, quum mare frustra reciprocum prohibitis fuga quasi illudere videretur, tamquam nullo usu juvaret inclusos, quasi redire de-

siisset. Quænam umquam mirabimur valla castrorum post hoc novum in mari vallum? Quid erit mirum, si qua murorum aut arieti non cesserit firmitas, aut machinas despexerit altitudo? Quum Oceanus ille, tanto libratus impetu, tanta mole consurgens, (sive ulterioribus, ut ferunt, terris repulsus, sive anhelitu, quo respirat, evectus, seu quacumque alia ratione motus) numquam tua, Cæsar, claustra perfregerit, neque omnino convellerit tot dierum ac noctium receptu recursuque; quum tot interim, qua terras circumfluit, litora solveret, ripasque destringeret; uno illo, ut res est, loco, aut potentia vestræ majestatis inferior, aut pro debito vobis honore clementior.

VII. Xerxes, ut audio, Persarum rex potentissimus, pedicas jecit aureas in profundum, Neptunum se dictitans alligare, quia fluctibus ferociret. Stulta ille jactantia, et sacrilega vanitate. At enim tua, Cæsar, divina providentia et efficaci est usa consilio, nec insultavit elemento, ut non provocaret odium, sed mereretur obsequium. Quid enim aliud interpretemur, quum statim atque obsidionem necessitas, et clementiæ vestræ fides solverat, eadem claustra, qui primus insiluit, æstus irruperit, totaque illa, quoad usus fuit, invicta fluctibus acies arborum, veluti signo dato, et peracta statione dilapsa sit! Ut nemo dubitaret, portum illum, qui piratæ, ne suis opem ferret, occlusus fuisset, vobis ad victoriam sponte patuisse. Potuisset enim, Cæsar invicte, illo virtutis ac felicitatis tuæ impetu totum peragi continuo bellum, nisi ædificandis navibus dari tempus rei necessitudo suasisset; quo tamen omni numquam ab eorum hostium eversione cessatum est, quos adiri continens terra permisit.

VIII. Quamquam illa regio divinis expeditionibus tuis, Cæsar, vindicata atque purgata, quam obliquis meatibus Vahalis interfluit, quamque divortio sui Rhenus amplectitur, pæne, ut cum verbi periculo loquar, terra non est. Ita penitus aquis imbuta permaduit, ut non solum, qua manifeste palustris est, cedat ad nisum, et hauriat pressa vestigium, sed etiam, ubi paulo videtur firmior, pedum pulsu tentata quatiatur, et sentire se procul mota pondus testetur. Ita, ut res est, subjacentibus innatat, et suspensa late vacillat; ut merito quis duxerit, exercendum fuisse tali solo militem ad navale certamen. Sed neque illæ fraudes locorum, nec, quæ plura inerant, perfugia silvarum barbaros tegere potuerunt, quominus ditioni tuæ divinitatis omnes sese dedere cogerentur; et cum conjugiis ac liberis, ceteroque examine necessitudinum ac rerum suarum ad loca olim deserta transirent, ut, quæ fortasse ipsi quondam deprædando vastaverunt, culta redderent serviendo.

IX. Quis hoc umquam futurum, etiamsi coram voluisset affari, Deus ante vos principes persuadere potuisset, quod nunc vidimus et videmus? Totis porticibus civitatum sedere captiva agmina barbarorum; viros attonita feritate trepidantes, respicientes anus ignaviam filiorum, nuptas maritorum, copulatas vinculis, pueros ac puellas familiari murmure blandientes; atque hos omnes provincialibus vestris ad obsequium distributos, donec ad destinatos sibi cultus solitudinum ducerentur. Insultare hercule communi Galliarum nomine libet; et, quod pace vestra loquar, ipsis triumphum assignare provinciis. Arat ergo nunc mihi Chamavus et Frisius; et ille vagus, ille prædator exercitio squalidus operatur, et frequen-

tat nundinas meas pecore venali, et cultor barbarus laxat annonam. Quin etiam, si ad delectum vocetur, accurrit, et obsequiis teritur, et tergo coercetur, et servire se militiæ nomine gratulatur. Quid faciam, Cæsar? Ignosce, si moror, ignosce, si propero; multa enim illius temporis, quo transitus in Britanniam parabatur, admirabilia virtutum tuarum facta prætereo, dum festino cupidus ad singularem illam victoriam, qua universa respublica tamdem est vindicata. Cujus magnitudo, Cæsar invicte, hactenus explicabitur, ut prius dicam, quam necessarium illud et difficile bellum fuerit, quo magis confectum sit.

X. Minus indignum fuerat sub principe Gallieno, quamvis triste, harum provinciarum a romano duce discidium; tunc enim, sive incuria rerum, sive quadam inclinatione fatorum, omnibus fere membris erat truncata respublica. Tunc se nimium et Parthus extulerat, et Palmyrenus æquaverat; tota Ægyptus Syriæque defecerant; amissa Rhætia; Noricum Pannoniæque vastatæ; Italia ipsa gentium domina plurimarum urbium suarum excidia mœrebat. Non erat tantum doloris in singulis, quum pæne omnibus careretur. Nunc vero toto orbe terrarum, non modo qua romanus fuerat, virtute vestra recepto, sed etiam qua hostilis, edomito, quum toties proculcata esset Alamannia, toties obtrita Sarmatia, Juthungi, Quadi, Carpi toties profligati, submittente se Gotho pace poscenda, supplicante per munera rege Persarum, urebat animum (quod nunc denique confitemur) una illa tanti imperii contumelia, eoque nobis intolerabilior videbatur, quod gloriæ sola restabat.

XI. Et sane non, sicut Britanniæ nomen u-

num, ita mediocris jacturæ erat reipublicæ terra tanto frugum ubere, tanto læta numero pascuorum, tot metallorum fluens rivis, tot vectigalibus quæstuosa, tot accincta portubus, tanto immensa circuitu. Quam Cæsar ille, auctor vestri nominis, quum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse, tantæ magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. Sed enim illa ætate nec Britannia ullis erat ad navale bellum armata navigiis, et romana res, inde jam a punicis asiaticisque bellis, etiam recenti exercitata piratico, et postea mithridatico, non magis terrestri, quam navali usu vigebat. Ad hoc, natio etiam tunc rudis, et solis Britanni Pictis modo et Hibernis assueti hostibus, adhuc seminudi, facile romanis armis signisque cesserunt; prope ut hoc uno Cæsar gloriari in illa expeditione debuerit, quod navigasset Oceanum.

XII. Isto vero nefario latrocinio abducta primum a fugiente pirata classe, quæ olim Gallias tuebatur, ædificatis præterea plurimis in nostrum modum navibus, occupata legione romana, interclusis aliquot peregrinorum militum cuneis, contractis ad delectum mercatoribus gallicanis, sollicitatis per spolia ipsarum provinciarum non mediocribus copiis barbarorum, atque iis omnibus ad munia nautica flagitiis illius auctoris magisterio eruditis, exercitibus autem nostris, licet invictis virtute, tamen in re maritima novis, malam coaluisse ex indignissimo latrocinio belli molem audiebamus, licet de exitu fideremus. Nam et accesserat diuturna sceleris impunitas, quæ desperatorum hominum inflarat audaciam, ut illam inclementiam maris, quæ victoriam nostram fa-

tali quadam necessitate distulerat, pro suì terrore jactarent, nec consilio intermissum esse bellum, sed desperatione omissum crederent; adeò ut jam, communis pœnæ timore deposito, archipiratam satelles occideret, et illud auctoramentum tanti discriminis putaret imperium.

XIII. Hoc igitur bellum, tam necessarium, tam difficile aditu, tam inveteratum, tam instructum ita, Cæsar, aggressus es, ut statim atque illo infestum majestatis tuæ fulmen intenderas, confectum omnibus videretur. Nam primo omnium, (in quo præcipue consulendum fuit) ne quid barbaræ nationes, converso illuc numine tuo, novare tentarent, invocata patris tui majestate provisum est. Tu enim ipse, tu, domine Maximiane, Imperator æterne, novo itineris compendio adventum divinitatis tuæ accelerare dignatus, repente Rheno institisti; omnemque illum limitem non equestribus neque pedestribus copiis, sed præsentiæ tuæ terrore tutatus es. Quantoslibet valebat exercitus Maximianus in ripa. Tu vero, invicte Cæsar, instructis armatisque diversis classibus ita hostem incertum consiliique inopem reddidisti, ut tunc denique senserit, quod non munitus esset Oceano, sed inclusus.

XIV. Hoc loco venit in mentem mihi quam delicata illorum principum fuerit in administranda republica, et adipiscenda laude felicitas, quibus Romæ degentibus triumphi, et cognomina devictarum a ducibus suis gentium proveniebant. Itaque Fronto, romanæ eloquentiæ non secundum, sed alterum decus, quum belli in Britannia confecti laudem Antonino principi daret, quamvis ille in ipso urbis palatio residens geren-

di ejus mandasset auspicium, veluti longæ navis gubernaculis præsidentem, totius velificationis et cursus gloriam meruisse testatus est. At enim tu, Cæsar invicte, omnis istius et navigationis et belli, non modo pro imperii jure præceptor, sed rebus ipsis, et exemplo constantiæ tuæ hortator atque impulsor fuisti. Prior siquidem a gesoriacensi litore, quamvis fervidum invectus Oceanum, etiam illi exercitui tuo, quem Sequana in fluctus invexerat, irrevocabilem injecisti mentis ardorem; adeo ut, cunctantibus adhuc ducibus, cælo et mari turbidis, ultro signum navigationis exposceret, quædam minacia signa, quæ videbantur, contemneret, die pluvio vela faceret, ventum, quia directus non erat, captaret obliquum. Quis enim se quamlibet iniquo mari non auderet credere te navigante? Omnium, ut dicitur, accepto nuntio navigationis tuæ, una vox et hortatio fuit: *Quid dubitamus? Quid moramur? Ipse jam solvit; jam provehitur; jam fortasse pervenit. Experiamur omnia; per quoscumque fluctus eamus. Quid est, quod timere possimus? Cæsarem sequimur.*

XV. Nec fefellit opinio vestræ felicitatis. Siquidem, ut ex ipsorum relatione comperimus, ad tempus ipsum tantæ se dorso maris nebulæ miscuerunt, ut inimica classis apud Vectam insulam in speculis atque insidiis collocata, ignorantibus omnino hostibus, præteriretur, ne vel moraretur impetum, quamvis non posset obsistere. Jam vero quod idem ille vestro auspicio invictus exercitus, statim atque Britanniæ litus invaserat, universis navibus suis injecit ignes, quinam alii nisi divinitatis vestræ monitus impulerunt? Aut quæ alia ratio præsuasit nullum pærsidium fugæ

reservare, nec vereri dubia bellorum, nec Martem, ut dicitur, putare communem, nisi quod vestri contemplatione constabat, de victoria non posse dubitari? Non illic tunc vires, non romana robora, sed vestra numina cogitaverunt. Proposito qualicumque prælio certam sibi spondere fortunam non tam est fiducia militum, quam felicitas imperatorum. Ipse ille autem signifer nefariæ factionis cur ab eo litore, quod tenebat, abscessit; cur classem portumque deseruit, nisi quod te, Cæsar invicte, cujus imminentia vela conspexerat, timuit jam jamque venturum? Utcumque cum ducibus tuis maluit experiri, quam præsens majestatis tuæ fulmen excipere. Demens, qui nesciebat, quacumque fugeret, ubique vim vestræ divinitatis esse, ubi vultus vestri, ubi signa colerentur.

XVI. Te tamen ille fugiens incidit in tuorum manus; a te victus, a tuis exercitibus oppressus est. Denique adeo trepidus, et te post terga respiciens, et in modum amentis attonitus properavit ad mortem, ut nec explicarit aciem, nec omnes copias, quas trahebat, instruxerit, sed cum veteribus illis conjurationis auctoribus, et mercenariis cuneis barbarorum tanti apparatus oblitus irruerit. Adeo, Cæsar, hoc etiam reipublicæ tribuit vestra felicitas, ut nemo fere romanus occiderit, imperio vincente romano. Omnes enim illos, ut audio, campos atque colles non nisi teterrimorum hostium corpora fusa texerunt. Illa barbara, aut imitatione barbariæ olim cultu vestis, et prolixo crine rutilantia, tunc vero pulvere et cruore fœdata, et in diversos situs tracta, sicuti dolorem vulnerum fuerant sequuta, jacuerunt; atque inter hos ipse vexillarius latrocinii,

cultu illo, quem vivus violaverat, sponte deposito, et vix unius velaminis repertus indicio. Adeo verum sibi dixerat morte vicina, ut interfectum se nollet agnosci.

XVII. Enimvero, Cæsar invicte, tanto Deorum immortalium tibi est addicta consensu victoria omnium quidem, quos adortus fueris, hostium, sed præcipue internecio Francorum, ut illi quoque milites vestri, qui per errorem nebulosi, ut paulo ante dixi, maris abjuncti ad oppidum londinense pervenerant, quidquid ex mercenaria illa multitudine barbarorum prælio superfuerat, quum, direpta civitate, fugam capessere cogitarent, passim tota urbe confecerint; et non solum provincialibus vestris in cæde hostium dederint salutem, sed etiam in spectaculo voluptatem. O victoria multijuga, et innumerabilium triumphorum, qua Britanniæ restitutæ, qua gentes Francorum penitus excisæ, qua multis præterea gentibus in conjuratione illius sceleris deprehensis imposita est necessitas obsequendi, denique ad perpetuam quietem maria purgata sunt! Gloriare tu vero, Cæsar invicte, alium te orbem terrarum reperisse, qui romanæ potentiæ gloriam restituendo navalem addidisti imperio terris omnibus majus elementum. Confecisti, inquam, bellum, Cæsar invicte, quod cunctis impendere provinciis videbatur, eamque late vagari, et flagrare poterat, quam late omnis Oceanus, et Mediterranei sinus alluunt.

XVIII. Neque enim, si metu vestri lues illa solis Britanniæ visceribus intabuit, idcirco nescimus quanto se alias furore jactasset, si fiduciam pervagandi, qua patebat, habuisset. Nullo siquidem certo fine montium aut fluminum ter-

minabatur, quem dispositæ limitis custodiæ tuerentur, sed ubique navis, licet nobis virtutem felicitatemque vestram haberemus, magnis tamen terroribus imminebat, qua jacent maria, qua venti ferunt. Recursabat quippe in animos illa sub divo Probo, et paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia et indigna felicitas, qui, a Ponto usque correptis navibus Græciam Asiamque populati, nec impune plerisque Libyæ litoribus appulsi, ipsas postremo navalibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas, et immenso itinere pervecti Oceanum, qua terras irrupit, intraverant; atque ita eventu temeritatis ostenderant, nihil esse clausum piraticæ desperationi, quo navigiis pateret accessus. Itaque hac victoria vestra non Britannia solum servitute est liberata, sed omnibus nationibus securitas restituta, quæ maritimo usu tantum in bello adire periculi poterant, quantum in pace commodi consequuntur. Nunc secura est (ut de latere gallico taceam) quamvis pæne conspicuis litoribus Hispania; nunc Italia, nunc Africa, nunc omnes usque ad mæotidas paludes perpetuis curis vacant gentes. Nec idcirco minoribus gaudiis feruntur, demto periculi metu, quod experiundi necessitate caruerunt; sed hoc ipsum et in administratione providentiæ vestræ, et in feliciore fortuna impensius gratulantur, quod tanta illa vis nauticæ rebellionis in vestigiis suis concidit. Atque ipsam Britanniam, quæ sedem tam diuturno sceleri præbuisset, constat victoriam vestram sola sui restitutione sensisse.

XIX. Merito igitur, statim atque ad litus illud exoptatus olim vindex et liberator appule-

ras, obvius sese majestati tuæ triumphus effudit, exsultantesque gaudio Britanni cum conjugibus ac liberis obtulerunt, non te ipsum modo, quem ut cælo delapsum intuebantur, sed etiam navis illius, quæ tuum numen advexerat, vela remigiaque venerantes, paratique te ingredientem stratis sentire corporibus. Nec mirum si tanto gaudio ferebantur post tot annorum miserrimam captivitatem, post violatas conjuges, post liberorum turpe servitium, tamdem liberi, tamdemque Romani, tamdem vera imperii luce recreati. Siquidem præter illam clementiæ vestræ pietatisque famam, quæ communi gentium voce celebrabatur, in ipso, Cæsar, tuo vultu videbant omnium signa virtutum; in fronte gravitatis, in oculis lenitatis, in rubore verecundiæ, in sermone justitiæ. Quæ singula ut respectantes agnoverant, lætitiæ clamoribus concinebant, vobis se, vobis liberos suos, vestris liberis omnes generis sui posteros devovebant.

XX. Nos quidem certe, o perpetui parentes et domini generis humani, hoc a Diis immortalibus omni votorum nuncupatione deposcimus, ut liberi nepotesque nostri, et si qua omnibus sæculis erit duratura progenies, quum vobis, tum etiam his, quos educatis atque educabitis, dedicentur. Quid enim melius posteris nostris optare possumus quam quo fruimur ipsi? Tenet uno pacis amplexu romana respublica quidquid variis temporum vicibus fuit aliquando romanum; et illa, quæ sæpe veluti nimia mole defluxerat, magnitudo tamdem solido cohæsit imperio. Nihil ex omni terrarum cælique regione non aut metu quietum est, aut

armis domitum, aut pietate devinctum. Et ex aliis quidem partibus aliqua restant, quæ, si voluntas vel ratio rerum desiderent, possitis acquirere; ultra Oceanum vero quid erat præter Britanniam? Quæ a vobis ita recuperata est, ut illæ quoque nationes, terminis ejusdem insulæ cohærentes, vestris nutibus obsequantur. Nulla progrediendi caussa superest nisi si, quod natura vetuit, fines ipsius quærantur Oceani. Omnia, inquam, invictissimi Principes, vestra sunt, quæ sunt digna vobis. Et inde est quod consulere singulis æqualiter licet, quum universa teneatis.

XXI. Itaque sicuti pridem tuo, Diocletiane Auguste, jussu supplevit deserta Thraciæ translatis incolis Asia; sicut postea tuo, Maximiane Auguste, nutu Nerviorum et Treverorum arva jacentia lætus postliminio restitutus et receptus in leges Francus excoluit, ita nunc per victorias tuas, Constanti Cæsar invicte, quidquid infrequens ambiano et bellovaco et tricassino solo lingonicoque restabat, barbaro cultore revirescit. Quin etiam illa, cujus nomine mihi peculiariter gratulandum, devotissima vobis civitas Æduorum ex hac britannicæ facultate victoriæ plurimos, quibus illæ provinciæ redundabant, accepit artifices; et nunc exstructione veterum domorum, et refectione operum publicorum, et templorum instauratione consurgit: nunc sibi redditum vetus illud romanæ fraternitatis nomen existimat, quum te rursus habeat conditorem. Dixi, Cæsar invicte, prope plura quam potui, sed pauciora quam debui; ut justissima mihi causa sit, propitio numine tuo, et nunc desinendi et sæpe dicendi.

VI.

INCERTI

PANEGYRICUS

MAXIMIANO ET CONSTANTINO

DICTUS

VI.

INCERTI
PANEGYRICUS
MAXIMIANO ET CONSTANTINO
DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO Constantini et Faustæ Maximiani filiæ nuptias celebrat, c. 1.

DISTRIBUTIO. I. De Constantini, II. De Maximiani laudibus, c. 2.

I. PARS. Quid moverit Maximianum ut sibi generum Constantinum elegerit. Nempe quod hic patrem Constantium non modo specie, sed continentia, fortitudine, justitia, prudentia repræsentet, c. 3. Hujus comparationis singula capita persequitur, c. 4. Quod Cæsaris appellatione contentus exspectare maluit, ut ab eodem, quo ejus pater, Augustus nuncuparetur, c. 5. Quod jam dudum hunc sibi generum destinarat, quum in aquilejensi palatio tabulam exhiberi jusserat, in qua Fausta Constantino adhuc puero galeam offerebat, c. 6. 7.

II. PARS. Maximianum laudat, quod Gallias pacarit, quod romana signa trans Rhenum barbaris gentibus intulerit, quod ferocissimos Mauritaniæ populos domuerit, quod denique post tot tantasque victorias Romæ triumpharit, c. 8. Ingeniose conqueritur, quod reipublicæ curam ad tempus deposuerit, c. 9.—12.

In FINE utrumque imperatorem compellat, ex quorum recenti necessitudine nihil non sperandum dicit; sic enim stabiliendum deinceps imperium virtute juvenis, et senioris consilio, c. 13. Orationem convertit ad Constantium cælo fruentem, quo ademto adhuc superest et Maximiano filius, nec Constantino pater deest: denique multam sobolem Constantino precatur, c. 14.

I. Dixerint licet plurimi, multique dicturi sint ea, quibus omnia facta vestra, summarumque virtutum merita laudantur, sacratissimi Principes, Maximiane, velis nolis, semper Auguste, et Constantine oriens imperator; mihi tamen certum est ea præcipue isto sermone complecti, quæ sunt hujus propria lætitiæ, qua tibi Cæsari additum nomen imperii, et istarum cælestium nuptiarum festa celebrantur. Cetera enim in rempublicam beneficia vestra possunt multis occasionibus diversorum temporum prædicari; huic voto propria nunc debetur oratio, quod semel factum futurum est sempiternum. Equidem scio, gaudentium studia nunc ita toto orbe florescere, quacumque fama ultra naturam, qua fingitur discursus volucres mutuata, et plusquam mille vocibus sonora percrebuit, ut omnium nationum gratulationibus consecretur. Quid enim rebus humanis contingere potuit aut nobilius ad gloriam, aut certius ad salutem, quam quod pristinæ vestræ concordiæ, perpetuæque pietati hoc quoque pignus accessit, summorum nominum arctissima conjunctione venerabile, ut imperatori filiam collocaverit imperator? Sed tamen nos oportet omnes homines exsultatione superare, qui hoc tantum reipublicæ bonum præsentes intuemur, et ipsa vultuum vestrorum contemplatione sentimus, ita convenisse vos, ita non dexteras tantum, sed etiam omnes sensus vestros mentesque junxisse, ut, si fieri possit, transire invicem in pectora vestra cupiatis.

II. Quid enim aut tu carius dare, aut tu carius accipere potuisti; quum hac affinitate vestra

et tibi, Maximiane, per generum juventa renovata sit, et tibi, Constantine, per socerum nomen imperatoris accreverit? Maximas itaque vobis, æterni Principes, publico nomine gratias agimus, quod suscipiendis liberis, optandisque nepotibus seriem vestri generis prorogando omnibus in futurum sæculis providetis, ut romana res, olim diversis regentium moribus fatisque jactata tandem perpetuis domus vestræ radicibus coalescat; tamque sit immortale illius imperium, quam sempiterna soboles imperatorum. Hæc est vera pietas, hæc voluptas conservandi generis humani, exemplum dare gentibus ad matrimonia studiosius expetenda, et liberos educandos; ut substituendis successionibus singulorum nihil obsit, unumquemque esse mortalem, quum immortalis sit omnium posteritate respublica. Quare si leges hæ, quæ multa cælibes notaverunt, parentes præmiis honorarunt, vere dicuntur esse fundamenta reipublicæ, quia seminarium juventutis, et quasi fontem humani corporis semper romanis exercitibus ministrarunt, quod huic vestro in rempublicam merito possumus dignum nomen adscribere? qui non plebejo germine, sed imperatoria stirpe rempublicam propagatis; ut quod millesimo anno post urbem conditam evenisse tandem gratulabamur, ne mutatoria per novas familias communis salutis gubernacula traderentur, idem omnibus duret ætatibus, imperatores semper herculei.

III. Quemnam igitur utriusque vestrum præconii ac venerationis ordinem faciam? Adhuc enim de amborum in hanc necessitudinem congruentibus votis communiter dixi. Et te quidem sentio, senior Auguste, majestate præcedere; te sequi, junior Imperator. Sed profecto, sicut tuo, Con-

stantine, socero ante est conciliata divinitas, quam ab eo pignus ipsi carissimum postulares, sic et nunc quoque in hac gratulatione prius illa dicenda sunt, quæ in te considerans tantus iste et paterni et tui auctor imperii lætatus est, quod petisti. O divinum tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti! Divi, inquam, Constantii filium, in quem se prima illius juventa transfudit; in cujus ore cælestes illius vultus natura signavit; qui adspectum illius ad Deorum concilia translati adhuc desiderantibus nobis sufficit pro duobus. Neque enim forma tantum in te patris, Constantine, sed etiam continentia, fortitudo, justitia, prudentia sese votis gentium præsentant.

IV. Quo enim magis continentiam patris æquare potuisti, quam quod te ab ipso fine pueritiæ illico matrimonii legibus tradidisti? ut primo ingressu adolescentiæ formares animum maritalem, nihil de vagis cupiditatibus, nihil de concessis ætati voluptatibus in hoc sacrum pectus admitteres, novum jam tum miraculum, juvenis uxorius. Sed, ut res est, mente præsaga omnibus te verecundiæ observationibus imbuebas, talem postea ducturus uxorem. Fortitudinem autem illius jam tum in principiis consequutus es. Multa ille Francorum millia, qui Bataviam, aliasque cis Rhenum terras invaserant, interfecit, depulit, cepit, abduxit; tu jam ab ipsis eorum regibus auspicatus es; simulque et præterita illorum scelera punisti, et totius gentis lubricam fidem timore vinxisti. Liberavit ille Britannias servitute; tu etiam nobiles illic oriendo fecisti. Plurimas ille barbaras nationes victoria domuit, ve-

nia mitigavit; tibi, cunctis hostibus alacritatis tuæ terrore compressis, interim deest materia vincendi.

V. Justitiam vero patris atque pietatem sic imitaris et sequeris, ut omnibus ad te confugientibus, diversamque opem aut contra aliorum injurias aut pro suis commodis postulantibus, quasi legata patris videaris exsolvere; idque ipsum coram gaudeas prædicari, quidquid tu juste ac liberaliter feceris, filium Constantii necessario præstitisse. Nam quid ego de prudentia dicam, qua te pæne credimus fore ipso patre potiorem? qui veteres illos romanæ reipublicæ principes, superiorem Africanum, Pompejumque magnum, ætatis cursum virtute prævectos, tam mature sumto vincis imperio, tantarumque rerum sustines molem incipiente virtute. Gesseris enim multa fortiter licet, multa sapienter, quum per maximos tribunatus stipendia prima conficeres, sentias necesse est tantæ auspicia fortunæ imperator adolescens. Quamquam quid ego in te ætatis tuæ potius, quam gravitatis nomen usurpo? cujus tanta maturitas est, ut, quum tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentus, exspectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Augustum. Siquidem ipsum imperium hoc fore pulcrius judicabas, si id non hereditarium ex successione cepisses, sed virtutibus tuis debitum a summo imperatore meruisses.

VI. Neque enim dubium, quin tibi mature sacrum istud fastigium divinæ potestatis adstrueret, qui te jam olim sibi generum, etiam antequam petere posses, sponte delegerat. Hoc enim, ut audio, imago illa declarat in aquilejensi palatio ad ipsum convivii posita adspectum, ubi puel-

la jam divino decore venerabilis, sed adhuc impar oneri suo, sustinet atque offert tibi etiam tum puero galeam auro gemmisque radiantem, et pennis pulcræ alitis eminentem; ut te, quod vix ulla possunt habitus ornamenta præstare, sponsale munus faciat pulcriorem. Fortunatus pictor ille, quisquis fuit, et quamvis Apellem ipsum Parrhasiumque scientia vicerit, materia tamen imaginis, quam arte felicior! Quamquam enim ipsi ferant, difficillimam esse præcipuæ cujusque formæ imitationem, quia certis sui notis cito deformitas exprimatur, similitudo tamen pulcritudinis tam sit ardua, quam rara est pulcritudo; non tantum tamen ille cepit laboris ex ore vestro divinas species transferendo, quantum voluptatis hausit cominus vos inspiciendo, intuendo sollicite, et curiose ab hilaritate illius ætatis vultus immobiles et serios exigendo, promendo denique amoris vestri tacita præsagia; ut, quod invicem vobis verecundia negabat, libere vos in imagine cerneretis.

VII. Sed profecto hoc jam tum, Maximiane, divina mente præsumseras; hoc, quum ferret ætas ut rogareris, optaveras, quum tibi in illa jucundissima sede lætitiæ harum nuptiarum gaudia prædestinabas; ut simul illam parvulam et hunc intuendo crescentem diu fruereris exspectatione voti, quod hac conjunctione firmasti. Quid enim competentius, quid providentia tua dignius facere potuisti, quam ut ejus filio, quem tibi pridem et affinitate adsciveras, et majestate sociaveras, nunc ex intimis affectibus traderes summi pignus imperii? Hæc est tua, Maximiane, inter omnes principes propria largitio. Alii divitias aut honores aut ipsa etiam imperia, sed sola donarunt;

tu, animo majore quam ceteri, pariter indulges et quod pietas tua habet carissimum, et quod fortuna præcipuum. Nec tamen miranda ista in te est, Maximiane, animi magnitudo, in quem Dii immortales tanta congesserunt et naturæ bona et ornamenta fortunæ, ut quamvis maxima largiaris, ita penes te sint omnia, quasi ea solus obtineas. Ut enim ille, qui omnes aquas cælo et terris præbet, Oceanus, semper tamen in motibus suis totus est, ita tu potes imperium, Maximiane, donare, non potes non habere. De quo ego, quum ad id loci venero, ita dicam, ut fortasse quibusdam videar audacior, veritas tamen meæ erga te devotionis appareat.

VIII. Nunc enim sequitur, ut, quoniam virtutes tuas, Constantine Auguste, socero prædicavi, tu quoque, licet optime scias, tamen audias quanti te principis ornet affinitas. Hic est, qui nomen, quod accepit a Deo principe generis sui, dedit vobis; qui se progeniem esse Herculis non adulationibus fabulosis, sed æquatis virtutibus comprobavit. Hic est, qui in ipso ortu numinis sui Gallias priorum temporum injuriis efferatas reipublicæ ad obsequium reddidit, sibi ipsis ad salutem. Hic, quod jam falso traditum de antiquis imperatoribus putabatur, romana trans Rhenum signa primus barbaris gentibus intulit. Hujus cum fratre rursus ac sæpius expeditionibus domita Germania aut boni consulit, ut quiescat, aut lætatur, quasi amica si pareat. Tu ferocissimos Mauritaniæ populos inaccessis montium jugis, et naturali munitione fidentes, expugnasti, recepisti, transtulisti. Te primo ingressu tuo tanta lætitia, tanta frequentia populus romanus excepit, ut, quum te ad capitolini Jovis gremium vel ocu-

lis ferre gestiret, stipatione sui vix ad portas urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno imperatorem, octavo consulem ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam et timere quod factum est. Est enim, imperator æterne, in quo uno querelam reipublicæ pæne meruisti.

IX. Audi doloris nostri liberam vocem; siquidem Dii ipsi, quod plerumque humanas res negligant, dum querimur, ignoscunt; quibus aliud fortasse curantibus grandines ruunt, terræ dehiscunt, urbes hauriuntur. Quæ non illis volentibus, sed aut aliorsum adspicientibus, aut fatali rerum cursu urgente videntur accidere. Tale est, Imperator, quod omnibus nobis incluso gemitu mœrentibus facere voluisti; non quidem tu reipublicæ negligentia, aut laboris fuga, aut desidiæ cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placiti constantia et pietate fraterna; ne, quem totius vitæ summarumque rerum socium semper habuisses, in alicujus facti communitate desereres, neve illius, viderit quali, certe novæ laudi cederes. Verum longe diversa inter vos erat causa declinandi aut sustinendi laboris. Quamquam, etsi totam excusationem ætatis afferres, sic quoque tibi reipublicæ curis non erat abnuendum. An si maximus quisque natu gubernator est certissimus ad salutem, non is est optimus, qui usu peritissimus imperator? Aut te umquam, Constantine, liberi nostri nepotesque patientur, vel quum ad summam perveneris senectutem, reipublicæ vela contrahere, quæ tam felicibus ventis etiam juvenis impleveris? Sed tamen, utcumque fas fuerit eum principem, quem anni cogerent, aut valetudo deficeret, receptui canere, te vero in quo

adhuc illæ sunt integræ solidæque vires, hic totius corporis vigor, hic imperatorius ardor oculorum, immaturum otium sperasse miramur. Quid enim aliud participi majestatis tuæ dare potuit veniam quietis, quam ut tu imperio succederes pro duobus?

X. Sed profecto exegit hoc ipsa varietas et natura fortunæ, cui nihil mutare licuerat dum vos imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur; aut etiam Dii immortales probare voluerunt, tibi innixam stetisse rempublicam, quum sine te stare non posset. Quamquam in istis quidem partibus non caruit pristina firmitate, ibi vero pæne funditus corruit, unde tu, Maximiane, discesseras. Adeo illic plurimum habuerat stabilitatis asserta, ubi deserta maxime vacillavit. Non aliter enim, quam solet terra ventis aut aquis subter immissis intervulsa sui soliditate nutare, ita cuncta Italia atque ipsa Roma, subducta repente, qua sustentata fuerat, dextera tua, contremuit ac pæne consedit. Quod ego cursim transeo; cur enim vel recordemur adversa, quum videamus omnia tuo reditu restituta? Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet, posse se etiam imperatoribus imperare. Abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit; et quum ad sedandos animos auctoritatem privati principis attulisses, supplices tibi manus tendens vel potius queribunda clamavit.

XI. » Quousque hoc, Maximiane, patiar, me » quati, te quiescere? mihi libertatem adimi, te » usurpare tibi illicitam missionem? An quod di- » vo Augusto post septuaginta ætatis, quinqua- » ginta imperii non licuit annos, tam cito licuit

» tibi? Ideone te mihi ille, cujus tot aras, tot » templa, tot nomina colo, Hercules dedit, ut tu » in suburbano otiosus sedens usum dicatæ mihi » virtutis amitteres? Redde te gubernaculis meis; » et quoniam tranquillo mari portum intrare pro» perasti, vade per fluctus, mei quidem amore » sollicitus, sed tua majestate securus. Et tamen » per te tibi steterit, si injuriam in mei restitu» tione patieris. Imperasti pridem rogatus a fra» tre, rursus impera jussus a matre ». O cælestem, Imperator æterne, pietatem tuam, quæ tuum illum animum semper invictum sola vicit! Non potuisti resistere sanctæ illius parentis imperio, et, invitus licet, paruisti; et te illis vigiliis illisque curis, quas viginti annis expertus fueras, reddidisti. Quibusnam tu, domina gentium, potes compensare beneficiis hoc tui imperatoris obsequium? qui tanto usu sciens, quantus sit imperandi labor, propter te non utitur illa, quam degustaverat, voluptate, tantumque reipublicæ onus suscipit post quietem? Facilius fuerat jugiter imperasse; quamvis enim magnum laborem consuetudo non sentit, intermissa desiderant novas vires.

XII. Quanta opus fuit tibi, Imperator æterne, providentia, quanta auctoritate, ut subsidia reipublicæ jacentia erigeres, exanimata recreares, dilapsa colligeres? Mirabamur, te post imperium esse privatum; multo magis mirum est imperium ferre post otium. Solus hoc, ut dicitur, potuit Deus ille, cujus dona sunt, quod vivimus et videmus, ut habenas male creditas, et cursum devio vectore turbatæ tranquillitatis reciperet, rursumque dirigeret; cujus simile tu, Imperator, etiam facile fecisti. Neque id mirum. Quum enim a te recessit imperium, et privatus licet dici vel-

les, inhæsit tibi ingenita majestas. Omnes exercitus vestri, omnesque provinciæ requiescere te post tanta opera utcumque æquo animo tulerunt, imperare desiisse numquam crediderunt. Quid enim putas tibi, Maximiane, Jovem ipsum respondisse? quum tu ingenti animo diceres; *Recipe, Jupiter, quod commodasti*. Hoc profecto respondit: *Non mutuum istud tibi tradidi, sed æternum; non recipio, sed servo*. Statim igitur ut præcipitantem rempublicam refrenasti, et gubernacula fluitantia recepisti, omnibus spes salutis illuxit; posuere venti, fugere nubes, fluctus residerunt. Et sicubi adhuc in longinquioribus terris aliqua obversatur obscuritas, aut residuus undarum pulsus inmurmurat, necesse est tamen ad tuos nutus dilucescat et sileat.

XIII. Dixi pro ratione temporis, sacratissimi Principes, ea, quæ in vobis invicem, ut facitis, admirari et amare debetis. Restat ut ipsa illa, quæ separatim de virtutibus vestris loquutus sum, sicut huic voto congruit, in sermonis fine conjungam. Dii immortales! quanta romano imperio renovastis, quæ jam, ut res est, cesserant vetustati! Maximiano imperatori æterno Constantinus imperator novus plus cœpit esse, quam filius. Favet ille crescenti, adest iste seniori. Perpetuis profecto pietatis stirpibus affinitas ista coalescat, quæ semper summos in republica viros ad concordiam copulavit. Etenim, si quamvis dissidentes familias Gracchi et Corneliæ matrimonium reduxit in gratiam; si pro divo Augusto actiacam victoriam tantummodo gener Agrippa confecit, quid sperandum est, quum sempiternam patris ac filii caritatem etiam nuptiarum fœdus adstrinxerit? Quod si P. Scipio bellum punicum suscepit ado-

lescens, ipsum postea superaturus Annibalem; si Marius a factione sullana urbem recepit senex, idque magno intervallo temporum evenisse memorabile est; quam facile nunc omnes metus ponet romana respublica, quæ defenditur conjuncti imperii duabus ætatibus, pariterque utitur virtute juvenis, et maturitate senioris?

XIV. Te, Pater, ex ipso imperii vertice decet orbem prospicere communem, cælestique nutu rebus humanis fata decernere, auspicia bellis gerendis dare, componendis pacibus leges imponere; te, Juvenis, indefessum ire per limites, qua romanum barbaris gentibus instat imperium; frequentes ad socerum laureas mittere, præcepta petere, effecta rescribere. Ita eveniet, ut ambo consilium pectoris unius habeatis, et uterque vires duorum. O felix in imperio, et post imperium felicior (audis enim profecto hæc, et vides) dive Constanti, quem curru pæne conspicuo, dum vicinos ortus repetit occasu, sol ipse invecturus cælo excepit! Quanto nunc gaudio potiris, quanta voluptate perfrueris, quum talem hunc filium tuum, qui te primus patrem fecit, in imperii tui possessionem idem pater, idem socer, idem imperator induxerit? Hæc est tua præter omnes divos propria immortalitas, quam videmus, filius similis adspectu, similis animo, par imperii potestate. Inviderint licet nobis, nihil tamen auferre domui tuæ fata potuerunt. Nec Maximiano filius, qualis tu eras, nec Constantino pater deest. Quin etiam, ut omnibus modis tua necessitudo renovetur, rursus hic socer, rursus hic gener est; ut beatissimus imperator semper ex tua sobole nepotibus augeatur.

VII.

EUMENII

PANEGYRICUS

CONSTANTINO AUGUSTO

DICTUS.

VII.

EUMENII

PANEGYRICUS

CONSTANTINO AUGUSTO

DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO ostendit quam difficile sit in laudandis imperatoribus ac Cæsaribus hominum exspectationi respondere; nihilominus profitetur se de laudibus Constantini orationem esse habiturum, c. 1.

DISTRIBUTIO. I. De Constantini ad imperium electione. II. De variis ejusdem victoriis.

I. PARS. De Constantini familia, quæ hereditarium ab avo Claudio, et patre Constantio imperium accepit, c. 2. Quod ipse postea strenue pugnando meruit, quum adhuc adolescens in prælio manus cum Sarmatarum duce conseruerit, c. 3. Constantinus ceteris fratribus prælatus est, ut patri Constantio succederet, c. 4. Egregia utriusque comparatio; Constantius Bononiam incredibili celeritate capit, et, dum classis ad invadendam Britanniam paratur, Bataviam et Frisiam a quibusdam Francorum regibus occupatam liberat, captivos in deserta Galliarum loca traducit, Britannia decimo tandem anno potitur, c. 5. In victoria summa clementia utitur. Francos iterum vincit. Prope Lingonas LX. Alamannorum millia cædit. Vindonis agros hostium strage complet: eosdem populos, Rhenum gelu constrictum transmittere ausos, ad deditionem compellit, c. 6. Caledonum Pictorumque regionem, Thulen et Fortunatas insulas usque progressus, c. 7. Constantinum imperii heredem re-

linquit, c. 8. Britanniæ quum multas ob causas, tum præcipue gratulatur, quod prima omnium Constantinum Cæsarem viderit, c. 9.

II. PARS. Constantinus, patre jam vita functo, Ascarico et Regaiso, Francorum regibus, quos bello ceperat, pœna affectis, tranquillitatem Galliis reddit, c. 10. 11. Bructerorum fines ingressus, eorum partim interficit, c. 12., partim ita terret, ut obsidibus datis pacem supplices petant, c. 13. Maximiani vitia perstringit, ac præcipue ingratum ejus in Constantinum animum, c. 14. Diocletiani (qui Salonæ adhuc privatus degebat) in proposito constantiam laudat, c. 15. Dicit, quam carus fuerit militibus Constantinus, quos corrumpere haudquaquam potuerint Maximiani promissa et largitiones, c. 16. Quanta ipsi alacritate adversus Maximianum, Arelatem primum, tum Massiliam convolarint, c. 17. Massiliæ oppugnatio, c. 18. 19. Constantini erga victos pietas, c. 20. Barbarorum gentes, postquam ipse in Italiam appulisset, eruptionem meditantes reditu repentino coercet: has victorias Apollini tribuit, c. 21.

In FINE optat, ut ad visendum Apollinis templum Æduam petat: namque, simul ac urbem viderit, restituendam esse ejus jussu confidit, c. 22. Liberos suos orator imperatori commendat, c. 23.

I. Facerem, sacratissime Imperator, quod paulo ante mihi plerique suaserunt, ut, quoniam majestas tua hunc mediocritati meæ diem in ista civitate celeberrimum ad dicendum dedisset, de eo ipso ducerem sermonis exordium, nisi me ab hoc duplex ratio revocaret considerantem, neque mediæ ætatis hominem ostentare debere subitam dicendi facultatem, neque ad aures tanti numinis quidquam nisi diu scriptum et sæpe tractatum afferri oportere. Nam qui apud imperatorem populi romani dicit ex tempore, quantum sit, non sentit, imperium. Huc accedit, quod jam satis multi sunt, qui me putant nimium multa dicturum; id-

que, ut arbitror, non ex ingenio meo, quod mediocre est, sed ex laudum vestrarum copia metiuntur. Quorum ego exspectationem invitus licet fallam brevitate dicendi. Revera enim cogitaveram plura, quæ dicerem, sed malo orationem meam brevem esse, quam respui. Itaque primum illud compendium faciam, quod quum omnes vos, invictissimi Principes, quorum concors est et socia majestas, debita veneratione suspiciam, hunc tamen quantulumcumque tuo modo, Constantine, numini dicabo sermonem. Ut enim ipsos immortales Deos, quamquam universos animo colamus, interdum tamen in suo quemque templo ac sede veneramur, ita mihi fas esse duco omnium principum pietate meminisse, laudibus celebrare præsentem.

II. A primo igitur incipiam originis tuæ numine, quod plerique adhuc fortasse nesciunt, sed, qui te amant, plurimum sciunt. Ab illo enim divo Claudio manat in te avita cognatio, qui romani imperii solutam et perditam disciplinam primus reformavit; immanesque Gothorum copias Ponti faucibus et Istri ore proruptas terra marique delevit; utinam diuturnior recreator hominum, quam maturior Deorum comes! Quamvis igitur ille felicissimus dies proxima religione celebratus, imperii tui natalis habeatur, quoniam te isto habitu primus ornavit, jam tamen ab illo generis auctore in te imperii fortuna descendit. Quin imo patrem tuum ipsum vetus illa imperatoriæ domus prærogativa provexit; ut jam summo gradu, et supra humanarum rerum fata consisteres, post duos familiæ tuæ principes tertius imperator. Inter omnes, inquam, participes majestatis tuæ hoc habes, Constantine, præcipuum quod imperator

(natus) es; tantaque est nobilitas originis tuæ, ut nihil tibi addiderit honoris imperium; nec possit fortuna numini tuo imputare, quod tuum est, omisso ambitu et suffragatione.

III. Non fortuita hominum consensio, non repentinus aliquis favoris eventus te principem fecit; imperium nascendo meruisti. Quod quidem mihi Deorum immortalium munus et primum videtur et maximum, in lucem statim felicem venire; et ea, quæ alii vix totius vitæ laboribus consequuntur, jam domi parta suscipere. Quamvis enim magna sit et admiranda felicitas, quæ, stipendiis in ordinem meritis, et militiæ gradibus emensis, ad fastigium istud majestatis adscendit, et solis virtutis nisa radicibus ad tantum potentiæ robur invaluit; (quod quidem etiam tu, quantum per ætatem licuit, consequutus es, et, quamvis te supra omnes acquirendæ gloriæ moras fortuna posuisset, crescere militando voluisti, et adeundis belli periculis, ac manu cum hostibus etiam singulari certamine conserenda, notiorem te gentibus reddidisti, quum non posses esse nobilior) magnum, inquam, est ab se profectum ad maxima pervenire, longe tamen aliud est niti per ardua, et juga montium petere e plano, aliud ipsa ortus sui sublimitate fultum verticem tenere fortunæ, et, quæ summa sunt, non sperare, sed habere.

IV. Sacrum istud palatium non candidatus imperii, sed designatus intrasti, confestimque te illi paterni lares successorem videre legitimum; neque enim erat dubium, quin ei competeret hereditas, quem primum imperatori filium fata tribuissent. Te enim tantum ille et imperator in terris, et in cælo deus in primo ætatis suæ flore genera-

vit, toto adhuc corpore vigens, illa præditus alacritate ac fortitudine, qua quum bella plurima, tum præcipue campis Vindonis gessit. Inde est, quod tanta ex illo in te formæ similitudo transivit, ut, signante natura, vultibus tuis impressa videatur. Idem enim est, quem rursus in te colimus, adspectus; eadem in fronte gravitas; eadem in oculis et in ore tranquillitas. Sic est index modestiæ rubor; sic testis sermo justitiæ. Accipe, Imperator, accipe nostrorum sensuum confessionem. Dolet, quod Constantius excessit a nobis, sed, dum te cernimus, illum excessisse non credimus. Quamquam quid ego illum excessisse dico, cujus immortalia facta vivunt, et in ore omnium hominum oculisque versantur?

V. Quis enim, non dico, reminiscitur, sed quis non adhuc quodammodo videt quantis ille rebus auxerit ornaritque rempublicam? Qui adscitus imperio, primo adventu suo innumerabili hostium classe ferventem exclusit Oceanum, exercitumque illum qui bononiensis oppidi litus insederat, terra pariter ac mari sepsit, quum reciprocos cursus illius elementi, jactis inter undas vallis, diremisset, ut, quorum portas fluctus allueret, mare et, quod tangerent, perdidissent. Qui eodem exercitu virtute capto, clementia conservato, dum ædificandis classibus Britanniæ recuperatio comparatur, terram Bataviam, sub ipso quondam alumno suo a diversis Francorum gentibus occupatam, omni hoste purgavit; nec contentus vicisse, ipsas in romanas transtulit nationes, ut non solum arma, sed etiam feritatem ponere cogerentur. Nam quid ego de receptione Britanniæ loquar? ad quam ita quieto mari navigavit, ut Oceanus ille tanto vectore stupefactus

caruisse suis motibus videretur; ita pervectus, ut non comitata illum sit, sed præstolata victoria.

VI. Quid de misericordia dicam, qua victis temperavit? quid de justitia, qua spoliatis amissa restituit? quid de providentia, qua sociis sibi junctis se ejusmodi judicio dedit, ut servitutem passos juvaret recepta libertas, culpæ conscios ad pœnitentiam revocaret impunitas? Quid loquar rursus intimas Franciæ nationes, non jam ab his locis, quæ olim Romani invaserant, sed a propriis ex origine sui sedibus, atque ab ultimis Barbariæ litoribus avulsas, ut in desertis Galliæ regionibus collocatæ et pacem romani imperii cultu juvarent, et arma delectu? Quid commemorem lingonicam victoriam, etiam imperatoris ipsius vulnere gloriosam? Quid Vindonis campos hostium strage completos, et adhuc ossibus opertos? quid immanem ex diversis Germanorum populis multitudinem? quam duratus gelu Rhenus illexerat, ut insulam, quam divortio sui idem amnis amplectitur, pedestri agmine ausa transmittere, repente laxato flumine clauderetur; et dimissis statim obsessa navigiis ita se dedere cogeretur, ut, quod difficilius est sorte communi, eligeret ex se quos captivitati traderet, relatura cum reliquiis suis infamiam proditionis suorum.

VII. Dies me ante deficiet, quam oratio, si omnia patris tui facta vel hac brevitate percurram. Cujus etiam suprema illa expeditio non britannica tropæa, ut vulgo creditum est, expetivit, sed, Diis jam vocantibus, ad intimum terrarum limen accessit. Neque enim ille, tot tantisque rebus gestis, non dico Caledonum aliorumve Pictorum silvas et paludes, sed nec Hiberniam proximam, nec Thulen ultimam, nec ipsas, si quæ

sunt, Fortunatorum insulas dignabatur acquirere; sed, quod eloqui nemini voluit, iturus ad Deos genitorem illum Deorum, ignea cæli astra refoventem, prospexit Oceanum, ut fruiturus deinde luce perpetua jam videret illic diem pæne continuum. Vere enim profecto illi Superum templa patuerunt, receptusque est consessu Cælitum, Jove ipso dexteram porrigente. Quin imo statim sententiam rogatus, cui imperium decerneret, dixit, ut decebat Constantium Pium; manifeste enim sententia patris electus es imperator. Quod quidem ita nos dicere, quum veritas jubet, tum pietati tuæ, ut video, gratissimum est. Sed cur tantummodo privatis tuis affectibus blandiamur, quum omnium Deorum fuerit illa sententia, et quidem jam pridem auctoritate perscripta, quamvis tum pleno firmata sit consilio? Jam tunc enim cælestibus suffragiis ad salutem reipublicæ vocabaris, quum ad tempus ipsum, quo pater in Britanniam transfretabat, classi jam vela facienti repentinus tuus adventus illuxit, ut non advectus cursu publico, sed divino quodam advolasse curriculo videreris.

VIII. Non enim ulla Persarum Cydonumve tela tam certis jactibus destinata fixerunt, quam tempestivus patri tuo terras relicturo comes adfuisti, omnesque illius curas, quas præsaga et tacita mente volvebat, præsentiæ tuæ securitate laxasti. Dii boni! quanta Constantium Pium, etiam in excessu suo, felicitate donastis! Imperator transitum facturus in cælum vidit, quem relinquebat heredem. Illico enim atque ille terris fuerat exemtus, universus in te consensit exercitus, te omnium mentes oculique signarunt; et quamquam tu ad seniores principes de summa reipublicæ quid

fieri placeret retulisses, prævenerunt tamen studio, quod illi mox judicio probaverunt. Purpuram statim tibi, quum primum copiam tui fecit egressus, milites utilitati publicæ magis, quam tuis affectibus servientes injecere lacrimanti. Neque enim fas erat diutius fleri principem consecratum. Diceris etiam, Imperator invicte, ardorem illum te deposcentis exercitus fugere conatus equum calcaribus incitasse. Quod quidem, ut verum audias, adolescentiæ errore faciebas; quis enim te Cyllarus aut Arion posset eripere, quem sequebatur imperium? Illa, inquam, illa majestas, quæ Jovis subjecta nutu, nec Iridi Deum nuntiæ, sed pinnis commissa Victoriæ, tam facile te comitata est, quam cito ad terras cælo missa perveniunt. Sic modestiam tuam atque pietatem et differendi imperii conatus ostendit, et reipublicæ felicitas vicit.

IX. O fortunata, et nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidisti! Merito te omnibus cæli ac soli bonis natura donavit, in qua nec rigor est nimius hiemis, nec ardor æstatis; in qua segetum tanta fecunditas, ut muneribus utrisque sufficiat et Cereris et Liberi; in qua nemora sine immanibus bestiis, terra sine serpentibus noxiis, contra pecorum mitium innumerabilis multitudo lacte distenta et onusta velleribus; certe quidem, propter quod vita diligitur, longissimæ dies, et nullæ sine aliqua luce noctes, dum illa litorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam cæli et siderum transit adspectus, ut sol ipse, qui nobis videtur occidere, ibi appareat præterire. Dii boni! quid hoc est, quod semper ex aliquo supremo fine mundi nova Deûm numina uni-

verso orbi colenda descendunt? Sic Mercurius a Nilo, cujus fluminis origo nescitur; sic Liber ab Indis prope consciis solis orientis Deos se gentibus ostendere præsentes. Sacratiora sunt profecto mediterraneis loca vicina cælo; et inde propius a Diis mittitur imperator, ubi terra finitur.

X. Imperatoris igitur filius, et tanti imperatoris, et ipse tam feliciter adeptus imperium, quomodo rempublicam vindicare cœpisti? Ignobilem credo aliquam barbarorum manum, quæ repentino impetu, et improviso latrocinio ortus tui auspicia tentasset, affecisti pœna temeritatis. Reges ipsos Franciæ, qui per absentiam patris tui pacem violaverant, non dubitasti ultimis punire cruciatibus, nihil veritus gentis illius odia perpetua, et inexpiabiles iras. Cur enim ullam reputet justæ severitatis offensam imperator, qui, quod fecit, tueri potest? Tuta clementia est, quæ parcit inimicis, et sibi magis prospicit, quam ignoscit. Te vero, Constantine, quantumlibet oderint hostes, dum perhorrescant. Hæc est enim vera virtus, ut non ament, et quiescant. Cautior licet sit, qui devinctos habet venia perduelles, fortior tamen est, qui calcat iratos. Renovasti, Imperator, veterem illam romani imperii fiduciam, quæ de captis hostium ducibus vindictam morte sumebat. Tunc enim captivi reges, quum a portis usque ad forum triumphantium currus honestassent, simul atque in Capitolium currum flectere cœperat imperator, abrepti in carcerem necabantur. Unus Perses, ipso Paulo, qui dedentem se acceperat, deprecante, legem illius severitatis evasit. Ceteri omnes in vinculis luce privati aliis regibus dedere documentum, ut mallent

amicitiam colere romanam, quam exasperare justitiam. Adeo et hoc boni confert pœna hostibus irrogata, ut non solum inimici ferocire non audeant, sed etiam amici impensius revereantur.

XI. Inde est igitur, Imperator, pax ista, qua fruimur. Neque enim Rheni jam gurgitibus, sed nominis tui terrore munimur. Quamlibet ille aut arescat æstu, aut resistat gelu, neutro hostis audebit uti vado. Nihil enim tam insuperabili vallo natura præclusit, quod non penetret audacia, cui aliqua conandi spes relinquatur. Ille est inexpugnabilis murus, quem exstruit fama virtuti. Sciunt posse Franci transire Rhenum, quos ad necem suam libenter admittas; sed nec victoriam possunt sperare, nec veniam. Quid ipsos maneat, ex regum suorum cruciatibus metiuntur; ideoque tantum abest, ut amnis illius transitum moliantur, magis ut cœpto ponte desperent. Ubi nunc est illa ferocia? Ubi semper infida mobilitas? Jam ne procul quidem Rhenum audetis accolere; et vix securi flumina interiora potatis. Contra hinc per intervalla disposita magis ornant limitem castella, quam protegunt. Arat illam terribilem aliquando ripam inermis agricola; et toto nostri greges flumine bicorni mersantur. Hæc est tua, Constantine, de Ascarici Regaisique supplicio quotidiana atque æterna victoria, omnibus quondam secundis præliis anteponenda. Semel acie vincitur, sine fine documento. Cladem suam, quamvis multi pereant, vulgus ignorat; compendium est devincendorum hostium, duces sustulisse.

XII. Ut tamen omnibus modis barbarorum immanitas frangeretur, nec sola hostes regum suo-

rum supplicia mœrerent, etiam immissa Bructeris vastatione fecisti, Imperator invicte. In quo prima consilii tui fuit ratio quod, exercitu repente trajecto, inopiuantes adortus es, non quo aperto Marte diffideres, ut qui palam congredi maluisses, sed ut illa natio perfugiis silvarum et paludium bellum solita frustrari, fugæ tempus amitteret. Cæsi igitur innumerabiles, capti plurimi. Quidquid fuit pecoris, captum aut trucidatum est; vici omnes igne consumti. Puberes, qui in manus venerunt, quorum nec perfidia erat apta militiæ, nec ferocia servituti, ad pœnas spectaculo dati, sævientes bestias multitudine sua fatigarunt. Hoc est, Imperator, fretum esse virtute sua atque fortuna; hoc est, non pacem emere parcendo, sed victoriam quærere provocando.

XIII. Insuper etiam agrippinensi ponte faciundo reliquiis afflictæ gentis insultas, ne umquam metus ponat, semper horreat, semper supplices manus tendat, quum tamen hoc tu magis ad gloriam imperii tui, et ornatum limitis facias, quam ad facultatem, quoties velis, in hosticum transeundi; quippe quum totus armatis navibus Rhenus instructus sit, et ripis omnibus usque ad Oceanum dispositus miles immineat. Sed pulcrum tibi videtur, et revera pulcherrimum est, ut Rhenus ille, non solum superioribus locis, ubi aut latitudine vadosus, aut vicinia fontis exiguus, sed etiam ibi novo ponte calcetur, ubi totus est; ubi jam plurimos hausit amnes, quos hic noster ingens fluvius, et barbarus Nicer, et Mœnus invexit; ubi jam immani meatu ferox, et alvei unius impatiens in sua cornua gestit excedere. Servit profecto, Constantine maxime, ipsa rerum natura numini tuo, quum in illa gurgitum altitu-

dine tantarum molium fundamenta jaciuntur, fidam et stabilem firmitatem habitura. Junxerit quondam licet Hellesponti angustias classe connexa Persarum rex potentissimus, temporarius ille transitus fuit. Simili navium continuatione bajanum sinum straverit ab Augusto tertius Cæsar, delicata fuit illa vectatio principis otiosi. Hoc opus et difficile factu, et usu futurum est sempiternum. Certe quidem jam tibi in exordio sui hostium movit obsequia, qui pacem supplices petierunt, nobilissimos obsides obtulerunt; ex quo nemo dubitat, quid perfecto ponte facturi sint, qui jam serviunt inchoato.

XIV. Talibus te pro utilitate ac dignitate publica rebus intentum averterunt in se novi motus ejus hominis, quem successibus tuis maxime favere decuisset. De quo ego, quemadmodum dicam, adhuc ferme dubito, et de nutu numinis tui exspecto consilium. Quamlibet enim merito pietatis tuæ questibus arguatur, debet tamen sibi vox privata moderari; præsertim quum eum, qui tibi ex tantis beneficiis tuis, et tanto necessitudinum favore ingratus exstiterit, adhuc contemplatio tui cogat, ut, quamvis irati, revereamur. Quid faciam igitur ut tam profunda vulnera suspensa manu tractem? Usurpabo nimirum illa communia omnium facinorum patrocinia, quæ tamen plerumque etiam a sapientibus afferuntur, neminem hominem peccare nisi fato, et ipsa scelera mortalium actus esse fortunæ; contra autem Deorum munera esse virtutem. Gratulare, Constantine, naturæ ac moribus tuis, quod te talem Constantius Pius genuerit, talem siderum decreta formarint, ut crudelis esse non possis. Illum autem credo, quum venturus in lucem o-

ptionem vitæ, qua uteretur, acciperet, sortem incurrisse fugiendam, quæ multis hominibus injustum, et postremo ipsi voluntarium ferret exitium. Ut enim alia mittam, hoc ipsum nonne fati necessitas tulit, ut ille pietati tuæ hanc referret vicem, quem tu ab urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepisti?

XV. Quid, oro, sibi voluit? quid optavit? aut quid amplius adipisceretur his, quæ a te fuerat consequutus? Cui tu summa et diversissima bona, privatum otium, et regias opes dederas; cui digredienti ad anulos sederas; cui impensius etiam, quam tibi, occurrere obsequia nostra mandaveras; cujus omnibus jussis sic statueras obedire, ut penes te habitus, penes illum potestas esset imperii. Quisnam ille tantus fuit non ardor potentiæ, (quid enim te imperante non posset?) sed error jam desipientis ætatis, ut tot natus annos gravissimas curas et bellum civile susciperet? Nullis, ut res est, muneribus fortunæ explentur, quorum cupiditates ratio non terminat; atque ita eos felicitas ingrata subterfluit, ut semper pleni sperum, vacui commodorum, præsentibus careant, dum futura prospectant. At enim divinum illum virum, qui primus imperium participavit et posuit, consilii et facti sui non pœnitet; nec amisisse se putat, quod sponte transcripsit. Felix beatusque vere, quem vestra, tantorum Principum, colunt obsequia privatum. Sed et ille multijugo fultus imperio, et vestro tegitur lætus umbraculo, quos scit ex sua stirpe crevisse; et glorias vestras sibi juste vindicat. Hunc ergo illum, qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari; huic illum in capitolini Jovis tem-

plo jurasse pœnituit. Non mirum, quod etiam genero pejeravit.

XVI. Hæc est fides, hæc religio palatini sacrarii devota penetralibus, ut lente et cunctanter, jam scilicet cum illis belli consiliis, itinere confecto, consumtis copiis mansionum, ne quis consequi posset exercitus, repente intra parietes consideret purpuratus, et bis depositum tertio usurparet imperium; literas ad sollicitandos exercitus mitteret; fidem militum præmiorum ostentatione turbare tentaret, secure scilicet usurus exercitu, quem venales manus habere docuisset. Quo quidem illius errore declaratum est, Imperator, quantus te militum tuorum amor complecteretur, qui te omnibus donis, quæ ille promiserat, omnibus honorum oblationibus prætulerunt. Rara illa virtus continentiæ, vix a paucis sapientiæ præceptoribus, tamen aliquando, servata, propter te, Constantine, omnium hominum est facta communis; nec solum hi, quos ratio literariæ vitæ quiesque mitigavit, sed etiam ille militarium ardor animorum respectu tui lucra contemsit. Fuerint aliqui exercitus alacritate ac viribus tuo similes; tibi uni contigit, exercitum habere sapientem. Multi olim fortasse pravi duces, armis impares largitione certarunt; sed brevis eorum fuit et caduca popularitas, quos facile vicit, quisquis imitatus est. Hic firmus, hic æternus est reipublicæ custos, quem ipsum per se milites amant, cui non blandita nec vendita servit adulatio, sed simplex et sincera devotio. Dona tua, Constantine, manifeste sunt grata militibus; sed hoc gratiora, quod tua sunt. Quæcumque porrigis manu tua, sunt acceptiora. Quam nemo potest tecum hac ambitione contendere! insuperabile genus est

largitionis, quum ipse militi præmium est imperator. Itaque tribuis tu quidem tuis exercitibus etiam plura, quam cupiunt, sed tuum te magis nomen, tua de memoria patris auctoritas, tuæ ætatis gratia, tua denique ista venerabilis forma commendat.

XVII. Pulcrum enim (Dii boni!) et cæleste miraculum imperator adolescens, in quo illa, quæ jam summa est fortitudo, adhuc tamen crescit; in quo hic fulgor oculorum, hæc veneranda pariter et grata majestas præstringit simul et invitat adspectus. Talem magnum illum regem, talem thessalum virum mente concipio, quorum summa virtus pulcritudini conjuncta celebratur. Non frustra enim doctissimi viri dicunt naturam ipsam magnis mentibus domicilia corporum digna metari; et ex vultu hominis, ac decore membrorum colligi posse, quantus illos cælestis spiritus intrarit habitator. Itaque te, quum ingredientem milites vident, admirantur et diligunt; sequuntur oculis, animo tenent; Deo se obsequi putant, cujus tam pulcra forma est, quam certa divinitas.

XVIII. Statim igitur ut fœdum illud facinus audierant, ultro a te proficiscendi signum petiverunt; quum viatica dares, idipsum sibi moram facere, plusque jam se, quam sufficeret, ex largitionibus tuis habere dixerunt. Inde arreptis armis portas petierunt; tot dierum iter a Rheno usque ad Ararim sine ulla requie peregerunt, indefessis corporibus, animis flagrantibus, crescente in dies ardore vindictæ, quanto propius accederent. Tum quidem tua, Imperator, cura, qui refovendis eorum viribus a cabillonensi portu navigia provideras, festinantibus pæne non placuit.

Segnis ille et cunctabundus amnis numquam fuisse tardior videbatur: carinis tacite labentibus, et ripis lente recedentibus, stare se, non ire clamabant. Tum vero usum pedum manibus aggressi incubuere remigiis, et naturam fluminis urgendo vicerunt; et tamdem eluctati Araris moras, vix ipso Rhodano fuere contenti: parum illis videbatur concitus ruere, minus solito Arelate properare. Quid multa? Confitendum est, Imperator, cum hoc tuo vigore corporis, hoc mentis ardore laborasti interdum, ut quem ducebas, sequereris exercitum. Tanto enim omnes impetu ferebantur, ut, quum illum, Arelate deserto, comperissent abiisse Massiliam, confestim navibus evolarent; effusoque cursu, non jam Rhodani curricula, sed ipsa quodammodo ventorum flamina præverterent. Tantus illos incenderat amor numinis tui, ut, quamvis scirent oppugnandam esse munitissimam civitatem, sufficere sibi crederent pervenire.

XIX. Massilia enim, ut audio, in profundum mare prominens, et munitissimo accincta portu, in quem angusto aditu meridianus refluit sinus, solis mille quingentis passibus terræ cohæret, qua firmissimus, et turribus frequens murus opponitur. Quippe olim græcos italosque illuc convenas, quum artibus ingenioque pollerent, etiam ipse docuit locus omnia, quæ bello usui forent, largius in eam partem, quæ adiri posset, impendere, quum natura in ceteris sumtum operis remisisset. Itaque illam tum gravi fato Cæsari portas pro duce seniore claudentem, terra marique admotis machinis, aggeribus exstructis, navalibus præliis sæpius oppugnatam, quam territam, vix obsessio diuturna patefecit; quum ta-

men græculi magistratus et ipsum Cæsarem, et mox duces ejus et copias, non tam viribus suis, quam mœnibus repulissent. At enim primo tuo, Imperator, adventu, primoque impetu exercitus tui nihil ejusdem Massiliæ altitudo murorum, nihil creberrimæ turres, nihil loci natura remorata est, quo minus et portum caperes et urbem continuo, si velles. Quippe tanta fiducia murum omnem milites invaserant, ut statim sine dubio adscensuri fuissent, nisi in parandis, quas admoverant, scalis conjecturam oculorum sublimitas fefellisset. Sed sic quoque multi scalarum brevitate decepti, quod supererat adscensui, extentis corporibus æquabant, et succedentium humeris sublevati jam intervalla pinnarum uncis manibus invaserant; adeo nihil periculi in vindictæ exsequutione metuebant, ut sibi non murum scandere, sed ex æquo congredi viderentur.

XX. Sed, o singularem tuam, Constantine, pietatem, et sua semper officia etiam inter arma servantem! signum receptui dedisti, et victoriam distulisti, ut omnibus tibi liceret ignoscere, ne quid atrocius faceret miles iratus, quam clementiæ tuæ natura pateretur. In quo, licet optimi imperatoris sollicitudine caveris, ut inducti in fraudem milites pœnitendi tempus acciperent, atque ultro veniam precarentur; nos tamen qui mitissimos sensus tuos intuemur (nihil est enim tam perspicuum, quam in pectore tuo bonitas) illi te intelligimus pepercisse, quem, si prima copiam habuisset irruptio, eripere ferro nemo potuisset. Ita, quod ad pietatem tuam pertinet, Imperator, et illum et omnes, quos receperat, reservasti. Sibi imputet, quisquis uti noluit beneficio tuo, nec se dignum vita judicavit, quum

per te liceret ut viveret; tu, quod sufficit conscientiæ tuæ, etiam non merentibus pepercisti. Sed, ignosce dicto, non omnia potes: Dii te vindicant et invitum.

XXI. Quod quidem nobis semper optandum est, ut prosperos habeas etiam ultra vota successus, qui omnem spem in gremio majestatis tuæ ponimus, et tuam ubique præsentiam, quasi dari possit, expetimus. Ecce enim, dum a limite paulisper abscesseras, quibus se terroribus barbarorum perfidia jactaverat? scilicet dum sibi illa proponunt: *Quando perveniet? Quando vincet? Quando fessum reducet exercitum?* Quum repente audito reditu tuo, velut attoniti, conciderunt. Nec tuum pro republica votum amplius, quam unius noctis cura tetigit; postridie enim quam, accepto illo nuntio, geminatum itineris laborem susceperas, omnes fluctus resedisse, omnem, quam reliqueras, tranquillitatem rediisse didicisti; ipsa hoc sic ordinante fortuna, ut te ibi rerum tuarum felicitas admoneret Diis immortalibus ferre, quæ voveras, ubi deflexisses ad templum toto orbe pulcherrimum, imo ad præsentem, ut vidisti, Deum. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum, comitante Victoria, coronas tibi laureas offerentem, quæ tricenum singulæ ferunt omen annorum. Hic est enim humanarum numerus ætatum, quæ tibi utique debentur ultra pyliam senectutem. Et imo quid credo? Vidisti, teque in illius specie recognovisti, cui totius mundi regna deberi vatum carmina divina cecinerunt. Quod ego nunc demum arbitror contigisse, quum tu sis, ut ille, juvenis et lætus et salutifer et pulcherrimus imperator. Merito igitur augustissima illa delubra tantis donariis honestasti, ut jam ve-

tera non quærant. Jam omnia te vocare ad se templa videntur, præcipueque Apollo noster, cujus ferventibus aquis perjuria puniuntur, quæ te maxime oportet odisse.

XXII. Dii immortales! Quando illum dabitis diem, quo præsentissimus hic Deus, omni pace composita, illos quoque Apollinis lucos, et sacras sedes, et anhela fontium ora circumeat, quorum scaturigines leni tepore nebulosæ arridere, Constantine, oculis tuis, et osculis se se inserere velle videantur? Miraberis profecto illam quoque numinis tui sedem, et calentes aquas sine ullo soli ardentis indicio, quarum nulla tristitia est saporis aut halitus, sed talis haustu et odore sinceritas, qualis fontium frigidorum. Dabis et illic munera, constitues privilegia; ipsam denique patriam meam ipsius loci veneratione restitues. Cujus civitatis antiqua nobilitas quondam fraterno populi romani nomine gloriata, opem tuæ majestatis exspectat, ut illic quoque loca publica, et templa pulcherrima tua liberalitate reparentur, sicut hic video hanc fortunatissimam civitatem, cujus natalis dies tua pietate celebratur, ita cunctis mœnibus resurgentem, ut se quodammodo gaudeat olim corruisse, auctior tuis facta beneficiis. Video circum maximum, æmulum, credo, romano; video basilicas et forum, opera regia, sedemque justitiæ in tantam altitudinem suscitari, ut se sideribus et cælo digna et vicina promittant. Quæ certe omnia sunt præsentiæ tuæ munera; quæcumque enim loca frequentissime tuum numen illustrat, in his et hominibus omnia et mœnibus et muneribus augentur; nec magis Jovi Junonique recubantibus novos flores terra submisit, quam circa tua, Constantine, vestigia urbes et

templa consurgunt. Ideoque hoc votis meis sufficit, ut patriam meam videas, ducente pietate, quia statim erit restituta, si videris. Sed enim ista felicitas, viderit, an adhuc meæ debeatur ætati.

XXIII. Interim, quoniam ad summam votorum meorum tua dignatione perveni, ut hanc meam qualemcumque vocem diversis otii et palatii officiis exercitam tuis auribus consecrarem, maximas numini tuo gratias ago, tibique, quod superest, commendo liberos meos, præcipueque illum jam summa fisci patrocinia tractantem, in quem me totum transtulit pietas; cujus felix servitus, si quando respexeris, maxime tuæ conveniet ætati. Ceterum, quod de omnibus liberis dixi, lata est, Imperator, ambitio. Præter illos enim quinque, quos genui, etiam illos quasi meos numero, quos provexi ad tutelam fori, ad officia palatii. Multi quippe ex me rivi non ignobiles fluunt, multi sectatores mei etiam provincias tuas administrant, quorum successibus lætor, omniumque honorem pro meo duco; et, si forte hodie infra exspectationem mei dixero, in illis me confido placuisse. Si tamen hoc quoque tuum mihi numen indulserit, ut ex hac oratione non eloquentiæ, quod nimium est, sed quantulæcumque prudentiæ, et devotæ tibi mentis testimonium referam, cedant privatorum studiorum ignobiles curæ; perpetua mihi erit materia dicendi, qui me probaverit, imperator.

VIII.

EUMENII

GRATIARUM ACTIO

CONSTANTINO AUGUSTO

FLAVIENSIUM NOMINE

VIII.

EUMENII

GRATIARUM ACTIO

CONSTANTINO AUGUSTO

FLAVIENSIUM NOMINE

ARGUMENTUM

In EXORDIO reddit rationem, cur Flaviensium nomine imperatori gratias agere Treveris maluerit, quam Augustoduni, dum in ea urbe esset imperator, c. 1.

DISTRIBUTIO. I. Quam merito Constantinus Aeduis subvenerit. II. Quanta eorum causa fecerit, c. 2.

I. PARS. Aedui omnium primi fratres populi romani a senatu appellati, iidem reipublicæ supra ceteros populos addicti, Galliarum adversus tyrannos, quantum in ipsis fuit, defensores, et ideo Constantii liberalitatem experti, c. 3. septem mensium obsidionem acerbissimam ferre, ac demum Claudio imperatore, cujus opem implorarant, in gothica expeditione occupato, quum nulla auxilii spes esset, urbem hostibus diripiendam tradere, quam fidem suam violare maluerunt, c. 4. Huc usque quam bene meritis Aeduis subvenerit; nunc quam graviter afflictis. Novi census acerbitate premebantur, c. 5. Accedebat soli iniquitas, c. 6. Magna ex parte vasta loca et squalida, abrupta itinera.

II. PARS. Eorum urbem ingreditur Constantinus mirifico concurrentium populorum studio, c. 7. 8. Benigne singulos compellat, quid omnium maxime sua causa factum velint, c. 9. Censum relaxat, definit vecti-

galinm numerum; reliqua remissurus, quantum fisco suo deberent, interrogat: iis septem millia capitum remittit, hoc est quartam amplius partem censuum: utrum id sufficeret percontatus, c. 10. — 12. quinque annorum reliqua vectigalia remittit.

In FINE lustrum illud laudat; atque inde ad quinquennalia principis laudanda orationem convertit, c. 13. 14.

I. Si Flavia Æduorum, tandem æterno nomine nuncupata, sacratissime Imperator, commovere se funditus, atque huc venire potuisset, tota profecto coram de tuis in se maximis pulcherrimisque beneficiis una voce loqueretur, tibique restitutori suo, imo, ut verius fatear, conditori, in ea potissimum civitate gratias ageret, cujus eam similem facere cœpisti. Sed quoniam non potest, etsi animo gestit, quod natura non patitur; clamoresque suos, quibus quotidie laudes tuas tollit in cælum, exaudiri a te non sinit interjecta longinquitas sua: id quod fieri decebat, gaudiorum patriæ meæ nuntium sponte suscepi; ut essem jam, non privati studii literarum, sed publicæ gratulationis orator. Nolui enim, sacratissime Imperator, quum in illo aditu palatii tui stratum ante pedes tuos ordinem indulgentiæ tuæ voce divina, porrectaque hac invicta dextera sublevasti, numini tuo gratias agere. Nec mihi verba, quamvis imparata, defuissent; (quis enim aut præparare se ad beneficia tam insperata potuisset, aut ab tanta gratulatione cohiberet?) sed habui rationem loci ac temporis; ne meus ille ardor animi, studiumque dicendi tibi quidem (quod mihi ad immortalitatem sufficeret) probaretur, sed propter assistentium paucitatem minus, quam te dignum esset, iret in populos; et te uno

dic de salute nostra multa tractantem moraretur oratio, quæ pro magnitudine meritorum tuorum festinare non posset.

II. Nunc itaque, quum in hac urbe, quæ adhuc assiduitate præsentiæ tuæ præ ceteris fruitur, (habebit enim felicitatis æmulam Flaviam nostram) totus tibi amicorum tuorum comitatus, et omnis imperii apparatus assistat, et quum omnes homines omnium fere civitatum aut publice missi, aut pro se tibi supplices adsint; dicam, Imperator, ea, quæ libenter agnoscas, et ceteri nobis indulta non crederent, nisi te agnoscente dixissem. Primum est autem, sacratissime Imperator, in agendis gratiis ostendere, id quod indultum sit, non fortuitæ felicitatis, sed justæ fuisse clementiæ. Nam quum omnes homines etiam non indigentes juvare boni sit principis, tum præcipue bene meritis et graviter affectis subvenire sapientis est. Quod quum ostendero, non tam studio prædicandæ patriæ meæ, quam officio demonstrandæ providentiæ tuæ, tum potissime beneficiorum tuorum magnitudinem prosequar tam majore voto, quam ingenio. Quænam igitur gens toto orbe terrarum in amore romani nominis Æduis se postulet anteponi? Qui primi omnium inter illas immanes et barbaras Galliæ gentes plurimis senatusconsultis fratres populi romani appellati sunt; et quum a ceteris a Rhodano ad Rhenum usque populis ne pax quidem posset, nisi suspecta, sperari, soli et consanguinitatis nomine gloriati sunt; et nuper, ut media præteream, divum Claudium parentem tuum ad recuperandas Gallias soli vocaverunt; et ante paucissimos annos, quod maxime prædicandum, plurima patris tui beneficia partim re-

bus effecta perceperunt, partim animo significata lætantur.

III. Fuit olim Saguntus fœderata; sed quum jam tædio punici belli novare imperium omnis cuperet Hispania: fuit amica Massilia; (sed) protegi se majestate romana gratulabatur: imputavere se origine fabulosa in Sicilia Mamertini, in Asia Ilienses: soli Ædui non metu territi, non adulatione compulsi, sed ingenua et simplici caritate fratres populi romani crediti sunt, appellarique meruerunt; quo nomine, præter cetera necessitudinum vocabula, et communitas amoris apparet, et dignitatis æqualitas. Deinde, quum finitimæ nationes, ipsi illi romanæ fraternitati, non gloriæ invidentes, et usque in perniciem sui odiis incitatæ, Germanos sibi auxiliarios dominos invocassent, princeps æduus in senatum venit, rem docuit; quum quidem, oblato consessu, minus sibi vindicasset quam dabatur, scuto innisus peroravit. Impetrata ope, romanum exercitum, Cæsaremque cis Rhodanum primus induxit; semita enim Galliæ usque ad id temporis transalpina Gallia nominabatur. Sed enim Ædui totum istud quod Rheno, Oceano, Pyrenæis montibus, cunctis Alpibus continetur, romano imperio tradiderunt, hibernis hospitaliter præbitis, suppeditatis largiter commeatibus, armis fabricandis, pedestribus equitumque copiis auxiliantibus. Ita in unam pacem sociatis omnibus Celtarum Belgarumque populis, eripuere barbaris quidquid junxere Romanis.

IV. Dicet aliquis: *vetera ista sunt*. Et quidem hoc sanctiora, quod vetera. Bonis enim meritis cum ætate dignitas et pondus accedit. Atque ut magno natu parentes magis magisque in

dies veneramur et colimus, fratrum vero æqualitas, et liberorum soboles blandiore licet, leviore tamen animos tangit affectu, ita beneficia antiqua graviora sunt, quamvis præsentia suaviora videantur. Sed tamen, si illa vetustate obsoleverunt, quid hæc recentia, quæ pueri vidimus? Attende, quæso, quanti sit, Imperator, quod divum Claudium parentem tuum ad recuperandas Gallias primi sollicitaverunt; exspectantesque ejus auxilium, septem mensibus clausi, et omnia inopiæ miseranda perpessi, tum demum irrumpendas rebellibus Gallicanis portas reliquerunt, quum fessi observare non possent. Quod si vobis et conatibus Æduorum fortuna favisset, atque ille reipublicæ restitutor implorantibus nobis subvenire potuisset, sine ullo detrimento romanarum virium, sine clade catalaunica, compendium pacis reconciliatis provinciis attulisset fraternitas Æduorum. Ob hæc igitur merita et prisca divus pater tuus civitatem Æduorum voluit jacentem erigere, perditamque recreare, non solum pecuniis ad calendaria largiendis, et lavacris, quæ corruerant, exstruendis, sed et metœcis undique transferendis; ut esset illa civitas provinciarum velut una mater, quæ reliquas urbes quodammodo romanas prima fecisset.

V. Dixi quam bene meritis Æduis subveneris, Imperator; sequitur ut dicam quam graviter afflictis: qui locus nimium quantum plus mihi suppeditaret orationis, si fas esset, audiente te, rebus tristioribus immorari. Ut igitur in prædicandis laudibus patriæ meæ verecundia modum fecit, ne arroganter insurgerem, ita in commemorandis ejusdem malis et meus dolor, et tuarum aurium consuetudo cohibebit; nihil enim li-

benter audis, nisi quod tuis gratuleris. Sed tamen, quæso, Imperator, injunge patientiam sensibus tuis; ut, quemadmodum præstantes scientia medici non adspernantur vulnera inspicere, quæ sanant, ita nunc tu paulisper audias Æduorum labores, quos sustulisti. Neque enim potes sine experimento misericordiæ ad laudem clementiæ pervenire. Jacebat illa civitas, non tam innisa Romanis, quam virium defectione prostrata, ex quo eam novi census exanimaverat acerbitas. Nec tamen juste queri poterat, quum et agros, qui descripti fuerant, haberemus, et gallicani census communi formula teneremur, qui fortunis nemini possumus æquari. Quo magis, Imperator, clementiæ tuæ gratias agimus, qui, remediis sponte concessis, fecisti, ut, quod non poteramus jure petere, juste obtinuisse videamur.

VI. Habemus enim, ut dixi, et hominum numerum, qui delati sunt, et agrorum modum, sed utrumque nequam, hominum segnitia, terræque perfidia. Unde enim nobis remus aut nervius aut ipse ille de proximo tricassinus ager, aut arator? quorum reditus cum labore contendunt. Quamquam merito quivis ignoscat ipsis cultoribus, quos piget laborare sine fructu. Siquidem ager, qui numquam respondet impendiis, ex necessitate deseritur, etiam inopia rusticanorum, quibus in ære alieno vacillantibus nec aquas deducere, nec silvas licuit excidere. Ita, quidquid olim fuerat tolerabilis soli, aut corruptum est paludibus, aut sentibus impeditum. Quin etiam ipse ille pagus arebrignus manu seritur invida, cujus uno loco cultura perexigua est; nam retro cetera silvis et rupibus invia, securarum sunt cubilia bestiarum. Illa autem, quæ subjecta, et

usque Ararim porrecta planities, fuit quidem, ut audio, aliquando jucunda, quum per singulorum fines continua cultura procursus fontium vallibus patentibus evehebat; nunc autem, interclusis vastitate meatibus, quidquid humilitate sua fuerat uberius, in voraginem et stagna conversum. Ipsæ denique vineæ, quas mirantur ignari, ita vetustate senuerunt, ut culturam jam pæne non sentiant; radices enim vitium, quarum jam nescimus ætatem, millies replicando congestæ, altitudinem debitam scrobibus excludunt, et ipsam propaginem non debitam, sed obtectam produnt imbribus eluendam, et solibus perurendam. Nec possumus, ut Aquitanis aliisque provinciis familiare est, novis vitibus locum ubique metari, quum supra saxa perpetua sint, infra humilitas pruinosa.

VII. Nam quid ego de ceteris civitatibus illius regionis loquar, quibus illacrimasse te ipse confessus es? Vidisti enim, non ut per agros aliarum urbium, omnia fere culta, aperta, florentia; vias faciles, navigera flumina, ipsas oppidorum portas alluentia; sed statim ab eo flexu, e quo retrorsum via ducit in Belgicam, vasta omnia, inculta, squalentia, muta, tenebrosa; et, ut militaris via sit, at confragosa, et alternis montibus ardua atque præceps, ut vix semiplena carpenta, interdum vacua transmittat. Ex quo sæpe accidit, ut obsequia nostra tarda sint, quum paucarum frugum nobis difficilior sit evectio, quam ceteris plurimarum. Quo magis, Imperator, pietati tuæ gratias agimus, qui, quum scires itinerum, regionum nostrarum aditum atque adspectum tam fœdum tamque asperum, tamen illo deflectere, et urbem illam sola opis tuæ exspectatio-

ne viventem illustrare dignatus es. Boni principis est, libenter suos videre felices; sed melioris, invisere etiam laborantes. Dii boni! Quisnam ille tum nobis illuxit dies! (jam enim ad prædicanda remedia numinis tui ordine suo pervenit oratio) quum tu, quod primum nobis signum salutis fuit, portas ipsius urbis intrasti, quæ te habitu illo in sinum reducto, et procurrentibus utrimque turribus, amplexu quodam videbantur accipere.

VIII. Miratus es, Imperator, unde se tibi tanta obviam effunderet multitudo, quum solitudinem ex vicino monte vidisses. Omnes enim ex agris omnium ætatum homines convolaverunt, ut viderent, quem superstitem sibi libenter optarent. Quod enim ad propagandos aliorum principum dies solemni verborum more juratur, tibi, Constantine, soli ultra omnium nostrum fata victuro secure vovemus, cui tam longa ætas propria debeatur. Magna est profecto vis post diuturnam ægritudinem atque mœstitiam surgentium gaudiorum. Caluit in nobis ultra vires nostras animus ad lætitiam, et quodam præsagio futuræ felicitatis elati tanta te exsultatione suscepimus, quasi jam indulgentiam, quam daturus eras, haberemus. Exornavimus vias, quibus in palatium pervenitur, paupere quidem supellectile, sed omnium signa collegiorum, omnium Deorum nostrorum simulacra protulimus; paucissima clarorum instrumenta modulorum, per compendia sæpius tibi occursura protulimus. Divites nos crederet, qui veritatem studio æstimaret. Sed enim providentiam tuam latere non potuit quamvis bene dissimulata paupertas; intellexisti officiosam et honestam inopum vanitatem.

IX. Sponte nos ad numinis tui aditum vocare, sponte affari, sponte, quid opis desideraremus, interrogare dignatus es. Hæc sunt, Imperator, vera beneficia, quæ non precibus efflagitata, sed ex voluntaria tua bonitate proveniunt; et citra ullam petendi molestiam adipiscendi voluptatem dederunt. Neque enim parvi negotii est imperatorem totius orbis pro se peculiariter rogare; sub tantæ majestatis adspectu perfricare frontem, vultum componere, confirmare animum, verba concipere, trepidanter dicere, apte desinere, exspectare responsum. Has omnes difficultates, Imperator, verecundiæ nostræ remisisti, non solum ultro percontando quid remedii posceremus, sed etiam tibi ipsi suggerendo, quæ nos tacebamus, dum nos jacentes ad pedes tuos clementissimo attollis affatu. Vidimus misericordiam tuam humentibus oculis eminentem. Ibant per hæc ora lacrimæ nobis salutares, tibi gloriosæ; et nos invicem, jam dolore discusso, flebamus gaudio. Nam sicut agros diuturno ardore sitientes expetitus votis imber ubertat, ita lacrimæ tuæ pectora nostra gaudiis irrigabant; ut, quamvis nefas esset, te flente lætari, vinceret tamen gratulatio religionem, quum lacrimæ illæ pietatis essent indices, non doloris.

X. Et hæc quidem nobis ad summam gratulationem sufficere potuissent, etiamsi remediorum nostrorum spem distulisses, et, quibus nos opibus levaturus esses, dubium reliquisses. Sed tam promta in te est natura bonitatis, ut, quod pia mente conceperis, statim voce declares. Sic ingenui largique fontes, ut ubique prosint, ire festinant; sic celeriter in terras cælo missa perveniunt; sic denique divina illa mens quæ totum

mundum hunc gubernat, quidquid cogitavit, illico fecit. In quo tamen, Imperator, si consilium amici callidioris admitteres, esset quod fortasse reprehenderetur; nimium te scilicet facile ea, quæ sis tributurus, aperire, et sine ullo artificio cito promere, quæ sperari diu debeant. Nescis, Imperator, tua commendare beneficia; præstandi celeritate occupas tempus optandi. Etenim indulgentiæ celeritate vicisti, Imperator, ipsa elementa, quibus animamur et vivimus. Diu venturi hominis partus optatur; diu vagitus inconditi loquuturam differunt vocem; diu fruges hiems cohibet, ver elicit, æstas flore solidat, calor ematurat. Tu nobis vitam pariter totam dedisti; tu fructus meritorum tuorum statim nos metere, et in conditis referre jussisti. Relevaturus censum, definisti numerum; reliqua debita remissurus, quantum deberemus, interrogasti. Quæ interrogatio manifesta promissio fuit. Nam quum is, qui omnia potest, quid sibi debeatur, interrogat, non curiose percontatur ut sciat, sed liberaliter cupit audire quantum remittat.

XI. Separate igitur utraque dicam; neque enim quasi per saturam confundenda sunt tanta beneficia. Septem millia capitum remisisti, quartam amplius partem nostrorum censuum; et tamen, utrum sufficeret hoc nobis, sæpius requisisti. O nos, utrumne verecundos dicam nimium, an satis gratos? qui reticuimus, hæsimus, indulgentiæ tuæ ample fluenti modum fecimus! Plus adhuc præstare cupiebas, si ausi fuissemus exposcere. Quantum sit hoc, Imperator, beneficium, quam necessarium nobis, quam utile etiam devotionis officiis, non queo satis dicere. Remissione ista septem millium capitum viginti quinque millibus

dedisti vires, dedisti opem, dedisti salutem; plusque in eo consequutus es, quod roborasti, quam recidisti in eo, quod remisisti. Quater tantum tibi firmum certumque redditum est; id quod irrito petebatur. Siquidem desperatio perferendi debiti etiam id, quod dari poterat, inhibebat; nec erat ratio conandi, quum non esset spes ulla complendi. O divinam, Imperator, tuam in sananda civitate medicinam! Sicut ægra corpora, et onerata stupentium torpore membrorum, resecata aliqua sui parte, sanantur, ut imminuta vigeant, quæ exaggerata torpebant; ita nos nimia mole depressi, levato onere, consurgimus.

XII. Nescit taxare indulgentiam tuam, qui te putat septem millia capitum sola donasse. Donasti omnia, quæ stare fecisti. Quamquam enim adhuc sub pristina sarcina vacillemus, tamen levior videtur, quia non omnis perfertur. Exonerandi præsumtio dat patientiam sustinendi. Certe et nunc liberi parentes suos cariores habent, et mariti conjuges non gravate tuentur, et parentes adultorum non pœnitet filiorum, quorum onera sibi remissa lætantur. Ita omnium pietas olim fessa respirat; et suos quemque juvat numerare securum, quum plures adjuvant obsequia paucorum. Quo magis spe futuri temporis elevamur; recreatur animus securitate præteriti; remissisque reliquis nihil est, quod respectandum timendumque sit, quod aliquid virium venturis pensitationibus necet. Ita duorum temporum, quæ sunt maxima, molestia liberati sumus; unum, atque id minimum, brevi labore transigimus. Nam quum præteritum tempus pro modo suo longum, futurum autem infinitum sit, præsens tempus breve, et semper in partem utramque mutabile, quum

et a præterito relinquatur, et transeat in futurum, unus hic annus prope sensum non habet difficultatis, duorum temporum indulgentiis coarctatus, et quasi terminus quidam positus felicitati, et utriusque confinis, quæ nos et in præterito liberos facit, et in futuro securos.

XIII. Quinque annorum nobis reliqua remisisti. O lustrum omnibus lustris felicius! O lustrum, quod merito hanc imperii tui æquavit ætatem! Nobis ergo præcipue te principem Dii creaverunt, quibus singulis hæc est nata felicitas, ex quo tu imperare cœpisti. Quinquennalia tua nobis etiam perfecta celebranda sunt; illa enim quinto incipiente suscepta omnibus populis jure communia, nobis hæc propria, quæ plena sunt. Præclara fertur Catonis oratio de lustri sui felicitate. Jam tunc enim in illa vetere republica ad censorum laudem pertinebat, si lustrum felix condidissent, si horrea messis implesset, si vindemia redundasset, si oliveta larga fluxissent. Quid ergo nos convenit gratulari de hoc indulgentiæ tuæ lustro? Lustro, quo licet nulla frugum cessarit ubertas, fecisti tamen, ut omnia videantur fuisse largiora, quam fuerint. Valet enim nos tantum habuisse, quantum debere desinimus; valet plena fuisse horrea, plenas cellas, quum in nullis reliquis hæreamus. Hoc nobis est ista largitio, quod terra mater frugum, quod Jupiter moderator aurarum. Quidquid illi parcius dederant, nobis tamen ex beneficio tuo natum est.

XIV. Quænam toto orbe terrarum auri argentique metalla tam larga sunt? Quis Tagus, quisve Pactolus tanto fluxerunt auro, quantum liberalitate tua consequuti sumus? Non enim majoris est muneris abs te accepisse. Quin imo, quanto est

durius extorqueri, quod proprium fuerit, quam non acquirere quod fuerit alienum, tanto dulcior est remissa solvendi necessitas, quam lucrandi optata commoditas. Quam multi, Imperator Auguste, quos inopia latitare per saltus, aut etiam in exsilium ire compulerat, ista remissione reliquorum in lucem exeunt, in patriam revertuntur; desinunt pristinam accusare pauperiem, desinunt odisse agrorum suorum sterilitatem; resumunt animos operi, præparant culturam, melioribus annituntur auspiciis, revisunt domos, referunt vota templis! Præsertim quum tu omnium nostrum conservator adveneris, et quasi ille majestatis tuæ comes et socius; flagrabit tota civitas, gaudiis perstrepet; et quum proficisceris, fortasse retinebit. Dabis enim veniam; amoris nostri contumeliam feres. Omnium sis licet dominus urbium, omnium nationum, nos tamen etiam nomen accepimus tuum jam, non antiquum. Bibracte quidem huc usque dicta est Julia, Pola, Florentia, sed Flavia est civitas Æduorum.

IX.

INCERTI

PANEGYRICUS

CONSTANTINO AUGUSTO

DICTUS

IX.

INCERTI

PANEGYRICUS

CONSTANTINO AUGUSTO

DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO accessurum se ad imperatorem laudandum negat, nisi nefas esset, ei, quem propter res leviores sæpe laudasset, propter recuperatum imperium non gratulari, c. 1.

DISTRIBUTIO. I. Quam fortiter Constantinus adversus Maxentium bellum susceperit. II. Quam feliciter confecerit.

I. PARS. Dissuadentibus amicis, auspiciis adversantibus, imperii sociis pæne desperantibus, cum quarta tantum exercitus parte Alpes transgressus, in hostes profectus est, c. 2. Maxentium Severus et Maximianus adorti erant cum ingenti exercitu, sed sorte minus prospera, c. 3. at pro Constantino justitia pugnabat. Hujus virtutes cum Maxentii vitiis conferuntur, c. 4.

II. PARS. Segusium, c. 5. Taurinos, c. 6. Mediolanum, c. 7. Veronam, c. 8.—10. Aquilejam capit, ubi ex pertinacioribus alios morte afficit, alios gladiis in vincula mutatis constringi jubet, c. 11.—13. Victo ad septimum ab urbe milliare Maxentio, eoque inter fugiendum e Mulvio ponte in Tiberim collapso, c. 14.—18. victor et triumphans in urbem ingreditur, c. 19. Quam dissimilis Cinnæ, Mario et Sullæ, c. 20. Quam clemens erga cives, erga milites bonus, quos victoriarum socios habiturus in inferiorem Germaniam secum

deducit, c. 21.—23. Constantii gloriam superat, c. 24. Ob quæ omnia singularibus a senatu honoribus donatur, c. 25.

In FINE Jovem precatur pro æternitate principis, c. 26.

I. Unde mihi tantum confidentiæ, sacratissime Imperator, ut post tot disertissimos homines, quos et in urbe sacra, et hic rursus audisti, dicere auderem, nisi nefas esse ducerem, et commissi cujusdam sacrilegii religionem vererer, si is, qui semper res a numine tuo gestas prædicare solitus essem, hæc tanto majora pristinis silentio præterirem, per quæ non pars aliqua servata, sed universa sibi est respublica restituta? Neque enim ignoro quanto inferiora sint ingenia nostra romanis. Siquidem latine et diserte loqui illis ingeneratum est, nobis elaboratum; et si quid forte commode dicimus, ex illo fonte et capite facundiæ imitatio nostra derivat. Sed, quamvis conscius mihi infirmitatis ingenitæ, et inchoati potius studii, quam eruditi, cohibere me silentio nequeo, quo minus de recuperata urbe, imperioque romano, et tamdem ex diuturna convulsione solidato et ipse aliquid coner effari, ut inter tantos sonitus disertorum mea quoque vox tenuis exaudita videatur. Etenim si in rebus bellicis, ipsisque præliis, non solum tubæ ac litui, sed etiam spartanæ tibiæ incentivum aliquod feruntur habuisse, (credo quia magnos animos parvo licet modulo sufficit incitari) cur ego in me de tuo favore diffidam, ut sermonem meum studio potius tui cultus, quam suis viribus metiaris? Experiar igitur, ut possum, quamquam oppletis auribus tuis, ut sic dixerim, insusurrare, sine æmulandi fiducia cupidus imitandi.

II. Ac primum illud arripiam, quod credo neminem adhuc ausum fuisse, ut ante de constantia expeditionis tuæ dicam, quam de laude victoriæ. Transacto enim metu adversi ominis, et offensione revocati, utar libertate erga te nostri amoris, quem tunc inter metus, et reipublicæ vota suspendimus. Tene, Imperator, tantum animo potuisse præsumere, ut bellum tantis opibus, tanto consensu avaritiæ, tanta scelerum contagione, tanta veniæ desperatione conflatum, quiescentibus cunctantibusque tunc imperii tui sociis, primus invaderes? Quisnam te Deus, quæ tam præsens hortata est majestas, ut, omnibus fere tuis comitibus et ducibus non solum tacite mussantibus, sed etiam aperte timentibus contra consilia hominum, contra haruspicum monita ipse per temet liberandæ urbis tempus venisse sentires? Habes profecto aliquod cum illa mente divina, Constantine, secretum, quæ, delegata nostri Diis minoribus cura, uni se tibi dignatur ostendere. Alioquin, fortissime Imperator, sic quoque quum viceris, redde rationem. Rhenum tu quidem, toto limite dispositis exercitibus, tutum reliqueras; sed hoc majores pro te suscepimus metus, quod nobis potius, quam tibi consulebas, nostramque pacem magis, quam bellum, quod aggrediebare, firmaveras.

III. Næ tu, Imperator, nimio nostri amore nescisti ad securitatem nobis vere providere, qui non omnia tecum arma movisti, quum tua conservatio salus nostra sit. Et quid opus erat ipsi Rheno instructis et militibus et classibus, quem jam pridem barbaris nationibus virtutis tuæ terror obstruxerat? An ostentare voluisti diligentiam tuam, divisis copiis inter custodiam pacis et belli? aut etiam jactanter et gloriose probare, libe-

randæ urbi te sufficere cum paucis? Vix enim quarta parte exercitus contra centum millia armatorum hostium Alpes transgressus es; ut appareret penitus considerantibus (id quod nos fugit in amore trepidantes) non dubiam te, sed promissam divinitus petere victoriam. Duxerat magnum Severus exercitum, et hostem suum perfidia desertus armaverat. Majores postea copias Maximianus admoverat, et ipse transfugis circumcisus videbatur prospere refugisse. Ipse denique, qui pater illius credebatur, discissam ab humeris purpuram detrahere conatus senserat in illud dedecus sua fata transisse. Mille et sexaginta annis contractas ex toto orbe divitias monstrum illud redemtis ad civile latrocinium manibus ingesserat. Ad hoc aliena matrimonia, innocentium capita cum bonis passim donando, usque ad mortem devotionis obstrinxerat parricidas; omnes autem insidiatos sibi, aut palam aliquid pro libertate conatos pœnis affecerat, armis oppresserat. Et inter hæc utebatur ejus urbis majestate, quam ceperat; totam Italiam conductis ad omne facinus satellitibus oppleverat.

IV. Hæc omnia, Imperator, quum cogitares, scires, videres, nec te paterna gravitas, nec tua natura temerarium esse pateretur, dic, quæso, quid in consilio, nisi divinum numen, habuisti? An illa te ratio ducebat, (sua enim cuique prudentia Deus est) quod in tam dispari contentione non poterat melior causa non superare, et innumerabiles licet ille copias pro se objiceret, pro te tamen justitia pugnaret? Ut enim omittam illa, quæ non decet comparari, quod erat ille Maximiani suppositus, tu Constantii Pii filius; ille despectissimæ pravitatis, detortis solutisque mem-

bris, nomine ipso abusiva appellatione mutilato, tu, quod sufficit dicere, tantus ac talis: ut hæc, inquam, omittam, te, Constantine, paterna pietas sequebatur, illum, ut falso generi non invideamus, impietas; te clementia, illum crudelitas; te pudicitia soli dicata conjugio, illum libido stupris omnibus contaminata; te divina præcepta, illum superstitiosa maleficia; illum denique spoliatorum templorum, trucidati senatus, plebis romanæ fame enectæ piacula, te abolitarum calumniarum, te prohibitarum delationum, te conservatio, atque homicidiarii sanguinis gratulatio. In tam diversa causarum ratione divino consilio, Imperator, hoc est tuo, non militum multitudinem, sed partium merita numerasti.

V. Magnus Alexander, quum præter Macedonas suos, cunctæ Græciæ, universo Illyrico innumerabilem delectum posset indicere, numquam tamen majores quadraginta millium copias duxit, inhabile regenti ratus, quidquid excederet, et turbam potius, quam exercitum. Tu vero etiam minoribus copiis bellum multo majus aggressus es; tanto scilicet tu virtute propria potior, quanto ille numero instructior. Et ille quidem contra leves Medos, et imbelles Syros, et Parthorum arma volatica, et Asiaticos optantes mutare servitium rem gessit prælii unius eventu; tibi vincendi erant milites (proh nefas!) paulo ante romani, armis omnibus more primæ classis armati, et pro facinorum conscientia numquam nisi morte cessuri. Probavit hoc prima obstinatio eorum, qui sub ipsis Alpium jugis, munitissimo licet muro ac situ tenentes oppidum, ausi fuerunt te imminente resistere, ac portas claudere; non credentes illi quidem, ut audio, te ipsum adesse (quis enim cre-

deret, tam cito a Rheno ad Alpes imperatorem cum exercitu pervolasse?) sed qui tamen, non solum præsenti numini tuo, verum etiam nuntiato nomini cedere debuissent. Luerunt igitur illico dementiæ suæ pœnas, quum oblatam sibi a clementia tua veniam recusassent. Neque enim vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admovendis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri, sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis; nec solum fundis eminus telisque missilibus, sed hastis, gladiis. Ita res simul cœpta et patrata, junctusque rebellibus fuit conatus et exitus.

VI. Gomphos, urbem Thessaliæ, quoniam abnueret obsequium, C. Cæsar uno die sustulit. Sed ille græculos homines adortus est, tu subalpinos; ille solos incolas, tu etiam militare præsidium; ille non potuit captos a direptione defendere, tibi licuit clementiam tuis victoribus imperare. Et illic quidem Gomphensium clades documento ceteris fuit, tibi paulo post alia in taurinatibus campis pugna pugnata est, non trepidantibus ex victoria tua rebellibus, sed iratis incensisque ad ulciscendum animis, quos fortunæ inclinatio restinguere debuisset. Nec vero temere ac passim vagis hostibus, ut facile palantes cæderentur, sed acie in cunei modum structa, descendentibus retro in altitudinem lateribus, quæ, quum prima avide confligeret, reflexa impeditos certamine circuiret. Sed tu id providens, præmissis utrimque, qui obviam irent, et simul, si quid insidiarum lateret, excuterent, ipse obfirmato illo capite, dejectaque acie in fugam versa, tanto majorem in processu stragem edidisti, quanto amplioribus subsidiis instructa constiterat. Ita usque ad Tauri-

natium muros fusi cæsique, obseratasque nacti portas ab incolis, etiam corporum suorum mole clauserunt.

VII. Quid tibi aliud sperare potuisti, miles infelix, turpissimo illi tunc devote prodigio? Jam enim non insulto, sed doleo. Constantinum tu tantum sanguinis fundere coegisti, cui, quia salutem vestram a vobis impetrare non licuit, pæne displicuit ipsa victoria. At non Taurinatibus, neque ceteris Italiæ civitatibus idem animus fuit, qui te, Imperator, exsultantes gaudio certatim ad se vocaverunt. Missæ ab omnibus legationes, oblati undique commeatus, ut appareret quamdiu desiderassent, cui se tam promte bello adhuc restante committerent. Qui fuit dies ille, quo Mediolanum ingressus! quæ gratulatio principum civitatis! qui plausus populi! quæ securitas intuentium te matrum virginumque! quæ duplici fructu fruebantur, quum pulcherrimi imperatoris formam viderent, et licentiam non timerent! Ostentare se omnes et tripudiare, sine ullo de reliquiis belli metu, et auspicium victoriæ tuæ pro consummatione metiebantur. Non transpadana provincia videbatur recepta, sed Roma. Quis enim crederet, tantis successibus tuis ullum obstaculum fore, quo minus omnes exercitus se clementiæ tuæ traderent, quum virtutis experimentum novissent? Muros vi ceperas, acie palam viceras. Quis tam demens videbatur, ut aut obsideri auderet, aut congredi? Præsertim quum tu dies aliquot Mediolani resistens, tempus sibi omnibus consulendi dedisses, ut de te sperarent.

VIII. Sed enim ærumnosa illa, et jam pridem media ætate nostra civili sanguine maculata Verona maximo hostium exercitu tenebatur, acerrimis

ducibus, pertinacissimoque præfecto; scilicet ut quam coloniam Cn. Pompejus aliquando deduxerat, Pompejanus everteret. O miserabilem Veronensium calamitatem, quos non tam tua, quam intestina satellitum pressit obsidio! Quippe Athesis ille saxis asper, et gurgitibus vorticosus, et impetu ferox oppugnationem prohibebat, omnemque retro regionem invehendis copiis tutam defensamque præstabat. Quod tamen ne diutius hostem juvaret, providentia tua factum est, quum superioribus in locis, qua lenior amnis, et ignari hostes erant, exercitus parte projecta ancipiti periculo, clausos obsessosque, omissa spe moræ, experiri armis coegisti; adeoque omnes, qui eruptionem tentaverant, cecidisti, ut ipse etiam dux cum parte copiarum ad arcessenda auxilia muris excesserit, majorem adducturus exercitum, ut majore comitatu cladis occideret. Quo quidem tempore præcipua apparuit tua, Imperator, cura simul et animi magnitudo, qui redeunti illi minore exercitu congredi, quam obsidionem intermittere maluisti, ne respirare clausis, aut effugere, aut imminere tergo liceret.

IX. Et primo quidem, ut audio, aciem instruxeras duplicem; mox, proviso adversariorum numero, explicari statim in frontem ordines, et extendi latius arma jussisti, ex tuo animo nimirum animos tuorum omnium metiens, quamvis gravius inde pondus infringi posse impetu pauciorum. Laudare me existimas, Imperator, cuncta, quæ in illo prælio feceris? Ego vero iterum queror. Prospexeras omnia, disposueras universa, summi imperatoris officia compleveras. Cur ipse pugnasti? cur te densissimis hostium globis miscuisti? cur salutem reipublicæ in pericula tanta misisti?

An nescire nos putas, quod, quum nimio rapereris ardore, in media hostium tela deveneras, et, nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas? Toto quippe impetu ferebare, torrenti similis amni, quem abruptæ radicitus silvæ, et convulsa funditus saxa sequerentur. Quid tibi est, Imperator, cum inferiore fortuna? Illos pugnare fas est, quibus suo cujusque fato aut vincendum est, aut cadendum; tu, cujus ex vita omnium fata pendent, ad ullum discrimen accedas? inter tot tela gladiosque versere? Quis hoc a te exigit, aut quis pati possit, ut quidquam in te belli casibus liceat? Decet te, Imperator, hostem ferire? Imo non decet laborare.

X. Spectavit ex edito monte Xerxes navale certamen: Augustus aliud agens vicit apud Actium. Fuit etiam qui sublatus in scalas invicem nexas concurrentes eminus vidit exercitus, ut nec interesset periculo, et adesset eventui. Ignava, inquies, sunt hæc exempla: sed tuta; graviorque metus est periculi tui, quam lætitia victoriæ. An non ipsi te, cæsis fugatisque hostibus, interfectoque etiam ipso eorum duce, comites et tribuni corripuere lacrimantes, amplexique illud tuum anhelum pectus, cruentas manus, et quidquid de sanguine profundæ cædis emerserat, hinc atque inde clamarunt: *Quid egeras, Imperator! In quæ nos fata projeceras, nisi te divina virtus tua vindicasset! Quæ hæc est impatientia! aut quo tibi manus nostras, si versa vice pugnas ipse pro nobis!* Hæc ego non dicerem, Imperator, neque ab aliis dicta memorarem, nisi beneficio tuæ lenitatis tutior esset nostra in verbis, quam tua in armis audacia. Nova enim quadam varietate

naturæ, confusoque virtutum temperamento, idem es et in præliis ferocissimus, et parta securitate mitissimus.

XI. Quum enim, dato obsessis tempore pœnitendi, Aquilejam quoque de legatis eorum ac supplicibus recepisses, cunctique se tibi dedidissent, quos obsidendo servaveras, ignovisti omnibus, et vitam, quam desperaverant, reddidisti. Et quidem jussisti arma deponere, ut multo tutius victoris pietate tegerentur. Ut tamen pertinaciæ suæ merita sentirent, corripi eos vincirique jussisti, non ad supplicium, sed vitam; ne conscientiæ timore diffugerent, graviterque delinquerent, conservarique iterum non mererentur, si servati non fuissent. Sed unde tanto hominum numero tot vincula, quæ continere militares, et paulo ante armatas manus possent? Stupere milites, qui perducendos susceperant, et custodiæ curam abnuere, et prorsus nescire quid facerent. Ipsi etiam, qui tibi in consilio erant, ipse etiam præfectus hærere, quum tu divino monitus instinctu de gladiis eorum gemina manibus aptari claustra jussisti, ut servarent deditos gladii sui, quos non defenderant repugnantes.

XII. O pulcherrimum, et qui omnium oculis subjici debuisset, triumphum virtutis et clementiæ tuæ! Cujus enim potentiæ fuit hostibus arma diripere, ejus humanitatis, deditos ad impunitatem suis armis alligare, atque ita vincire, ut eos ferri illius, quod contra te gesserant, quotidie pœniteret. Gladius ille, quem in te distrinxerat hostis infestus, ipse domini sui manus tenuit, et paratus ad cædem custos factus est ad salutem. Magnus poeta, dum bellorum toto orbe surgentium discursum apparatumque describit: *Et cur-*

vae, inquit, *rigidum falces conflantur in ensem*. Triste nimirum tempus illud, quum instrumenta cultui pecudum præparata in cædem hominum verterentur. At nunc rigidi illi mortiferique mucrones in salutaria vincla curvantur, et exarmatum hominem non interimunt, sed coercent; deditosque hostes gladii sui collisi obtusique tutantur, qui nihil illis prodesse integri acutique potuerunt.

XIII. Omnium ergo armorum ministeria ad diversos effectus arbitrio tuo serviunt, Imperator. Tibi vincunt gladii, tibi servant; te pugnante feriunt, te ignoscente custodiunt. Ut Deus ille mundi creator et dominus eodem fulmine suo nunc tristes, nunc lætos nuntios mittit, ita eadem sub numine tuo tela inimicos aut supplices tuos pernicie aut conservatione discernunt. Eripuisti, Imperator, adversariis tuis gladios, ne quis incumberet dolore superatus; et eosdem manibus suis innoxios reddidisti, ut et clementiæ et vindictæ tuæ satisfaceres: quorum sanguini pepperceras, arma fregisti. Vita enim hominum, diu parta semper servanda est, si liceat; ferrum inventu facile, usu mutabile. Ideo, quæ erant reparabilia, conflasti; quod redivivum non erat, reservasti. Quid simile fabulæ ferunt? Conversa esse humana corpora in fontes aut pecudes aut aves? Fœda et degener talis conversio. Gladius mutatus in manicas, hoc est, quod securitas post timorem, quod umbraculum post calorem. Splendorem mutatio perdidit, sed aciem retudit.

XIV. Studium et humanitas tua hortata est, Imperator, huc usque, ut exsultatio nostra verbis luderet; sed jam ad potiora redeamus. Recuperata omni cis Padum Italia, ipsa jam ad te supplices manus Roma tendebat, cui portentum illud

insederat, nihil conari ausum ad tot nuntios suarum cladium. Quippe ipsa se vilissimi hominis obsidebat ignavia, et degeneres animos timor arguebat. Stultum et nequam animal nusquam extra parietes egredi audebat. Ita enim aut prodigiis, aut metus sui præsagiis monebatur. Proh pudor! intra parietum custodias Imperator. Non ille adspirare in campum, non exerceri armis, non pulverem pati; astutus quidem, ne virorum officia tentantem contemnerent, qui viderent. Deambulare tantum, et in illo palatio marmoratis parietibus incedere. Nam in sallustianos hortos ire, peregrinatio et expeditio putabatur. Et hæ quidem deliciæ toto illo tempore, quo urbem obsederat, semet incluserat, turpissimam hanc ejus formidinem protegebant; non enim se imbellem, sed beatum, non inertem, sed securum videri volebat. Quoties milites in concionem vocabat, se solum cum illis imperatorem, alios per limites pro se militare jactabat. *Fruimini*, ajebat, *dissipate, prodigite*. Hæc erat miserorum brevis et caduca felicitas.

XV. Ac ne tum quidem, quum tot adversa suorum prælia comperisset, obviam ire conatus est (ad resistendum) ut Padi limite, aut Apennini jugis uteretur, sed literas calamitatum suarum indices supprimebat. Interdum etiam palam, ut usque ad portas veniretur, optabat; non intelligens, majestatem illam urbis, quæ pridem admotos exercitus sollicitaverat, jam flagitiis ipsius deformatam, et sedibus suis pulsam ad tua auxilia transisse; nec ullis præmiis posse corrumpi, quos tibi, præter liberalitatem tuam et sacramenti fidem, tot victoriarum gloriæ dicavissent. Quis enim miles, qui ductu atque auspiciis tuis toties

felicissime dimicasset, vulnera illi sua venderet, belli jam pæne confecti summam concederet? At enim tu idipsum de ardore totius exercitus sentiens, sine ulla hæsitandi mora, qua brevissimum per eos iter est, rapto agmine advolasti, celeritatem illam in re gerenda Scipionis et Cæsaris tunc maxime cupienti Romæ repræsentans. Hæc est fiducia imperatoris invicti, et suorum mentibus freti, non dubitare, nec trahere bellum, sed proximum quodque pugnæ tempus putare victoriam. Non enim res erat tibi, uti Q. Maximo, cum Annibale victore, ut post res asperas locum tempusque captares; sed urgere te successus tuos, et continuare victorias, et quam primum subvenire urbi decebat. Sapientis enim est imperatoris, fractis rebus cunctando consulere, secundis non deesse fortunæ.

XVI. Itaque unum jam illud timebatur, ne ille conterritus his viribus, graviter afflictus, et in arctum redactus boni consuleret, ut debitas reipublicæ pœnas obsidione differret. Quippe omni Africa, quam delere statuerat, exhausta, omnibus insulis exinanitis, infiniti temporis annonam congesserat. Sed divina mens, et ipsius urbis æterna majestas nefario homini eripuere consilium, ut ex inveterato illo torpore ac fœdissimis latebris subito prorumperet, et consumto per desidias sexennio, ipsum diem natalis sui ultima sua cæde signaret; ne septenarium illum numerum sacrum et religiosum vel inchoando violaret. At quomodo instruxit aciem tot annorum vernula purpuratus? Ita prorsus, ne quis evadere, ne quis, ut fit, loco motus referre gradum, et instaurare prælium posset, quum a fronte armis, a tergo Tiberi flumine premeretur. In quo

ille non mehercule cogitavit necessitatem resistendi, sed propinquitatem refugiendi. Nisi forte, jam sentiens diem sibi venisse fatalem, ad solatium suæ mortis voluit secum trahere quamplurimos; ut omnes essent exitus sui comites, qui scelerum participes exstitissent. Quid enim aliud illum sperasse credendum est, qui jam ante biduum palatio emigraverat; et cum uxore ac filio in privatam domum sponte concesserat, ut res est, ominibus terribilibus agitatus, et nocturnis pulsus ultricibus; ut tu, jam olim exspectatus habitator, sacris illis ædibus diu exhalatis expiatisque succederes? Et adeo ipse verum sibi dixerat, et venturo tibi cesserat, quamvis in prælium ingrederetur armatus, quum excedendo palatio jam se abdicasset imperio.

XVII. Ad primum igitur adspectum majestatis tuæ, primumque impetum totius tui victoris exercitus hostes territi fugatique, et angustiis Mulvii pontis exclusi, exceptis latrocinii illius primis auctoribus, qui desperata venia locum, quem pugnæ sumserant, texere corporibus, ceteri omnes in fluvium abiere præcipites, ut tamdem aliquod cædis compendium fessis tuorum dexteris eveniret. Quum impios Tiberis hausisset, ipsum etiam illum cum equo et armis insignibus, frustra conatum per abrupta ripæ ulterioris evadere, idem Tiberis correptum gurgite devoravit, ne tam deforme prodigium vel hanc obitus sui relinqueret famam, quod alicujus viri fortis gladio telove cecidisset. Et aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluvius volvendo devexit, illum autem eodem, quo exstinxerat loco, tenuit; ne diu populi romani lætitia dubitaret, si putaretur aliquo profugisse, cujus mortis probatio quæreretur.

XVIII. Sancte Tibri, quondam hospitis monitor Æneæ, mox Romuli conservator expositi! Tu nec falsum Romulum diu vivere, nec parricidam urbis passus es enatare. Tu Romæ tuæ altor copiis subvehendis, tu munitor mœnibus ambiendis, merito Constantini victoriæ particeps esse voluisti, ut ille hostem in te propelleret, tu necares. Neque enim semper es rapidus et torrens, sed pro temporum ratione moderatus. Tu quietus armatum Coclitem revexisti; tibi se placido Clœlia virgo commisit. At nunc violentus et turbidus hostem reipublicæ sorbuisti; et, ne tuum lateret obsequium, eructato cadavere prodidisti. Reperto igitur et trucidato corpore, universus in gaudia et vindictam populus romanus exarsit, nec desiit tota urbe, qua suffixum hasta ferebatur, caput illud piaculare fœdari; quum interim, ut sunt joci triumphales, rideretur gestantis injuria, quum alieni capitis merita pateretur.

XIX. Sed quid ego huc usque jocularia? Tecta ipsa, ut audio, commoveri, altitudo culminum videbatur attolli, quacumque numen tuum tardo molimine currus inveheretur; tanta te populi densitas, tanta stipatio senatus provehebat simul et attinebat. Felices qui te propius adspicerent; longius positi nominabant; quos præterieras, loci, quem occupaverant, pœnitebat. Vicissim omnes inde discedere, hinc sequi. Certare innumerabilis multitudo, et impulsu vario fluctuare, et tantum sibi hominum animi post illam sexennii cladem superesse memorabant. Ausi etiam quidam, ut resisteres, poscere, et queri tam cito accessisse palatium; et, quum ingressus esses, non solum oculis sequi, sed pæne etiam sacrum li-

men irrumpere. Inde omnibus circumfusis, ut inde excederes, opperiri, prospicere, optare, sperare; ut viderentur, eum, a quo obsidione liberati fuerant, obsidere. Gloriatus sit licet et vere summus orator, humeris se Italiæ in patriam reportatum; te, Constantine, senatus populusque romanus, et illo die et aliis, quacumque progressus es, et oculis ferre gestivit. Nec quidquam aliud homines diebus munerum sacrorumque ludorum, quam te ipsum spectare potuerunt; qui tuus esset fulgor oculorum, quæ totius corporis circumfusa majestas, quæ oris dignitas. Gaudere cuncti spectaculorum mora, et familiaribus sibi artificibus ob hoc solum favere, quod te præsente certarent.

XX. Nam quid ego de tuis in curia sententiis atque actis loquar? quibus senatui auctoritatem pristinam reddidisti; salutem, quam per te receperant, non imputasti; memoriam ejus in pectore tuo sempiternam fore spopondisti. Dicerem plura de divinis orationibus tuis, de oblata potius, quam impetrata benignitate, nisi mallem dicta reticere, dum propero facta laudare. Quamlibet verba tua in senatu habita nobis non nota sint, tamen, qualia fuerint, clementiæ tuæ gloria nuntiavit. O tamdem felix civili, Roma, victoria! Irrupit olim te Cinna furiosus, et Marius iratus, qui non solo se Octavii consulis capite satiarunt, sed, luminibus civitatis exstinctis, exempla, quæ nunc toto sexennio passa es, reliquerunt. Vicit tibi iterum ante portam Collinam Sulla, felix, si se parcius vindicasset; sed enimvero multis capitibus rostra complevit. Constantinus victoriæ licentiam fine prælii termina-

vit; gladios ne in eorum quidem sanguinem distringi passus est, quos ad supplicia poscebat.

XXI. Deditam sibi idem Sulla, exarmatamque legionem in villa publica trucidavit, perculsumque morientium gemitu senatum monuit, ne timeret, quod ipse jussisset. At iste victor non modo hostium, sed etiam victoriæ suæ quidquid militum bello superfuit, tibi reservavit; tibi enim jam militant, quos exsutos armis impiis adversus hostes barbaros rursus armavit. Jam obliti deliciarum circi maximi, et pompejani theatri, et nobilium lavacrorum Rheno Danubioque prætendunt, excubias agunt, latrocinia compescunt, certant denique cum victoribus, ut civili bello victi hostibus comparentur. Nec tamen id mirum videri potest, quum qualemcumque militem fortissimum facias tuo, Imperator, exemplo. Non enim fessus præliis, et expletus victoriis, ut natura fert, otio te et quieti dedisti, sed eodem impetu, quo redieras in Gallias tuas, perrexisti ad inferiorem Germaniæ limitem; magna scilicet intercapedine temporis, ac brevi locorum distantia post annuam expeditionem statim bello auspicatus, a Tiberi ad Rhenum, imo, ut omen et similitudo nominis, sic et tua, Imperator, magnitudo animi pollicetur, a tusco Albula ad germanicum Albim prolaturus imperium.

XXII. Quisnam iste est tam continuus ardor? Quæ divinitas perpetuo vigens motu? Omnium rerum intervalla sunt. Cessat terra novalibus; dicuntur interdum flumina resistere; et ipse dies noctibus acquiescit. Tu, Constantine, solus infatigabilis bellis bella continuas, victorias victoriis cumulas; et quasi præterita sint obliterata,

si desinas, non putas te vicisse, nisi vincas. Ruperat fidem gens levis et lubrica barbarorum, et robore atque audacia lectis eruptionis auctoribus, institisse Rheno nuntiabantur. Illico obvius adfuisti, et præsentia tua, ne auderent transitum, terruisti. Et jam videbaris rem votis tuis fecisse contrariam, quod inhibita eruptione non foret materia victoriæ: sed inopinato consilio usus. Abeundo enim simulato nuntio majoris in superiore limite tumultus, occasionem stolidis ac ferinis mentibus obtulisti in nostra veniendi, relictis in occulto ducibus, qui securos adorirentur. Quo quum venissent, consilium tuum sequitur fortuna. Toto Rheni alveo oppleto navibus devectus terras eorum ac domos mœstas lugentesque populatus es; tantamque cladem vastitatemque perjuræ genti intulisti, ut post vix ullum nomen habitura sit.

XXIII. Ite nunc omnes, si placet, barbaræ nationes, et exitiales vobis movete conatus; habetis exemplum. Quamvis enim imperator noster amicorum regum admittat obsequia, idque ipsum valeat ad laudem victoriæ, quod a nobilissimis regibus timetur et colitur, augeri tamen gloriam virtutis suæ gaudet, quoties provocatur. Nam quid hoc triumpho pulcrius? quo cædibus hostium utitur etiam ad nostrum omnium voluptatem, et pompam munerum de reliquiis barbaricæ cladis exaggerat; tantamque captivorum multitudinem bestiis objicit, ut ingrati et perfidi non minus doloris ex ludibrio sui, quam ex ipsa morte patiantur. Inde est quod, quum exitum differre liceat, perire festinant; seseque letalibus vulneribus et mortibus offerunt; ex quo ipso apparet, quam magnum sit vicisse tam prodigos sui.

XXIV. Facile est vincere timidos et imbelles, quales amœna Græciæ, et deliciæ Orientis educunt, vix leve pallium, et sericos sinus vitando sole tolerantes, et, si quando in periculum venerint, libertatis immemores, ut servire liceat, orantes. Romanum vero militem, quem qualemque ordinat disciplina, et sacramenti religio confirmat, aut trucem Francum ferina sola carne distentum, qui vitam pro victus sui vilitate contemnat, quantæ molis sit superare, vel capere? Quod tu, Imperator, et nuper in Italia, et in ipso conspectu barbariæ paulo ante fecisti. Ita sine ullo discrimine omnia genera bellorum, armorum, hostium uni tibi cedunt; cedunt ex omni etiam memoria condita literis monumenta virtutum. Nec vero tantummodo vetera illa dictatorum et consulum, ac deinceps magnorum principum, sed etiam rectissima et pulcherrima divi patris tui facta superasti; (sordet enim alios ex proximo tempore comparare) ipsum, inquam, divum Constantium jam primis imperii tui lustris rerum gestarum laude cumulasti.

XXV. Invitus hoc forte accipis, Imperator, sed ille, dum dicimus, gaudet e cælo, et jam pridem vocatus ad sidera adhuc crescit in filio, et gloriarum tuarum gradibus adscendit. Purgavit ille Bataviam, advena hoste depulso; tibi se ex ultima barbaria indigenæ populi dedidere. Ille Oceanum classe transmisit; tu et Alpes gradu, et classibus portus italicos occupasti. Recuperavit ille Britanniam; tu nobilissimas africi maris insulas, quæ populi romani fuere provinciæ. Ignoscat, inquam, divus ipse Constantius. Quid habeo quod comparem Italiæ, Africæ, Romæ? Merito igitur tibi, Constantine, et nuper senatus

signum Dei dedit, et paulo ante Italia scutum te coronam, cuncta aurea, dedicarunt, ut conscientiæ debitum aliqua ex parte relevarent. Debetur enim et divinitati simulacrum aureum, et virtuti scutum, et corona pietati.

XXVI. Quamobrem te, summe rerum sator, cujus tot nomina sunt, quot gentium linguas esse voluisti; (quem enim te ipse dici velis, scire non possumus) sive in te quædam vis, mensque divina est, qua toto infusus mundo omnibus miscearis elementis, et sine ullo extrinsecus accedente vigoris impulsu per te ipse movearis; sive aliqua supra omne cælum potestas es, quæ hoc opus tuum ex altiore naturæ arce despicias, te, inquam, oramus et quæsumus, ut hunc in omnia sæcula principem serves. Parum est enim optare tantæ virtuti, tantæque pietati, quem longissimum habet vita, progressum. Est certe summa in te bonitas, est et pietas; et ideo, quæ justa sunt, velle debes; nec abnuendi est causa, quum possis. Nam si est aliquid, quod a te bene meritis denegetur, aut potestas cessavit aut bonitas. Fac igitur, ut quod optimum humano generi dedisti, permaneat æternum, omnesque Constantinus in terris degat ætates. Quamvis enim, Imperator invicte, jam divina soboles tua ad reipublicæ vota successerit, et adhuc speretur futura numerosior, illa tamen erit vere beata posteritas, ut, quum liberos tuos gubernaculis orbis admoveris, tu sis omnium maximus imperator.

X.

N A Z A R I I

PANEGYRICUS

CONSTANTINO AUGUSTO

DICTUS

X.

NAZARII

PANEGYRICUS

CONSTANTINO AUGUSTO

DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO ait, nullius oratoris eloquentiam satis posse enarrare ejus diei lætitiam, qua Constantini ac Cæsarum quinquennalia celebrantur c. 1. 2.

DISTRIBUTIO videtur esse I. De Cæsaribus Crispo et Constantino. II. De Constantino Augusto.

I. PARS. Jam Crispus Francos atque Germanos exemplo patris profligaverat. Jam Constantinus secundum consulatum gerebat, c. 3. Quantus uterque sit tum ex eo colligi potest, quod patri Constantino in iis quæ ad corporis animique virtutes spectant, similes sint; tum etiam ex eo, quod sint illustribus ejus factis instituti, c. 4. Ob hanc institutionem utrique gratulatur.

II. PARS. Ad præclara Constantini facinora transitum faciens, quum varia atque innumera sint, quæ ipsi primum occurrunt, arripit, c. 5. Constantinus domito Maxentio c. 6. mitis est in victoria, c. 7. Cum crudeli hoc tyranno confertur, c. 8. quem mitigare clementia atque adeo oblatis fœderis legibus voluerat, c. 9. Ille rejectis pacis conditionibus, c. 10. Constantini imagines solo affligit, c. 12. Constantinus non tam hujus injuriæ, quam ejus, quæ patriæ illata fuerat, memor, arma capit, c. 13.

Adsunt ei quasi cælo delapsi milites, c. 14. 15. Jam pridem cæleste auxilium senserat, quum, ferocissimis regibus Ascarico et Regaiso captis, imperium feliciter auspicatus erat, c. 16. quumque Francos, c. 17. 18. Bructeros, Chamavos, Cheruscos, Vangionas, Alamannos, Tubantes ad bellum coactos uno impetu fuderat. Sic igitur ad liberandam Italiam Alpes transgressurus, c. 19. 20. Segusium, c. 21. Taurinos, c. 22. — 24. Brixiam, Veronam, c. 25. 26. Aquilejam, Mutinam capit, c. 27. ac tamdem, profligato Maxentii exercitu, ipsoque Maxentio Mulvii pontis ruina oppresso, c. 28. Romam victor ingreditur, c. 30. 31. Hujus victoriæ fama ubique spargitur, c. 32. — 34. Liberalitate et sapientia pristinum Romæ splendorem restituit, c. 35. Utriusque Cæsaris fortitudo et bonitas summis laudibus exornatur, c. 36. 37.

In FINE, tot rebus tam sapienter a Constantino in ordinem adductis, id unum maxime optandum esse affirmat, ut eæ perpetuo duraturæ sint, c. 38.

I. Dicturus Constantini augustissimas laudes, qui tantum ultra omnium sæculorum principes eminet, quantum a privatis ceteri principes recesserunt, et dicturus in cœtu gaudiorum exsultantium et lætitiæ gestientis, quam cumulatiorem solito beatissimorum Cæsarum quinquennia prima fecerunt, sentio, nullam eloquentiam nec optari nec concipi posse, quæ dignam afferat aut tempori gratiam, aut materiæ copiam, aut vestris studiis facultatem. Jactat quippe se nunc quum maxime alacris omnium ac beata devotio; nec operta mentium rimari necesse est; exstat in vultu cujusque hilaritatis publicæ decus, et in serenis frontibus animorum judicia perleguntur. Non enim se capit exundantis lætitiæ magnitudo, sed dedignata pectorum latebras ita multa et candida foris promiuet, ut intelligatur non ingentior esse, quam verior. Nec vero mediocri-

bus bonis gaudent, qui exsultandi modum non habent.

II. Fruimur quidem nos præsentium maxima voluptate, sed lenocinatur his jam futuri ratio; et, quæ temporibus disparata sunt, animorum præsumtione junguntur. Quintumdecimum annum maximus princeps salutaris imperii degit, sed auguramur jam vicennalia; et venturi fidem superiorum felicitate sancimus. Quinquennalia beatissimorum Cæsarum occupatos in gaudiis habent, sed in destinatis decenniis jam vota properantia, et spes volucres constiterunt; horum dehinc compotes propagabimus optabilis boni seriem. Ita omnia, quæ ex principibus nostris prospere veniunt, continuatos fructus ferunt; nec magis recepta delectant, quam exspectata juverunt. Verum quid agimus vicenis aut jam tricenis annis circumscribendo, quæ æterna sentimus? Ampliora sunt merita principum, quam optata votorum. Eat quin imo in immensum felicis cursus imperii, nec humanorum terminos curent, qui semper divina meditantur. Certe cupitorum irriti non sumus, qui, quum optemus maxima, id faciamus (non) benignius, quam securius, quod propter cælestem in illo favorem certa adipiscendi spes est, quam optandi soluta libertas. Has igitur gratulationes, quæ præsentibus excitantur, quæque superiorum memoria vigent, aut quas in posterum redundaturas cogitatio avida depascitur, quis omnium queat flagrantissimis audientium studiis satisfacere dicendo? Jam vero quum publicas tantum utilitates amplecti velim, et unusquisque privatim sua cogitet, tremebunda proferatur oratio, quæ tacita reputatione vincenda est. In ipsis etiam publicis gestorum ingentium professa lauda-

tio quum augendi cupiditatem præ se ferat, non injuria minuendi metum faciunt, quæ spem amplificationis ex magnitudine sustulerunt.

III. Quis, oro, Constantine maxime, (præsentem enim mihi alloqui videor, qui etsi conspectu abes, revelli tamen mentibus non potes) quis, inquam, adspirare laudes tuas valeat, æquiparandi magis spe, quam gratia non tacendi? Quis tam potens fandi, cujus copia tam larga, tam felix, quæ, quum virtutes attrectaverit, non aut circumventa numero, desperato exitu, stupeat, aut obteratur magnitudine, aut splendore obsolefacta tantum nitoris habeat, quantum ex rerum luce collegerit? Cujus quum divina virtus, et ejus misericordia comes, appendixque victoria urbem Romam non præcipitantem exceperit, sed afflictam ac plane jacentem excitarit, recrearit, erexerit, quumque aliæ felicissimæ tuæ prius ac deinceps expeditiones non minus in se operis amplexæ sint, quam ex ipsis faucibus fati Roma servata; quid dignum magnitudine tua excogitari ac dici potest, in cujus laudibus id maximum non est, quod in terrarum orbe primarium est? Nobilissimorum quoque Cæsarum laudes exsequi velle studium quidem dulce, sed non et cura mediocris est, quorum in annis pubescentibus non erupturæ virtutis tumens germen, non flos præcursor indolis bonæ lætior quam uberior apparet, sed jam facta grandifera, et contra rationem ætatis maximorumque fructuum matura perceptio. Quorum alter jam obterendis hostibus gravis terrorem paternum, quo semper barbaria omnis intremuit, derivare ad nomen suum cœpit, alter jam consulatum, jam venerationem sui, jam patrem sentiens, si quid intactum aut parens aut frater reservet, do-

clarat mox victorem futurum, qui animo jam vincit ætatem. Rapitur quippe ad similitudinem suorum excellens quæque natura, nec sensim ac lente indicium promit boni, quum involucra infantiæ vividum rumpit ingenium. Unde enim principis maximi tam effusus in liberos animus, nisi quod in illis jam simulacrum sui conspicit?

IV. Commendet inferioribus suos sola necessitudo naturæ, et qualescumque diligant, qui in illis quod ex se desiderent, non habent; præstantissimum principem hoc maxime juvat, quod in annis primoribus jam sunt ductæ lineæ, quibus virtutum suarum effigies possit includi; et pater optimus, sed melior imperator, non tam sibi, quam reipublicæ gaudet, quum liberos sibi similes intuetur. Quibus ad perficienda, quæ ingenerata sunt, bona non segnis virtutum opifex disciplina conjungitur, ut spes æquiparandi patris certa sit, quippe indole similes; sed sub eodem magistro discendi fortuna felicior. Ipsum a tenero intuentes, in ipsum oculis ac mente conversi, nihil ab ejus contemplatione deflectunt, incerti mirentur an diligant; nisi quod necesse est utrumque permiste simul fieri. Nam et amor factorum commendator est, unde nascitur admiratio, et facta, quum mira sunt, amorem invicem creant. Ita spectantibus liberis, quidquid ab eo pulcherrime geritur, quum propter ipsum magis placuit, tum studio imitationis inolescit. Jam tibi quidem in erudiendo, Imperator optime, non omnia proponebantur, quæ sequi velles; nisi quod recte factorum contemplator acerrimus, si quid secus fieret, a spectandi cura pudentes oculos abstrahebas. Dabit enim veniam clementia tua, si audaciorem veritas facit.

V. Existimare quidem de principibus nemini fas est; nam et in vestibulo suo inquirentem repellit objecta veneratio, et, si qui propius mente adierunt (quod oculis in solem se contendentibus evenit), præstricta acie, videndi facultate caruerunt. Verum tu facis, principum maxime, ut patere videantur, quæ prius obstructa fuerant, qui tam optas totus videri, quam ceteri recusabant. Non terror obtentui est; nec occultandis, quæ plerumque intrinsecus latent, demorandoque adspectu ostentatio speciosa perhibetur. Obtutus hominum benignus receptas, nec intuentem iniquus fulgor retundit, sed serenum lumen invitat. Nunc denique intelligimus, quæ desideranda in prioribus fuerant, postquam ea, quæ operta in ceteris veriti sumus, in te reserata veneramur. Igitur, ut facitis, beatissimi Cæsares, per omnes paternarum laudum vias ite securi. Non simplici quidem itinere numerosæ ejus virtutes ingrediuntur, sed omnia ad eumdem gloriæ exitum ferunt. Nullæ cupiditatum deflexiones, nullus erroris anfractus, ut verenda progredientibus non sit dispendiosa revocatio. Itaque maturiorem cursum instituistis, qui moram considerandi itineris non habetis. Sed mihi circumvento hac ipsa rerum copia, quæ potissimum capessenda sit via, qui aditus fiat, incertum est; ita se multa offerunt specie paria, magnitudine congruentia.

VI. Verum ut in magnis domibus interiorem ornatum vestibula ipsa declarant, sic nobis venturis ad ingentium virtutum stupenda penetralia debet laudationis ingressum, et prædicationis januam Roma præbere, quæ demersa quondam tyrannidis impiæ malis, et, quo major, eo miserabilior, majestatis pristinæ decus ad misericor-

diæ ambitum conferebat; tibi tamen, Constantine maxime, etiam in illa sui sorte venerabilis, quod, quos impense amamus, observantia illorum integra est, etiamsi fortuna dilapsa est. In abjectos officia gratiora sunt, quæ non ex misericordia, sed ex honore venerunt. Sed nimirum recte a sapientibus ponitur connexio inter se apta virtutum, sic enim mutuo et opera juvant, et fructum operæ partiuntur, ut facile appareat inseparabilis et indiscreta permistio. Gessisti bellum, Imperator maxime, quod tibi non minus honos urbis imposuit, quam ejusdem ærumna persuasit. Itaque non plus ex eo laudis fortitudini tuæ datum, quam pietati tributum est, quod, dum scelestos persequeris, miseros liberasti. Constituta enim, et in perpetuum Roma fundata est, omnibus qui statum ejus labefactare poterant, cum stirpe deletis.

VII. Non enim, qui bellorum eventus solent esse, per varios et volubiles casus Mars dubius erravit, nec fortunæ vicissitudo, quæ plerumque prosperis rebus triste aliquid agglutinat, victorum lætitiam vulneravit, sed tanta hostium et tam ampla cædes, tam felix et incruenta victoria fuit, ut credas, non bello ancipiti dimicatum, sed solas impiorum pœnas expetitas. Tantum etiam inter arma bona conscientia sibi vindicat, ut jam cœperit non virtutis magis, quam integritatis esse victoria. Spectat enim nos ex alto rerum arbiter Deus, et quamvis humanæ mentes profundos gerant cogitationum recessus, infirmat tamen sese totam servatura divinitas; nec fieri potest, ut, quum spiritum, quem ducimus, quum tot commoda, quibus alimur, divinum nobis Numen impartiat, terrarum se curis

abdicaverit, nec inter eorum vitas dijudicet, quorum utilitates gubernat. Illa igitur vis, illa majestas fandi ac nefandi discriminatrix, quæ omnia meritorum momenta perpendit, librat, examinat, illa pietatem tuam texit, illa nefariam illius tyranni fregit amentiam, illa invictum exercitum tuum, tot victoriarum conscientia plenis pectoribus ardentem, tantis insuper viribus juvit, quantas præstare aut Deus potuit, aut amor tuus debuit; ut horrendas acies, ut incognita ferri et corporum robora fulmineus miles everteret, ut, quidquid instruxerat diuturni sceleris longa molitio, felici congressione consumeres.

VIII. O tuam, Imperator, non victoriam magis, quam clementiam prædicandam! Gravate apud animum tuum etiam mali pereunt. Invitus pugnasti, qui tam facile vincebas. Jam dudum quippe prævideras hominem non imperando habilem, non tantæ majestatis capacem, quod magnitudo male crediti muneris extra animi angustias effluebat. Quod qui tueri nequeunt, ubi sub tanto onere fortunæ infirmitas lapsa est, faciunt licentiam de potestate. Quid ego referam infelicium indignissimas cædes? quid inexpletos libidinum pastus? quid miseras patrimoniorum direptiones? Sileantur hæc sane, non tantum ne sopitam malorum memoriam oratio mea suscitet, sed ne sanctissimas principis laudes, dum aliena vitia depromimus, sermo talis incestet. Incrementum quidem adeptæ felicitatis est malorum commemorata depulsio. Verum, ut in segetibus, etiamsi multa, quæ humum obsederant, industria revellenda sunt, laborem tamen purgati soli nesciunt, qui fructus editos intuentur; sic Constantini laudibus satis est, dum ef-

florescentia bona cernimus, ne mala excisa reputemus.

IX. Ferebas tamen, Imperator, ferebas illum in tantis malis ludentem; et quum omnia tu scires, vota hominum connivendo, patiendo fatigabas, qui ne sic quidem injuste arma caperes, etsi nondum ab homine lacessitus, jam tamen vitiorum ejus inimicus. Sed, quod erat consentaneum clementiæ tuæ, experiebaris remedia molliora, ut, quod leniri quam resecari malles, mitior medicina sanaret. Quin extorques animo tuo et conveniendi studium et concordiæ voluntatem; si concordiam quam veniam appellari fas est, quum qui potest vincere, optat ignoscere. Et non dubito quin hanc rationem cælestis prudentia tua duxerit, quod conjunctione sua flagrantissimas hominis cupiditates vel exstingueret penitus, vel modice temperaret. Nulla quippe est libido tam vecors, quam non capiat quum in consortium temperantia venerit. Dejicit oculos deformis ignavia, ubi ei pulcritudo virtutis objecta est. Tergiversari atque hærere petulantiam videas gravitate, modestia et decore confusam; ut appareat, te, Imperator optime, concordia imperanda non illi impunitatem vexandæ urbis daturum, sed leniorem petiisse victoriam, quum malles vitia ejus, quam arma superare.

X. Sed profecto nulla vi possunt coire, quæ naturali divortio dissident; nec ulla tam fidelis est copula, quæ in diversum tendentia nexu suo teneat. Perpendit scilicet secum excellens prudentia tua, eique semper pietas applicata, omnes concordiæ commoditates; illam esse fundamentum ac radicem otii, bonorum civilium seminarium, quietis publicæ segetem, almam pacis al-

tricem. Sed quam æger est ad honestatem recursus his, qui jam gradum ex nequitia protulerunt! Vocas ad societatem; appetitum tuum refugit, adversatur, horrescit; nihil sibi putat tecum commune, quia nihil simile est. Jam certe quiescere virtuti integrum non est; nam bellum animo gerere armis abstinentem non concordiæ ratio est, sed ignava dissensio.

XI. Licet non sit in his ratio desideranda, qui semel de via præcipites ire cœperunt, mirari tamen nequeo quum id delatum non amplexus sit, quod impudens esset si auderet optare. Utrum urbis funestam illam lacerationem lente ac remisse te laturum putavit? Sed natura affert, ut injuriæ ejus, quem diligas, etiam si re ipsa graves sunt, fiant tamen amore graviores. An credidit conserenda manu non inferiorem? Hoc vero quam opinari non potuerit, exitus docuit, quum signis tam sæpe collatis nihil umquam fuerit, quod aut spes aucuparetur, aut fortuna promitteret. Dolis, credo, existimavit decipi posse. Sed non virtus tua de congressione, quam prudentia est de fraude securior. Quis enim ad præsentiendum sagacior, quis vigilantior ad videndum? Quis contemplatur præsentia acrius, ventura prolixius, ambigua certius, captiosa felicius? Non hinc tecum Lynceus ille certaret, qui, ut poetæ ferunt, parietum septa, et arborum truncos visu facile trajiciebat; aut etiam ille, quem eadem vetustas loquuta est, quum in siciliensi specula constitisset, conspicari solitum naves, quæ Africæ portum subirent, quum prospectum hominis non aer offusus, quem crassiorem exhalatio maris faceret, non tantum disjunctarum regionum longinquitas impediret.

XII. Quum spes omnis frigere debuerit, et voluntas pacificandi alienata sit, quis dubitet divinitus armis tuis deditum, quum eo dementiæ processerit, ut ultro etiam lacesseret, quem ambire deberet? O quam acres habet dolorum aculeos contumelia, quam imponit inferior! Ecce enim (proh dolor! verba vix suppetunt) venerandarum imaginum acerba dejectio, et divini vultus litura deformis. O manus impiæ! O truces oculi! Ita non caligastis? In quo lumen mundi obscurabatis, meritas ipsi tenebras non imbibistis? Commovere tamdem, conscia virtus; nec permittas hoc furori, cui de te aliud non licebat. Sed quid tamdem assequeris, cæca dementia? Aboleri hic vultus non potest. Universorum pectoribus infixus est; nec commendatione ceræ, aut pigmentorum fucis renitet, sed desiderio efflorescit animorum. Una demum Constantini oblivio est humani generis occasus. Nunc vero commendabiliorem injuria tua faciet patientiam ejus; avidius expetent, quem pictura non reddit. Flagrantiora sunt animorum desideria, quum oculorum solatia perdiderunt.

XIII. Nihil profecto gravius, nihil miserius, Roma, doluisti. Quamvis recondite magis gemeres, et ingestos quotidie luctus callo quodam obduratæ patientiæ sustineres, confessus est se inconsultior dolor, nec timuit deprehendi, et male clausi signa mœroris per vultus indices exierunt. Hoc enim, Roma, tot vulneribus saucia vindicari volebas, quum tamen præstantissimus princeps injuriæ suæ negligens ulcisci tuas mallet. Ita ambo benigni ratiocinatores officiorum paria fecistis; tu voto, quo solo valebas, ille amore pariter et facultate, ut tantum bonorum tibi tribueret, quantum te sibi velle recognosceret. Pugnasti igitur,

Imperator, coactus quidem, sed hoc maxime victoriam meruisti, quia non desiderabas. Optasti pacem; sed ignosce si plus omnium vota valuerunt. Nec illa solita obsecundare cœptis tuis divinitas in hoc refragata est; sed aliquid ex sententia tua non cedit, ut plus pro meritis iniret. Negata est concordia, cui erat parata victoria.

XIV. In ore denique est omnium Galliarum, exercitus visos, qui se divinitus missos præ se ferebant. Et quamvis cælestia sub oculos hominum venire non soleant, quod crassam et caligantem aciem simplex et inconcreta substantia naturæ tenuis eludat, illi tamen auxiliatores tui adspici audirique patientes, ubi meritum tuum testificati sunt, mortalis visus contagium refugerunt. Sed quænam illa fuisse dicitur species, qui vigor corporum, quæ amplitudo membrorum, quæ alacritas voluntatum? Flagrabant verendum nescio quid umbones corusci, et cælestium armorum lux terribilis ardebat; tales enim venerant, ut tui crederentur. Hæc ipsorum sermocinatio, hoc inter audientes ferebant: *Constantinum petimus; Constantino imus auxilio*. Habent profecto et divina jactantiam; et cælestia quoque tangit ambitio. Illi cælo lapsi, illi divinitus missi gloriabantur quod tibi militabant. Ducebat hos, credo, Constantius pater; qui terrarum triumphis altiori tibi cesserat, divinas expeditiones jam divus agitabat. Magnus hic quoque pietatis tuæ fructus, quod, quamvis particeps cæli, ampliorem se fieri gratia tua senserit, et, cujus munera in alios influere jam possent, in eum ipsum tua munera redundarint.

XV. Cedat tibi, non recentium sæculorum modo, sed totius memoriæ vetustas, quamvis illa recti appetens, et nullo umquam depravata in of-

ficio glorietur penes se sanctitatis famam stetisse. Sed leguntur præconia hominum ubi quæruntur judicia divina. Illi igitur veteres laudati vitæ moderatores, qui refrenandis cupiditatibus restricte contenteque vixerunt, quorum omnis ætas armis conterebatur, quando tantam in prælio divinam opem pro merito integritatis habuerunt? ut qui longe a virtutibus tuis distant, in proximo saltem justitiæ gradu reponantur. Romano quodam in bello ferunt, duos cum equis juvenes, spectatos forma pariter ac viribus, quia in dimicando præter ceteros insignes fuissent, jussu imperatoris ad remunerandam industriam requisitos. Ubi nulli inveniebantur, fides habita est, divinos fuisse, quod quum laborem sedulo communicavissent, laboris pretium respuissent. Equidem historiæ non invitus assentior; neque enim in hoc veri interpolatrix tenenda, quæ se non vanam antiquitatis nuntiam pollicetur. Sed tamen illi, qui hoc annalium monumentis illigaverunt, verebantur, ne apud posteros miraculi fides claudicaret. Estote, o gravissimi auctores, de scriptorum religione securi; credimus facta, qui majora nunc sensimus. Magnitudo principis nostri gestis veterum fidem conciliat, sed miraculum detrahit. Pro auxilii copia negotiorum ratio metienda est. Duo quondam juvenes, sed nunc exercitus visi. Hoc certe uberius, nec infirmius veritate. Stat argumento duplici fides nixa. Sic Constantinus juvare meruit, sic debuit Roma servari.

XVI. Magnum hoc, Imperator maxime, sed de tua pietate non mirum. Adesse tibi in omnibus summam illam majestatem, quæ te circumflexa tueatur, conjectura mentium tenebamus, etsi nondum ad fidem patebat oculorum. Etenim quum

mens tua, mortali contagione secreta, pura omnis, funditus sincera ubique se promerendo Deo præstet, quum gloria tua humanum modum supergressa sit; quis est hominum, quin opitulari tibi Deum credat, quum id et vita mereatur, et rerum gestarum magnitudo testetur? Parumper igitur ab instituto cursu non ingrato diverticulo recedamus. Tenebo hunc orationis modum, ut nec inhumane de ceteris muta sit, nec odiose de instantibus obloquatur. Tu, Imperator optime, inito principatu, adhuc ævi immaturus, sed jam maturus imperio ostendisti, cursum ætatis non exspectandum in festinatione virtutis. Tu exinde domi militiæque juxta bonus, nusquam gradum extulisti, quin ubique te gloria, quasi umbra, comitata sit. Tu ferocissimis regibus Ascarico et comite suo captis, tanta laude res bellicas auspicatus es, ut eam inauditæ magnitudinis obsidem teneremus. Ut Herculem ferunt tenerum adhuc atque lactentem duos angues manu elisisse, ut jam in infantulo indoles futuri roboris emicaret; sic tu, Imperator, in ipsis imperii tui cunabulis, quasi geminos dracones necares, per sævissimorum regum famosa supplicia ludebas.

XVII. Franci ipsi præter ceteros truces, quorum vis quum ad bella effervesceret, ultra ipsum Oceanum æstu furoris evecta, Hispaniarum etiam oras armis infestas habebat; ii igitur sub armis tuis ita conciderunt, ut deleri funditus possent, nisi divino instinctu, quo regis omnia, quos ipse afflixeras, conficiendos filio reservasses. Quamquam ad gloriam vestram fecunda malis suis natio ita raptim adolevit, robusteque recreata est, ut fortissimo Cæsari primitias ingentis victoriæ daret, quum memoria acceptæ cladis non infracta,

sed asperata pugnaret. Differamus parumper italicas expeditiones, quibus Segusiensium civitatem, quæ superatis Alpibus Italiæ claustrum objicit, quum vi et virtute velut januam belli refregisses, inde per objectas acies, per exercitus obvios usque ad romana mœnia inoffensus victoriarum impetus percucurrit.

XVIII. Quid memorem Bructeros? quid Chamavos? Quid Cheruscos, Vangionas, Alamannos, Tubantes? Bellicum strepunt nomina, et immanitas barbariæ in ipsis vocabulis adhibet horrorem. Hi omnes sigillatim, dein pariter armati conspiratione fœderatæ societatis exarserant. Tu tamen, Imperator, quum tantam belli molem videres, nihil magis timuisti, quam ne timereris. Adis barbaros, et dissimulato principis habitu, quam proxime poteras cum duobus accedis. Numquam est excelsior principatus, quam quum se publico submittit officio. Facis verba, spem illorum agitas, et versas crudelitatem, negas te esse præsentem. O vere cæca barbaria, quæ in illo vultu signa principis non videris; quem ne sic quidem senseris, quum intra jactum teli securus sui staret, Constantinum esse! Qui hoc poterat non timere, dubitare quisquam potest per omnia subnixum Deo vadere? Invictos ducis, et solus timeris. Tot regna, tot populi, et tantarum nationum congregatio indignam se viribus tuis putat, quem credit absentem. Tibi tamen incrementum laudis ex multiplicatione terroris est. Magnificentius congregata obteris, quæ scrupulosius dispersa sequereris. Innumeræ simul gentes ad bellum coactæ, sed uno impetu tuo fusæ, dum collativam vim comparant, compendiosam victoriam præstiterunt.

XIX. Uno hoc bello si debitis laudibus immorari vacaret, dies integer conderetur. Nunc ita omnia prætervolans cecidit oratio, ut victoriarum tuarum non summam evolveret, sed ornamenta monstraret. His rebus semper e republica gestis tanta vi tantoque successu, ut numquam virtus tua intremuerit, prudentia hæserit, felicitas claudicarit, satis, ut opinor, probatum est, perpetuam in te benignæ majestatis opem fluere; ut cælestes exercitus tui non tunc primo missi, sed tunc demum intellecti esse videantur. Talis igitur ad liberandam Italiam, et tam tutus accedis, ut quum res bellica cæcos habeat eventus, in te tamen dimicandi voluntatem pro victoriæ pignore teneres, etsi abessent auxilia divina. Aderat enim robustus et florens, plenus virium, animi plenus exercitus, lætus armis, et militiæ munia exsequens studio magis quam necessitate; quippe cui stipendia sunt pauciora, quam prælia, (quum dico prælia, significo victorias) præterea tam amans tui, quam tibi carus; ignosce enim, superba virtus, quantumvis fiduciæ et spiritus capias, amor principis facit militem fortiorem.

XX. Antiqua admodum res est, quam proferam, sed non indigna memoratu. Illyrici quondam, despicientes Aëropi regis infantiam, Macedones bello lacesserunt; et prima quidem congressio secundum illos fuit. Verum Macedones, quum bellum reficerent, regem suum in cunis ad aciem detulerunt. Quum illos ira, hos miseratio, illos signorum cantus, hos pueri vagitus accenderet, mutata est ratio certaminis; vicerunt qui amore pugnabant. Quanto igitur est amor fidelior accepti beneficii memoriæ, quam præsumtione futuri, quod illic percepta res juvat, hic exspectata

blanditur, tanto tui animosius dimicaverunt, qui non puero spem gratiæ munerabantur, sed principi post natos homines benignissimo meriti debitum rependebant.

XXI. Primam igitur Segusiensium civitatem, quam primam iter dederat, victoria facilis amplexa est, quæ resistendi pertinacia ita in se imperatoris vim convertit, ut pietatem tamen non alienaverit. Nam quum introitus vi manuque quæreretur, et portarum inflammatio ignem late distulisset, cujus facilis per adjuncta contagio pastu pestifero valescebat, maxima benignissimi imperatoris fuit cura, non modo ut incendium non adjutum senesceret, sed oppressum emori posset; et longe operosior clementia ejus, quam fortitudo perspecta est, quum plus in conservanda urbe, quam in capienda fuerat, laboris oriretur. Itaque digrediens sic cupidam sui fecit, ut eam ad omne obsequium non victoriæ metus componeret, sed admiratio lenitatis.

XXII. Optima ajunt esse remedia quæ ad usum corrigendi nostri ex aliena calamitate nascuntur; verum animus pravitate, velut morbo, impeditus delectum boni non habet. Ecce jam apud Taurinos venientem pugna gravior exspectat; nec Segusiensium vastitas monet, ut sibi caveant; nec cogitant quo cum principe res futura sit, quod neque vis ejus resistendi spem faciat, nec mansuetudo rationem. Campum late jacentem tantus miles oppleverat, ut non improbaret fiduciam, qui instructos videret. Quæ enim illa fuisse dicitur species? quam atrox visu, quam formidolosa? operimento ferri equi atque homines pariter obsepti! Clibanariis in exercitu nomen est. Superne omnibus tectis equorum pectoribus demissa lorica, et

crurum tenus pendens sine impedimento gressus a noxa vulneris vindicabat.

XXIII. Te tamen, Imperator, non terruit nec quod tanto numero duplicabat armatura terrorem, nec quod vim armis numerus addebat. Certum est enim pro negotii modo animosam esse virtutem, quod ex se rerum captum suum temperat; in parvis prope ad securitatem remissa, in mediocribus modice intensior, ubi magna venerunt, juxta magnitudinem exantlandi operis erigitur. Illa armorum ostentatio, et operti ferro exercitus, qui imbelles oculos vulnerassent, invictas mentes incitaverunt, quod imbutus imperatoris exemplo totis animis ejus miles ardescit quum invenit hostem, quem vinci deceret. Cataphractos equites, in quibus maximum steterat pugnæ robur, ipse tibi sumis. His disciplina pugnandi est, quum aciem arietaverint, servent impressionis tenorem; et immunes vulnerum quidquid oppositum sine hæsitatione perrumpant.

XXIV. Sed tu, Imperator prudentissime, qui omnes bellandi vias nosses, opem ex ingenio reperisti; quod tutissimum est eludere, quod est difficillimum sustinere. Diducta acie, in irrevocabilem impetum hostes effundis; dein, quos ludificandos receperas, reductis agminibus includis. Nihil proderat contra tendere, quum ex industria tui cederent; flexum ad insequendum ferreus rigor non dabat. Ita nostri proditos sibi clavis adoriuntur, quæ gravibus ferratisque nodis hostem vulneri non patentem cædendo defatigabant; ac maxime capitibus afflictatæ, quos ictu perturbaverant, ruere cogebant. Tunc ire præcipites, labi reclines, semineces vacillare, aut moribundi sedilibus attineri, permista equorum clade impliciti

jacere, qui reperto sauciandi loco passim equitem offreni dolore fundebant. Ad unum interfectis omnibus, tuis integris, horrorem armorum ad miraculum victoriæ transtulerunt, quod, qui invulnerabiles habebantur, sine tuorum vulneribus interiissent. Antoninus imperator, in toga præstans, et non iners nec futilis bello, quum adversum Parthos armis experiretur, visis cataphractis, adeo totus in metum venit, ut ultro ad regem conciliatrices pacis literas daret; quas quum rex immodicus animi respuisset, insolentia quidem barbari debellata est, sed patefactum est, in his armis tantam inesse violentiam, ut et vincendus fideret, et superaturus timeret.

XXV. Quid ego referam, post tantam et tam gravem pugnam, quod apud Brixiam magnus quidem et acer equitatus, sed fuga quam vi sua tutior, primo impetu tuo pulsus Veronam usque contendit ad præsidia majora? Neque id dedecori fuit, quod excusati fugiunt, qui tibi cedunt. Contingat quin imo timiditati miseræ res ostentanda, fuga, quæ habuerit dignitatem. Ipsa autem Verona, freta immanibus copiis, quas in unum adventus tui formido conduxerat, quum multorum jam clades accepisset, facta est parumper metu cautior, non ratione felicior; muris se ab impetu vindicat. Aderat quidem Ruricius, experientissimus belli, et tyrannicorum ducum columen; per tota admodum mœnia magna vis hominum, sed apud Brixiam plerique jam fracti. Ut in corpore, quum aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet; sic illius multitudinis portio malo affecta totum exercitum timoris contagio dissiparat. Quam faciles lapsus infirmitas haberet quum eam intempestiva movit audacia, quum sæpe alias,

tum maxime in illa obsidione perspectum est. Clausi impetum faciunt; et, qui se aliquamdiu latendo a morte defenderant, facta pugnandi copia, pœnas eruptionis temerariæ pependerunt. Idemque Ruricius magna suorum clade rejectus in mœnia spe jam lassa, sed adhuc mente vesana, quum se Verona proripuisset, novos eodem egit exercitus; et præcipitante jam die bellum non detrectavit, pugnæ avidior, quam salutis. Sed eum exitus magis, quam merita fefellerunt; nam furorem mors domuit, quem non potuerat nec considerati ratio, nec victi formido sanare.

XXVI. O nox illa æternis sæculis monumentisque mandanda! Quum spissis tenebris quidem congressis fortunæ totum liceret, tu tamen, Imperator, non intutior tempore, quam Deo tectior, sævissimo hosti multus instares; et libertate cædis exsultans donum noctis duceres quod pugnantem nemo servaret. Per infestas acies interritus vadis; densissima quæque perrumpis, dejicis, proteris. Mortis decus perdunt, quos ignoratus affligis; nisi quod te ipsa vis tua cogit agnosci. Nihil enim te permovent tubarum fractæ voces, horrendus militum clamor, permissa casibus vulnera, illisi cominus gladii, cadentium graves gemitus, arma late strepentia, et in unum quemdam sonitum diversi fragoris acta confusio, quod hæc omnia aut virtus negligit, aut ira non sentit. Nox ipsa, justissima bellantibus causa terroris, vehementiorem te agendis stragibus fecerat. Quod solum enim virtutis tuæ impedimentum est, miserationem tenebræ non habent: ut intelligi liceat quantum illo in bello vis tua perfecerit, pietate non retenta, et majestate secura. Prælio vix multa nocte confecto, fessus cædibus, anhelus ex bello, cruore

oblitus, sed hostili, ad obsidionis vigilias recurrebas. O fortuna! O præpotens Roma! Quam tu umquam gratiam pro tantis his laboribus referes? Nisi quod indulgentissimus princeps, tamquam hoc ipsum tibi debeat, eo cariorem habet, quo majore labore servavit.

XXVII. Et, quoniam me ad urbis commemorationem fors quædam intulit, non rerum ordo deduxit, neque revocare inde orationem fas est, quo jam dudum contenta veniebat; prætereo te, Aquileja, te, Mutina, ceterasque regiones, quibus propter insequutas incredibilium bonorum commoditates gratissima fuit ipsius oppugnationis injuria. Senserunt enim, translatis ad fortissimum principem fortunarum suarum gubernaculis, quam facile omnia ad salubrem cursum redirent, quæ ita deferebantur, ut mox aut malorum omnium scopulis illiderentur, aut miseriarum vadis adhærescerent. Prætereo, inquam, et hæc et alia complura, quorum est et singillatim onerosa moles, et omnium simul acervus onerosior. Nam quæ diducta ferre nequeas, his congregatis subire spei importunioris est, quam fiduciæ promtioris. Recuperata igitur Italia, hic primus fuit liberandæ urbis gradus, et ad victoriam facilis adscensus, quod illum semper exedendæ urbis visceribus inhærentem ex assuetis latebris vis divinitatis excussit. In quo quidem tantum momenti fuit ad perficiendæ rei facilitatem, ut non tam gloriandum sit virtuti tuæ, præstantissime Imperator, quod eum viceris, quam gratulandum felicitati, quod ad pugnam potueris evocare.

XXVIII. Non enim casu, non fiducia factum putemus, ut ultro etiam exercitum educeret adversum eum, cujus adventus stridorem ipsum per-

horresceret, nisi animum jam metu devium infestior Deus, et pereundi maturitas perpulisset; quod ipsa ratio disponendi exercitus docuit illum mente perdita, implicatoque consilio, quum eum pugnæ locum caperet, ut, interclusa fuga, moriendi necessitatem imponeret, quum spem victoriæ non haberet. Quod quidem imperatori nostro optandum largiter fuit, qui hoc uno maxime offenditur, si certamen lubricum faciat spes promta fugiendi. Relaxaverit acies, aut frons impulsa titubaverit, fiducia manuum ad pedes migrat. Non amas, Imperator, bella, nisi ferventem hostem in gradu suo præcisa fuga teneat, ut aut ferro concidat, aut miseratione servetur. Apud Tiberim igitur suos instruxit sic ripæ locatos, ut ultimorum vestigia præsagio quodam eventuræ cladis unda fatalis allueret; ita vero multitudine suppeditante, ut ultra quam visus agi posset, extenta acies pertineret; non quo frons imbecilla tractu invalido duceretur, sed tanta subsidiorum atque ordinum confirmatione, ut acies non porrectior quam robustior murum utrimque præberet, quod eam nec constipatio contraxisset, nec longitudo tenuaret.

XXIX. Prætermittam hoc loco, Constantine maxime, disponendi militis tui miram incredibilemque rationem; hoc enim persequi vellem, quem tenuisset locum cælestis exercitus (dicam); quamquam illos non arbitror stetisse, nisi tecum. Difficillimam cuim pugnæ partem tibi deligis, et tamquam pro fortunæ gradu modus virtutum debeatur, ita inter tuos non vis principatu magis excellere, quam labore. Cumulatissimum quidem principis munus est, si manu cesset, non cessasse consilio; sed tu non segnior gerere quam jubere,

simul exercitus tuos monitu regis, opere juvas, incendis exemplo. Quod hic etiam facis promtius quam in ceteris præliis; quod in præsenti erat tam ampla pugnæ merces, quam pugnator illustris, et statim Roma victoris. Cujus rei quum imaginem cepi, dicturus horresco. Invadis primus aciem, solus irrumpis; obumbrant euntem telorum irriti jactus, sonat ictibus umbo securus. Hos, quos trabalis hasta dejicit, insultans ferus proterit. Fulget nobilis galea, et corusca luce gemmarum divinum verticem monstrat. Auro clypeus, auro arma collucent. O quantam vim possides, virtus, quæ in hoc habitu plus terroris præferas, quam decoris! Sequuti hunc ardorem fortissimi milites, et dignos se ductu ejus imperioque testati, sic viritim laboraverunt, quasi summa res singulorum manu niteretur.

XXX. Non commemorabo hic tectas continuis stragibus ripas, non oppletum acervis corporum Tiberim, et inter congestas alte cadaverum moles ægro nisu, ac vix eluctantibus gurgitibus exeuntem, quodque illum ipsum tyrannum non mors virilis, sed fuga turpis prodidit, et dignum ignaviæ et sævitiæ exitu fluctus sanguinei necaverunt. Perstringi hæc satis est, quod et pridie prolixius mihi dicta sunt, neque pro dignitate exsequi copia est; et ne pugna raptim gesta, diutius narrata, quam confecta videatur. O si nunc mihi facultas daretur sermonis pro rerum dignitate figurandi! Adhiberem omnes flosculos, et abuterer exquisito quodam lepore ac venustate dicendi. Jam strepitus martii, jam tubarum sonores festivis vocibus, et resultanti favore mutantur. Dicendus in urbem ingressus est imperatoris; et in exprimendo senatus populique romani maximo gaudio ingrata,

nisi et ipsa lasciviat oratio. Nullus post urbem conditam dies romano illuxit imperio, cujus tam effusa tamque insignis gratulatio aut fuerit, aut esse debuerit; nulli tam læti triumphi, quos annalium vetustas consecratos in literis habet.

XXXI. Non agebantur quidem ante currum vincti duces, sed incedebat tandem soluta nobilitas: non conjecti barbari in carcerem, sed deducti e carcere consulares: non captivi alienigenæ introitum illum honestaverunt, sed Roma jam libera. Nihil ex hostico accepit, sed seipsam recuperavit; nec præda auctior facta est, sed esse præda desivit; et, quo nihil adjici ad gloriæ magnitudinem majus potest, imperium recepit, quæ servitium sustinebat. Duci sane omnibus videbantur subacta vitiorum agmina, quæ urbem graviter obsederant; scelus domitum, victa perfidia, diffidens sibi audacia et importunitas catenata; furor vinctus, et cruenta crudelitas inani terrore frendebant; superbia atque arrogantia debellatæ; luxuries coercita, et libido constricta nexu ferreo tenebantur. Sequebatur hunc comitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput; ac, si qua referentibus fides est, suberat adhuc sævitia, et horrendæ frontis minas mors ipsa non vicerat. Injiciebantur vulgo contumeliosissimæ voces; nam et ludibriis oppressoris sui auspicari libertatem juvabat, et mira cum voluptate conceptus e vita terror insultatione interitus obterebatur.

XXXII. Quis triumphus illustrior? quæ species pulcrior? quæ pompa felicior? Dicam itaque, Imperator, quo uno satis mihi videor divinam gloriam tuam significaturus. Quot in illo turpitudinum notas exstinxeras, tot in te laudum infulæ refulserunt. Fraudari indulgentissimus prin-

ceps ea gratia neminem voluit, quo minus omnia, quo odium ejus pervaserat, spectaculum tyrannici funeris expiaret. Ubique jam quidem lætitiam gestæ rei diffuderat fama velox, et ad celeritatem nuntii pennata victoria; insequebatur tamen uberiore cum gaudio ipsius rei fructus, quod ad animum languidius accedunt, quæ aurium via manant, quam quæ oculis hauriuntur. Itaque tanti per Italiam concursus hominum excitabantur, tantæ ex oppidis effusiones, ut facile ante acti terroris testificatio in præsenti exsultatione eluceret. Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africam caput, ut, quam maxime vivus afflixerat, laceratus expleret. Et nondum satis tempestivo mari, affuerunt tamen navigantibus felices auræ, et fluctus secundi, beatissimamque victoriam ipsa etiam elementa juverunt. Caput, in quo titulus tantæ laudis circumferebatur, reddidit Tiberis, prosequuti sunt venti, maria servarunt. Quonam modo te, potens Africa, quanto lætitiæ fremitu, quam insolenti voluptate jactasti? Nihil quippe est immoderatius, quam post longam tristitiam repens gaudium. Impetu suo fervet, nec, ut primum liberum, continuo defæcatum, statim purum est. Nam, ut fistulæ, quum diu interseptæ sunt, exitu dato, quo largiores, eo crassiores aquas evomunt; sic vota hominum metu interclusa turbidi aliquid egerunt, quum cumulata eruperunt.

XXXIII. Hæ victoriarum gratulationes. Nec minus uberes fructus reliquarum virtutum fuerunt. Implicatam quidem atque obsitam urbem gravissimis malis evolverunt indefessa vis atque eximia fortitudo, sed quantum boni prudentia excogitavit, benignitas et clementia contulerunt. Quorum

quid magis juverit, difficilis æstimatio est. Nam et calamitate obsessis finis est voti miseria liberari, et mox vacuitas miseriarum parum grata est, nisi lætitia consequatur. Ita pro se quæque officiis suis functæ fortitudo et liberalitas imperatoris cumulatissimam urbis beatitudinem exhauriendis malis, et congerendis commodis reddiderunt. Facilior quidem et multo proclivior lædendi quam commodandi semper est via; vulnerare integrum, quam sauciato mederi; dissipare rapta, quam divulsa componere; cessit tamen rerum hæc conditio principi nostro; nam quidquid mali sexennio toto dominatio feralis inflixerat, bimestris fere cura sanavit. Sanavit dico? Redintegratio stātus pristini permulcendo dolori satis est, non et arcessendæ gratulationi; nec amplius postules, quam ut eum sui non pœniteat, qui solitario modo id egit, ut recuperatis, quæ amiserat, non doleret, sed etiam ut novorum adeptione gauderet. Prætereo privatim reddita omnibus patrimonia, quos illa monstrosa labes extorres domo fecerat; prætereo, inquam, quia vix sufficit oratio, facta publicitus explicare: quamquam quum ex singulis sit coagmentata respublica, et, quidquid in eam confertur, ad omnes proportione permanet, vicissim necesse est, quod singillatim omnes adipiscuntur, in commune reipublicæ redundare.

XXXIV. Jam illa vix audeo de tanto principe commemorare, quod nullam matronarum, cui forma emendatior fuerit, boni sui piguit, quum sub abstinentissimo imperatore species luculenta non incitatrix licentiæ esset, sed pudoris ornatrix. Quæ sine dubio magna, seu potius divina laudatio sæpe et in ipsis etiam philosophis non tam re exhibita, quam disputatione jactata. Sed re-

mittamus hoc principi nostro, qui ita temperantiam ingenerare omnibus cupit, ut eam non ad virtutum suarum decus adscribendam, sed ad naturæ ipsius honestatem referendam arbitremur. Quid? faciles aditus; quid? aures patientissimas; quid? benigna responsa; quid? vultum ipsum augusti decoris gravitate, hilaritate permista, venerandum quiddam et amabile renidentem, quis digne exsequi possit? Quarum rerum miraculo sic omnes devinciebantur, ut non tam omnes dolerent, quod illum tyrannum ita diu tulerant, quam quod tali principe tam sero fruerentur.

XXXV. Longum est ex illo percensere beneficia principis, quæ in orbem sine modo redeuntia, contexta ejus benignitate fulserunt, ita infinita numero, commodis magna, ut numquam oblivione gratiam obductura sit vel multitudo omnium, vel utilitas singulorum. Sensisti, Roma, tamdem arcem te omnium gentium, et terrarum esse reginam, quum ex omnibus provinciis optimates viros curiæ tuæ pignoraveris; ut senatus dignitas non tam nomine, quam re esset illustrior, quum ex totius orbis flore constaret. Populi vero romani vis illa, et magnitudo venerabilis ad imaginem antiquitatis relata, non licentia effrenis exsultat, non abjecta languide jacet, sed sic assiduis divini principis monitis temperata est, ut, quum ad nutum ejus flexibilis et tenera ducatur, morigeram se non terrori ejus præbeat, sed benignitati. Placidam quippe rerum quietem, et profundum urbi otium gentes perdomitæ condiderunt. Vacat remissioribus animis delectamenta pacis adhibere. Celeberrima quæque urbis novis operibus enitescunt; nec obsoleta modo per vetustatem redivivo cultu insigniuntur, sed illa ipsa, quæ antehac ma-

gnificentissima putabantur, nunc auri luce fulgentia indecoram majorum parsimoniam prodiderunt. Circo ipsi maximo sublimes porticus, et rutilantes auro columnæ tantum inusitati ornatus dederunt, ut illo non minus cupide conveniatur loci gratia, quam spectaculi voluptate.

XXXVI. Tantorum Roma compos bonorum, quæ quidem ei sunt cum toto orbe communia, haurit insuper ingentis spei fructum, quem propositum sibi ex Cæsaribus nobilissimis habet, eorumque fratribus, quorum jam nomina ipsa veneramur, etsi vota nostra interim proferuntur. Nec Lacedæmoniis magis licuerit hoc instituto rempublicam tueri suam, quum regem, nisi ex stirpe Herculis, non haberent. Tuos, Constantine maxime, tuos liberos, ac deinceps nepotes tecum optat, ut tanto a pluribus petantur, quanto ad majora nascuntur. Declarant ecce rationem, cupiditatemque votorum facta Crispi Cæsarum maximi, in quo velox virtus, ætatis mora non retardata, pueriles annos gloriis triumphalibus occupavit; cujus ita jam uberes scatent laudes, ut plenæ possent videri, nisi cœpisse et partem cogitaremus. Qui quidem nunc nobilissimus Cæsar venerandi patris, fratrum, suorumque omnium fruitur adspectu, seque fruendum omnibus præbet. Cruda adhuc hieme iter, gelu intractabile, immensum spatio, nivibus infestum incredibili celeritate confecit, ut intelligamus, alacritati ejus nihil asperum, qui ipsam, quam a suis petebat, tam laboriosam instituerit voluntatem.

XXXVII. Quæ tuum, Constantine maxime, mite pectus inundavit gratulatio, cui tanto intervallo videre filium licuit, et videre victorem! Narravit utique exhausta bella, et hoc ad suam

gratiam, non ad sui ostentationem; qualis excipiendo hosti, quam resistenti vehemens, quam facilis supplicanti. Audivit hæc frater intentus, et puerilem animum spes læta, et blanda gaudia titillarunt; quumque miraretur fratrem, etiam sibi favit, quod ex annis ejus quam proximus tantæ gloriæ esset, agnovit. Nunc te, Constantine maxime, omnes rogamus, quum præsentem laudaveris, quum jam reipublicæ flagitanti, quum Gallis desiderantibus reddes, iterum atque iterum moneas revertentem, (neque enim persuaderi facile potest) ut, si quando armis vestris contusa barbaria aliquid tamen moverit, sit ille animo, sit consilio tui similis; temperet modo dextræ, manui parcat, et sit aliquid, quæsumus, in quo te iterum nolit imitari. Te vero, Constantine Cæsar, incrementum maximum boni publici, quibus votis amplectitur romana felicitas? quæ de te tantum exspectat, quantum nomine polliceris. Et licet ætas adhuc revocet ab imitatione virtutis paternæ, jam tamen ad pietatem ejus natura deducit; jam maturato studio literis habilis; jam felix dextera fructuosa subscriptione lætatur. Delegat multa indulgentissimus parens; et, quæ per te concedit, referri ad gratiam tuam mavult.

XXXVIII. Quid igitur his temporibus fortunatius, quum beneficio Constantini maximi, qui tam mature nobis Cæsares dedit, utamur maximis eorum commodis, et integra ætas supersit? Nihil imminuitur, et plurimum sumitur; ut, quum res largiter suppetat, spes tamen illibata permaneat. Quinquenniis igitur feliciter inchoatis, decennia Cæsarum nobilissimorum ultra posteros nostros extendenda quam impense rogare et orare nos conveniat, ipsis bonis temporum et reipublicæ uti-

litatibus admonemur. Jacet in latere Galliarum aut in sinu suo fusa barbaria. Persæ ipsi, potens natio, et post romanam magnitudinem in terris secunda, amicitiam tuam, Constantine maxime, non minus trepide quam amabiliter petiverunt. Nulla in terris tam ferox natio est, quæ te non metuat aut diligat. Omnia foris placita, domi prospera, annonæ ubertate, fructuum copia. Exornatæ mirandum in modum ac prope de integro conditæ civitates; novæ leges regendis moribus, et frangendis vitiis constitutæ; veterum calumniosæ ambages recisæ captandæ simplicitatis laqueos perdiderunt; pudor tutus, munita conjugia. Securæ facultates ambitione sui gaudent; nec aliquis habendi quam plurimum metus, sed in tanta bonorum affluentia magna verecundia non habendi. Hic denique status rerum est, ut obtinendæ potius felicitatis votum geramus, quam augendæ cupiditatem. Unum modo est, quo fieri posset Roma felicior, maximum quidem, sed tamen solum; ut Constantinum conservatorem suum, ut beatissimos Cæsares videat; ut fruendi copiam pro desiderii modo capiat; ut vos alacris excipiat, et quum reipublicæ ratio digredi fecerit, receptura dimittat.

XI.

CLAUDII MAMERTINI

PRO CONSULATU

GRATIARUM ACTIO

JULIANO AUGUSTO

XI.

CLAUDII MAMERTINI

PRO CONSULATU

GRATIARUM ACTIO

JULIANO AUGUSTO

ARGUMENTUM

In EXORDIO rationem reddit, cur, quas ærario ac prætorio præfectus Juliano imperatori adhuc gratias non egerit, eas consul agat, c. 1. 2.

DISTRIBUTIO. I. Imperatoris virtutes recenset. II. Gratias agit pro accepto consulatu.

I. PARS. Perstringit ejus victorias, receptas ejus virtute Gallias, subactam pæne omnem barbariam, c. 3. Gallos tum a barbarorum vastitate, tum a judicum, quibus suberant, tyrannide et avaritia ereptos, deletos Germanos, jus restitutum, emendatos ejus virtutum exemplo mores, c. 4. Quæ omnia mirum quantum a Juliano Constantium alienarunt, c. 5. Julianus in medio Illyrici sinu derepente adest hic et ubique victor, c. 6. Istrum transcurrit barbarorum terrore tanto, ut supplices veniam petant, c. 7. 8. ad Adriam, Tyrrhenum, Mæotidem pugnat et vincit, Nicopolim instaurat, Eleusinam et alias Macedoniæ, Illyrici et Peloponnesi civitates restituit, c. 9. 10. bellici laboris patiens, castrensi cibo contentus, c. 11. sibi asper, in alios facilis; sibi parcus, in alios liberalis, c. 12. castus, in castris assiduus, c. 13. Sic peragrata victoriis Thracia urbem annona laborantem sublevare cogitat, c. 14.

II. PARS. Imperatoris in se beneficium amplificat, quod consulatum acceperit immerens, in summa bonorum virorum copia, minorem magistratum petens, sine largitionibus ac sine ambitu, quippe opum vacuus et ambiendi ignarus, c. 15.—21. Quodque uno eodemque anno ærario ac prætorio præfectus et consul creatus fuerit. c. 22. Rursus imperatoris virtutes commemorat, cujus in fovendis literis revocandisque artibus studium commendat, c. 23. 24. in omnium animis sibi conciliandis industriam, c. 25. in eligendis amicis prudentiam, in eosdem fidem, c. 26. in summo honorum apice modestiam, in condonandis injuriis clementiam, c. 27.—30. ac præcipue singularem in se et in collegam humanitatem.

In FINE denique accepti a tanto imperatore beneficii se numquam futurum immemorem pollicetur, c. 31.

I. Etsi scio te, Imperator, et cunctos, qui consilium tuum participant, posse mirari, quod nunc demum gratias agere exorsus sim, quasi beneficia in me tua cœperint a consulatu; fatebor tamen, quod ingenii, cujus me pœnitet, conscius etiam nunc tacere voluissem, et prorumpens licet hujus muneris gaudium intra arcanæ lætitiæ conscientiam coercere. Sed sive errorem nostrum, sive consilium congesta et coacervata in unum beneficia vicerunt, atque in id redegerunt necessitatis ambiguum, ut mihi aut indiserti, aut ingrati esset fama subeunda, malui eloquentiam potius, quam pietatem erga te, officiumque meum desiderari. Et sane in his honoribus, quibus me prius honestaras, minor esse causa ad agendas gratias videbatur. Nam quum me ærarium publicum curare voluisti, quum quæreres virum animi magni adversus pecuniam, liberi adversus offensas, constantis adversus invi-

diam, me, qui tibi viderer ejusmodi, delegisti; idque eo tempore, quo exhaustæ provinciæ partim deprædatione barbarica, partim non minus exitialibus quam pudendis præsidentium rapinis ultro opem imperatoris exposcerent; milites sæpe ante actis temporibus ludo habiti, quum præsens stipendium flagitarent, quoquo modo videbar honorem onere pensare. At quum me prætoriis præfecisti, et provincias de te egregie meritas meæ fidei tutelæque mandasti, ingens judicii tui fuit munus; sed in eo non mihi solum, quem tanta potestate succinxeras, verum etiam negotiis tuis commodasse aliquatenus videbare.

II. Porro in decernendo consulatu, remotis utilitatibus tuis, rationem meæ solum dignitatis habuisti. Nam in administrationibus labor honori adjungitur, in consulatu honos sine labore suscipitur. In illis si læteris, cupidæ ambitionis esse videaris; in hoc nisi aperte et propalam læteris, ingratus sis. Huc accedit, quod ipsa hæc urbs, atque hoc augustissimum consilii publici templum officium hujus orationis efflagitant. Hæc tibi nominis novi, sed antiquissimæ nobilitatis civitas est patria; hic primum editus, hic quasi quoddam salutare humano generi sidus exortus. Hi cives et populares tui silere me non sinunt; nec patiuntur ut quisquam alius auspicatissimo die apud te ac de te loquendi munus usurpet, quam is, qui amplissimo sit præditus magistratu. Putant aliquid adjicere ad splendorem laudum tuarum consulis nomen, et recte putant. Adjicitur enim laudum dignitati honor laudantis. Ac licet maxime, Imperator, publico judicio et nomine agere tibi gratias debeam; tamen illa, quæ pro summa re domi forisque gessisti, nunc ex parte ma-

xima prætermittam, ut quantocius ad ea, quæ propria sunt, perveniat oratio.

III. An ego nunc receptas virtute tua Gallias, barbariam omnem subactam pergam quasi nova et inaudita memorare, quæ in hac romani imperii parte gloriosissima sunt famæ laude celebrata, in tantum, ut fratris imperatoris mererentur invidiam? Quid enim a te aliud consortis imperatoris alienavit animum, nisi gloriæ tuæ splendor? Testor immortalem Deum, testor ad vicem numinis mihi sanctam conscientiam meam, me multa constanter in hac urbe fuisse dicturum de his, quæ adversus optimum imperatorem inclementer et impie cogitata atque suscepta sunt, si etiam nunc hominum cœtus divus Constantius frequentaret. Numquam profecto liberi civis, et boni senatoris officio defuissem, quo minus redarguerem et convincerem, eas illi in te odii fuisse causas, quæ amoris inflammatrices, et fidei obsides esse debuerint.

IV. Florentissimas quondam antiquissimasque urbes barbari possidebant: Gallorum illa celebrata nobilitas aut ferro occiderat, aut immitibus addicta dominis serviebat. Porro aliæ, quas a vastitate barbarica terrarum intervalla distulerant, judicum nomine a nefariis latronibus obtinebantur. Ingenua suberant indignis cruciatibus corpora; nemo ab injuria liber, nemo intactus a contumelia, nisi qui crudelitatem prædonis pretio mitigasset; ut jam barbari desiderarentur, et præoptaretur a miseris fortuna captorum. In hoc statu imperator noster Gallias nactus minimum habuit adversus hostem laboris atque discriminis: una acie Germania universa deleta est, uno prælio debellatum: sed emendatio morum, judicio-

rumque correctio et difficile luctamen, et periculi plenum negotium fuit. Nam ut quisque improbissimus erat, ita maxime Cæsaris rebus inimicus, vitandis legum pœnis de novo scelere remedia quærebat; et, quia defendere admissa flagitia non poterat, in ultorem juris invidiam congerebat. Et quum sancti principis mores atque instituta falsarum opinionum (vituperationum) licentiam submoverent, callido nocendi artificio accusatoriam diritatem laudum titulis peragebant, in omnibus conventiculis, quasi per benevolentiam, illa jactantes. *Julianus Alamanniam domuit; Julianus urbes Galliæ ex favillis et cineribus excitavit. Illæ provinciæ obsessæ, expugnatæ, ferro ignique vastatæ beatiores sunt his oppidis, quæ habet sine hoste Constantius. Æstates omnes in castris, hiemes in tribunalibus degit. Ita illi anni spatia divisa sunt, ut aut barbaros domitet, aut civibus jura restituat, perpetuum professus aut contra hostem, aut contra vitia certamen.*

V. Hæ voces fuerunt ad inflammanda odia probris omnibus potentiores. Si enim comminisci aliqua flagitia tentassent, facile ipso splendore laudis et gloriæ refutarentur. Invenerunt accusandi genus, quod nullus refelleret. Sed quid, oro vos, principem nostrum facere debuisse censetis? Romanas urbes hostibus dederet, ne animum fratris offenderet? Provincias firmissimas utilissimasque reipublicæ sub obtutibus suis vexari ac diripi sineret, ne quid Augustus, quod nollet, audiret? Flagitiis administrantium non modo frena laxaret, sed etiam stimulator accenderet, ne inter principes faceret morum dissimilitudo discordiam? Nobilem Etruriæ adolescentem

ferunt, quum propter eximiam formæ dignitatem multarum in se feminarum amores excitaret, faciem suam ad obliterandam pulcritudinem vulneribus sauciasse. Sed facile fuit juveni dignitati corporis decorem animi præponenti et candorem decolorare, et oris nitorem alte impressis cicatricibus devenustare. Num aliquid hujusmodi adversus amorem civium facere debuit Julianus? At ne potuit quidem. Nisi forte existimamus patientes vulnerum formas esse virtutum. Scilicet et candorem æquitatis potuit obumbrare, et a temperantia purpuram sancti ruboris abolere, vicem fortitudinis indignis confodere vulneribus, eruere oculos providentiæ! Deinde, nisi ille adolescens severam manum propriis vultibus intulisset, dies et mora, nec longa ætatis successio omnem illum florem corporis peremisset. At in virtutibus principis nostri quanto ætas prolixior, tanto pulcritudo præstantior.

VI. Mitto cunctam barbariam adversus vindicem romanæ libertatis in arma commotam, gentesque recens victas, et adversus jugum nuper impositum cervice dubia contumaces, in redivivum furorem nefandis stimulis excitatas. Quæ omnia obstinatam et immobilem principis maximi tamdem vicere patientiam. Itaque quum in ipso molimine oppressisset Alamanniam rebellantem, qui paulo ante inaudita regionum, fluviorum, montium nomina exercitu victore peragraverat, per ultima ferarum gentium regna, calcata regum capita supervolans, in medio Illyrici sinu improvisus apparuit. Vidimus felices illius comites viæ stupentes, urbium populos dubitasse credere, quæ videbant. Non aliter consternatas arbitror gentes, quæ primæ lapsum cælo excepere Palla-

dium. Virgines, pueri, feminæ, tremulæ anus, titubantes senes non sine magno attoniti horrore cernebant imperatorem longam viam sub gravium armorum onere currentem, properantis anhelitum sine sensu lassitudinis crebriorem, sudorum rivos per fortia colla manantes, et inter illum pulveris, qui barbam et capillum onerarat, horrorem micantia sidereis ignibus lumina. Voces gaudentium oppresserat miraculi magnitudo. Cessabant officia laudandi plus quam laudanda cernentibus.

VII. Sufficeret quidem ad expeditionem præsentium negotiorum sola properatio; sed non sufficit principi nostro reipublicæ una ratione consulere. Multa pariter aggreditur pectus nullis umquam laboribus fatigatum. Ut uno eodemque tempore et componeret fidissimarum provinciarum statum, et barbariam omnem, admoto propius terrore, percelleret, longissimo cursu Istrum placuit navigari. Proh sancta divinitas! Quæ navigationis illius fuit pompa, quum dexteriorem inclyti fluminis ripam utriusque sexus, omnium ordinum, armatorum atque inermium perpetuus ordo prætexeret, despiceretur ad lævam in miserabiles preces genu nixa barbaria! Omnes urbes, quæ Danubium incolunt, aditæ; omnium audita decreta, levati status, instauratæque fortunæ; innumerabilibus barbaris data venia, et munus pacis indultum. Qui properationem illam contemplabitur, nihil egisse, præter viam, imperatorem putabit; qui gestarum rerum multitudinem considerabit, properasse non credet.

VIII. O facundia potens Græcia! Omnium tuorum principum gesta in majus extollere sola potuisti, sola factorum glorias ad verborum copiam

tetendisti! Tu navem unam propter aurati velleris furtum, et virginis raptum in cælum usque sublatam sideribus consecrasti. Tu puerum inventorem serendi, draconum alitum curru volantem, semina in terras sparsisse jactasti. Quid tu, si ad scribendas celebrandasque res principis nostri animum adjeceris, de Juliani lembis liburnisque factura es? quæ non modo nihil cuiquam adimunt, neque urbes hospitas populant, sed ultro omnibus populis immunitates, privilegia, pecunias largiuntur. Qua dignitate describes classem, per maximi fluminis tractum remis ventisque volitantem? tum principem nostrum alta puppe sublimem, non per cujuscemodi agros frumenta spargentem, sed romanis oppidis bonas spes, libertatem, divitias dividentem; tum ex parte altera in barbaricum solum terrorem bellicum, trepidationes, fugas, formidines obserentem?

IX. Jam quale illud fuit, quod Istrum adhuc navigans beneficia tua usque ad Adriacum, Tyrrhenum, Epiroticum porrigebas? Ipso enim tempore relevati equorum pretiis enormibus Dalmatæ; Epirotæ ad incitas intolerandi tributi mole depressi providentia, Imperator, tua non modo miserias exsuerunt, sed amplam etiam atque opulentam repererunt fortunam. Urbs Nicopolis, quam divus Augustus in monumentum actiacæ victoriæ tropæi instar exstruxerat, in ruinas lacrimabiles prope tota conciderat; laceræ nobilium domus, sine tectis fora, jam dudum aquarum ductibus pessumdatis plena cuncta squaloris et pulveris. Certamen ludicrum, lustris omnibus solitum frequentari, intermiserat temporis mœsti deforme justitium. Ipsæ illæ bonarum artium ma-

gistræ et inventrices Athenæ omnem cultum publice privatimque perdiderant. In miseraudam ruinam conciderat Eleusina. Sed universas urbes ope imperatoris refotas enumerare perlongum est: scire satis est, cunctas Macedoniæ, Illyrici, Peloponnesi civitates unis aut binis epistolis maximi imperatoris repentinam induisse novatis mœnibus juventutem; aquas omnibus locis scatere; quæ paulo ante arida, et siti anhelantia visebantur, ea nunc perlui, mundari, madere; fora, deambulacra, gymnasia lætis et gaudentibus populis frequentari; dies festos et celebrari veteres, et novos in honorem principis consecrari.

X. Si quis mortalium in cælestem speculam nube sublatus paulo ante vidisset mœsta omnia, semiruta oppida, desolata mœnia, ab indigenis solitudinem, exsulum turbam; is si nunc in illud idem editum reponatur, ac despiciat cuncta lætantia, agros consitos, urbes frequentes, aquas oppidis influentes, magnifico cultu non privatas ædes, sed publica tecta surgentia, dites pro terrarum ingeniis messibus segetes, vincentes agricolarum vota vindemias, arduos colles profundasque valles, et lata camporum balatu, hinnitu, mugitibus persona; profecto mirabitur tam brevi cuncta mutata; desiliet e nubibus, et viciniam cæli cupide derelinquet, ut tuis, Imperator, terris fruatur. Illud vero cujus miraculi est, neminem ullum in tanto rerum apparatu sensisse dispendium, in omnia pecuniam ab imperatore depromi, et quoddam versa vice provinciis pendi tributum; illinc ad universos fluere divitias, quo prius undique confluebant? ut in maxima quæstione sit, a quo accipias, Imperator, qui sic omnibus largiaris. Sed qui vitæ tuæ instituta ra-

tionemque cognoverit, facile fontem copiæ hujus inveniet. Maximum tibi præbet parsimonia tua, Auguste, vectigal. Quidquid enim alii in prodigas cupiditates prodigebant, id omne nunc in usus publicos reservatur.

XI. Huc usque solus hic fructus imperii putabatur, ut imperator a ceteris civibus non fortibus factis, nec splendore gloriæ, sed magnitudine sumtuum separaretur. Inde nihil necessariæ substructionum in ædibus moles, ingentes aulicorum catervæ legionum sumtum facile vincebant. Quin etiam prandiorum et cœnarum laboratas magnitudines respublica sentiebat, quum quæsitissimæ dapes non gustu, sed difficultatibus æstimarentur; miracula avium, longinqui maris pisces, alieni temporis poma, æstivæ nives, hibernæ rosæ. Hæc cuncta animus voluptatum omnium victor abjecit; neque enim comparandæ sunt picturatæ marmorum crustæ, et solido auro tecta laquearia, qui majorem anni partem in nuda humo cubet, et cælo tantum tegatur; neque turbæ institutorum ad delicias ministrorum, cui tam pauca sint ministranda; neque tempus epularum ei, qui sæpius statarium prandium ad necessitatem humani corporis capiat, gaudens castrensi cibo, ministro obvio, et poculo fortuito.

XII. Sed inter hæc mirari satis nequeo, quod tam severe parcus in semet, in cives suos tam liberalis est ac remissus; laborum asperrima sibi sumens, ut nos quietis rebus agitemus; quum illud usu venire animadvertamus, ut, qui remotam a voluptatibus vitam sequantur, difficiles et morosi sint, sibi parum læti, sed aliis tristiores mœstas atque sollicitas etiam privatas domos faciant. At sanctissimus imperator impense studet,

ut nos pro dignitate habitemus, ut commodis affluamus, ut castam quidem, sed hilarem ducamus ætatem; quum alios principes labor truces, remissos desidia reddiderit, semperque seriis imperatoribus gratia, communibus defuerit industria. Neque quisquam sibi molestus ita se facilem ceteris præbuit, ut non ad suum exemplum alios coerceret. Noster imperator nihil sibi veniæ, nihil ceteris molestiæ ac laboris impertiens suo negotio omnibus otium præstat, divitiarum largitor, curarum avarus, laboriosissima negotiorum præoptans ipse agere, quam aliis imperare.

XIII. Multi post exactos reges imperium universæ reipublicæ solitarium cupierunt. Nota sunt recordantibus nomina eorum, videlicet qui in propria furentes affectati regni supplicia pependerunt. Mitto veteres, qui saxo præcipites dati, quorum bona publicata, domus erutæ, interdicta posteris nomina; non paucos hujusmodi furore vecordes et nostra ætas tulit, qui propter cæcam imperandi cupidinem in ferrum ruerunt. Si hos Deus paulisper vitæ redditos alloquatur: *Heus (verbi gratia) Nepotiane, atque Silvane, per infestos gladios, præsentesque mortes imperium petivistis; at nunc ultro vobis potestas regnandi datur, ut ea, qua Julianus, conditione regnetis; ut pro omnium otio die noctuque vigiletis, et quum domini vocemini, libertati civium serviatis; sæpius prœlium, quam prandium capessatis; nihil cuiquam auferatis, et ultro omnibus largiamini; nulli gratificemini, in neminem sæviatis: toto in orbe terrarum nullius virginis fama violetur; sit lectulus etiam sine concessis et legitimis voluptatibus Vestalium toris purior: æstate alamannicum pulverem, hie-*

me pruinam Thraciae intectis verticibus perferatis. Profecto verborum ipsorum molestiam delicatæ aures non poterunt sustinere : tantis negotiis territi non modo imperium, sed etiam vitam perosi, ad inferiores aliquos inferos redire properabunt. Videbunt enim justum principatum laboribus, curis, vigiliis inquietum, cujus illi faciem amœnam et amabilem contemplantes laborum aspera non videbant.

XIV. Quum igitur inter egregia negotia itinere confecto usque ad Thraciæ fines perventum foret, cursim disposito exercitus commeatu, ad romanam urbem annonæ vacuam mentem reflexit. Quemlibet alium a subveniendi conatibus gravissima fames, et tristissimum reipublicæ periculum deterruisset. Sed stipendiis provinciarum, et patrimonii sui fructibus, tum undique frumentis coemtis usque ad opulentiam abundantiamque esurientem jam urbem refersit. Dicet aliquis: *Quomodo tam multa tam brevi tempore et recte?* Sed imperator noster addit ad tempus, quod otio suo detrahit. Nihil somno, nihil epulis, nihil otio tribuit; ipsa se naturalium necessariarumque rerum usurpatione defraudat; totus commodis publicis vacat. Itaque grandævum jam imperium videbitur his, qui non ratione dierum aut mensium, sed operum multitudine, et effectarum rerum modo Juliani tempora metientur. Quum romani populi victus, et exercitus commeatus esset in navibus, in media expediendæ annonæ trepidatione nuntius venit, plurimas naves africano tritico graves, litus achaicum prætervectas, Constantinopolim pervolasse. Permoti omnes, et adversus eos, qui oram maritimam tuebantur irati venimus ad principem: desidia

judicum tantum perisse frumenti certatim pro se quisque conquerimur. At maximus imperator serenum renidens, nihil esse peccatum, non sibi periisse, quæ ad hanc urbem frumenta venissent. Nos vocem illam noti amoris in patriam putabamus, quum proditionem futuri verborum ambago celaret; jam tum enim venturæ felicitatis eventum conscius divini animus prævidebat.

XV. Cis pauculos dies in novum ac florentem statum republica restituta, sacra mens ad honorum et magistratuum ornamenta respexit. Versari cœpit in sacri pectoris comitio consulatus. Quid sequutus sit, ipse scit, et quæcumque consilia ejus gaudet formare divinitas. De omnibus romani imperii viris primus electus sum, quum honorem meum adoreis militaribus gloriosus collega cumularet. Gratias tibi, gratias, Imperator, si mereri me credidisti; et plures gratias, Imperator, si tantum amasti, ut me consulem faceres etiam non merentem. Nec ignoro, maximos honores ad parum dignos penuria meliorum solere deferri; sed non vereor ne quis malevolorum in consulatu meo id autumet accidisse. Si quis hoc lividus jactitat, ipso tempore refutatur, adversus quem dixisse satis est: *Jam tamen principi nostro Roma parebat*. Quid? quod nihil speranti mihi de honoris augmento (neque enim ultra præfecturam se votorum meorum modestia porrigebat) perfertur nuntius, consulem me creatum sine impendio, quod jam diu paucis; sine labore, quod numquam; sine petitione, quod nemini.

XVI. Quis ignorat, tum quoque, quum honores populi romani suffragiis mandabantur, multos fuisse candidatorum labores? Ediscenda o-

munium nomina; tributim omnes atque etiam singuli salutandi; prehensandæ obviorum manus; omnibus arridendum; non solum cum infirmis, sed etiam cum ignotis familiaritatis imago simulanda; multaque alia propter honorem agenda, quæ alias virum honore dignum facere non deceret. Unde illud Crassi celebre dictum, quum peteret consulatum, et forte cum Scævola socero per vias urbis incederet, nec, præsente gravissimo et severissimo viro, blandiri populo, palpare obvios, et artes petitorias auderet exercere: *Quæso*, inquit, *Muci, paulisper abscedas, nec comitatu tuo honestari me putes; impedis honorem meum; te spectante ineptus esse non possum*. At vero ego nullius favorem turpi assentatione promerui; nihil feci ineptum; nihil egi, quod spectare Mucium nollem. Non modo nullum popularium deprecatus sum, sed ne te quidem ipsum, Imperator, quem orare præclarum, cui preces adhibere plenissimum dignitatis est, verbo saltem adii. Sponte in familiam divinum istud a te munus infusum est.

XVII. Fatebor autem tibi, maxime Imperator, et tuto apud te omnia animi aperta reserabo. Numquam in capita civium potestatem, numquam provincias concupivi; sed, quia juvanda etiam a me videbatur pro virili portione respublica, quum ad magistratum vocarer, propter opinionem desidiæ non refugi. Negotium publicum neque ambitor appetii, neque per timiditatem aut ignaviam recusavi; sed a teneris annis, ab ætate puerili ad hanc usque canitiem consulatus amore flagravi. Secundum etiam tibi confessionis gradum debeo. Quum in aliorum principum esset potestate respublica, diu inanem cupiditatem

sine spei solatiis fovi. Unde enim mihi adspirandi ad hoc nomen esset amentia opum vacuo, et ignaro ambiendi? Nam primum, quum Cæsar esses, marcentem jam cupiditatis meæ flammam spei bonæ flatibus excitasti. Quum vero te, Auguste, mirificum innocentiæ ac virtutum spectatorem viderem, tunc mecum: *Claudi Mamertine, non frustra huc usque vixisti. Habes idoneum fidei ac industriæ judicem. Memento, in magno res tuas esse discrimine. Scietur, non meruisse te consulatum, si tibi non detulerit hic imperator.*

XVIII. Habes, Auguste, proditionem silentii mei, et rem a me non brevis ævi taciturnitate celatam. Nondum tamen cuncta prodidimus; nullum hinc jam mecum volo referre secretum; omnia pectoris arcana vacuabo. Suspendisses benevolentiam tuam, et tuæ isti in me liberalitati contra mores tuos artificii aliquid addidisses; forsitan rogassem. Parvi autem, Imperator, putas esse beneficii, quod rogandi mihi periculum remisisti? periculum, inquam, sanctissime Imperator. Si præstare dubitasses, si in posterum distulisses, quid me fieret post repulsam? in levissimis quoque beneficiis petitis, nec impetratis amicitia dissolvitur. Namque is, quo amicitia continetur, amor apud utrumque polluitur. Alter amari se, quia non præstitit, non putat; alter odio se esse, quia non obtinuit, arbitratur. Nec sane mihi consul gratuito factus viderer, si honorem precibus emissem. Miserum enim et laboriosum subiissem, meliore ævi parte transacta, tirocinium rogandi. Neque enim existimo molestius esse pecuniam, quam preces fundere. Denique omnes in emendo videmus, repensand fi-

ducia magno erectoque animo aurum argentumque depromere; eos vero, qui preces allegant, humiles atque demissos vix cunctabunda atque titubantia verba proferre, neque orationem solum inclinare, sed totis corporibus in genua submitti. Prorsus, ut ex animi sententia loquar, maximo vendit beneficium, qui preces accipit.

XIX. An vero, si centuriatis comitiis consul creatus essem, gloriosius mihi universi populi suffragiis declaratus viderer? Minime; siquidem etiam illis priscis temporibus multorum ambitu fuit campus infamis. Nota divisorum flagitia, notæ loculorum præstigiæ; tum operarum ad vim et seditionem manus emtæ. Nec sane potest in confusa imperitorum multitudine quidquam esse perpensum. Nam, quum boni rari sint, improborum vulgus immensum, in campo autem numerus et turba præpolleat, sine dubio intelligitur, eum suffragiis populi magistratum capere, quem plures, id est quem pejores probarunt. Unde factum est, ut majores nostri viderent Gabinios designatos, et repulsos Catones. Sed hæc vetusta dent recordari quemadmodum paulo ante honor petitus sit. Vix pauci exstiterunt, quorum virtutibus deferretur; quum quidem ipsis illis tarda industriæ ac probitatis merces veniret. Ceteri vero perditissimum quemque ex aulicis frequentabant. Uti quispiam per artes turpissimas imperatori acceptissimus videbatur, eum assiduis obsequiis emerebantur, donisque captabant. Nec viros quidem, sed mulierculas exambibant; nec feminas tantum, sed spadones quoque, quos quasi a consortio humani generis extorres, ab utroque sexu aut naturæ origo, aut clades corporis separavit. Ita præclara illa vete-

rum nomina sordidissimum quemque ex cohorte imperatoria et probrosissimum adulabant. Hi, quum in provincias immissi erant, qua sacra, qua profana rapiebant, iter sibi ad consulatum pecunia munientes.

XX. Itaque nullum jam erat bonarum artium studium. Militiæ labor a nobilissimo quoque pro sordido et illiberali rejiciebatur. Juris civilis scientia, quæ Manlios, Scævolas, Servios in amplissimum gradum dignitatis evexerat, libertorum artificium dicebatur. Oratoriam dicendi facultatem, multi laboris et minimi usus negotium, nostri proceres respuebant, dum homines noluisse videri volunt, quod assequi nequiverunt. Et vere tantum laboris vigiliarumque suscipere ad adipiscendum, cujus usus agendæ vitæ ornamenta non adjuvaret, dementia ducebatur. Itaque omne studium pecuniæ coacervandæ; tanto enim vir quisque melior, quanto pecuniosior habebatur. Jam serviendi miseranda patientia, assentandi mira calliditas. Ministrorum aulæ quotidie limina terebantur; ad fores eorum, qui regiis cupiditatibus serviebant, ternos patriciæ gentis viros cerneres ab hujusmodi dedecore non imbri, non gelu, non amaritudine ipsius injuriæ deterreri. Demissi jacentesque vix capita supra eorum, quos precabantur, genua tollebant; ad postremum honores non judicio, aut benevolentia superborum, sed misericordia merebantur.

XXI. At nunc quisquis provincias, tribunatus, præfecturas, consulatus cupit, nihil necesse est, pecuniam per fas et nefas quærat, ac libertatem suam salutator vilis imminuat; quanto fuerit paratior servituti, tanto honore indignior judicabitur. Tum aliud quoddam hominum ge-

nus est in amicitia principis nostri, rude, ut urbanis istis videtur, parum come, subrusticum; blandimentis adulantium repugnat, pecuniæ vero alienæ, tamquam rei noxiæ, tactum reformidat: maximas opes in reipublicæ salute, et gloriosa imperatoris sui laude constituit. Jam ipse ingenti divinaque providentia adversus omnes assentatorum illecebras captionesque munitus est. Quippe ei a fucatis adulantium venenis quod periculum est, qui aures etiam veris laudibus gravatus impertiat? Sed multo multoque nunc facilior est ratio honorum petendorum. Quisquis, inquam, capere magistratum voles, auri atque argenti negligens esto; nullas ostiatim potentium ædes obito; nullius pedes, nullius genua complectitor. Adhibito tantum tibi gratuitas et paratu facillimas comites, justitiam, fortitudinem, temperantiam atque prudentiam; ultro ad te maximus imperator accedet, et, ut capessas rempublicam, flagitabit. Otioso tibi, atque alia curanti provinciæ, præfecturæ, fasces, sella curulis atque insignia omnia magistratuum deferentur. Quid enim sibi veræ vir perfectæque virtutis non constanter de honore promittat, quum me propter tantillum innocentiæ meritum uno in anno ter videat honoratum?

XXII. Ecquis Deus uno in anno multiplices fructus agro uni dedit? Num quisquam in eadem novali æstate una amplius, quam semel messuit? Num cui uno autumno, unoque vineto vindemia triplex fluxit? Una certe unius est hiemis olivitas. Sed in nostri principis beneficiis miraculo caret multiplicata fecunditas. Ut de aliis optimis viris taceam, qui a priore in proximum autumnum fructus honorum multipliciter messuerunt,

mihi certe terna unius anni ubertas est consulatus. Primum thesaurorum omnium mandata custodia, et dispensatio largiendi. Secundum locum tenet in honorum meorum fructibus præfectura. Additus his, quo vel solo cujuslibet aviditas vinceretur, proventuum tuorum tertius, consulatus. Dein quum ager assiduitate fructuum in maciem decoquatur, imperatoris nostri posterior liberalitas vincit priorem, nec fit effeta gignendo, sed per vices fructuum fecundatur. Nova prorsus fuit honorum deferendorum et insperata congestio. Nondum statum suum siderum curricula mutaverant, jam princeps cursum dignitatis alterius commovebat; et jam tum sol ab eorumdem astrorum regione radiabat, jam Augustus tertia magistratus mei signa transcenderat. Quæso, non vobis inanis gloriæ cupidissimus, non flagrans ambitione notabili videretur, si quis in se tanta pariter optasset, quanta in me uno tempore Augustus ingessit?

XXIII. Habitari ab justis viris terras in Oceano ferunt, quas Fortunatorum insulas vocant, quod per eas non arato solo frumenta nascuntur, fortuitis vitibus juga collium vestiuntur, sponte pomis arbor gravatur, ad herbarum vicem olus vulgo est. Quantula ista sunt, si Deum auctorem consideres, munera? Nempe nobis quoque, quum agrum non nostris manibus excolamus, hæc illaborata nascuntur. Quanto felicior nostra conditio, quanto beatitudo præstantior! Non spica triticea, non viles uvarum racemi, sed opes atque divitiæ nihil laborantibus ingeruntur: provinciæ, præfecturæ, fasces sponte proveniunt. Tu, tu, inquam, maxime Imperator, exsulantes relegatasque virtutes ad rempublicam

quodam postliminio reduxisti. Tu exstincta jam literarum studia flammasti, tu philosophiam, paulo ante suspectam, ac nedum spoliatam honoribus, sed accusatam ac ream non modo judicio liberasti, sed amictam purpura, auro gemmisque redimitam in regali solio collocasti. Suspicere jam in cælum licet, et securis contemplari astra luminibus, qui paulo ante pronorum atque quadrupedum animantium ritu in humum visus trepidos figebamus. Quis enim spectare auderet ortum sideris, quis occasum? Ne agricolæ quidem, quorum opera ad motum signorum cælestium temperanda sunt, tempestatum præsagia rimabantur. Ipsi nautæ, qui nocturnos cursus ad astra moderantur, stellarum nominibus abstinebant. Prorsus terra marique, non ratione cælesti, sed casu ac temere vivebatur.

XXIV. Nihil igitur mirum est, Imperator, quod tantus amor et tam verus in te civium fervet. Neque enim ullum puto post homines natos tanto generis humani ardore dilectum. Ceterorum regum atque imperatorum caritates admodum raræ, nec umquam diuturnæ fuerunt; in summis enim hominum habitavere pectoribus subita et fortunata benevolentia provocatæ, non virtutum admiratione devinctæ. At vero noster affectus veri certique judicii est; imis mentis sedibus illigatus, et vitæ immistus et unitus, resolutis etiam morte corporibus cum immortali mente victurus. Arma igitur, et juvenes cum gladiis atque pilis non custodiæ corporis sunt, sed quidam imperatoriæ majestatis solemnis ornatus. Quid enim istis opus est, quum firmissimo sis muro civici amoris obseptus? An metuenda tibi curia est, quum senatui non solum veterem reddideris di-

gnitatem, sed plurimum etiam novi honoris adjeceris? An populus est timendus procuratori alimentorum suorum, vitæ vindici, libertatis auctori? Nam quid de militibus loquar? Duo aut tria ferme ex vetere memoria amicorum paria proferuntur. Nego, quempiam ab uno amico plus dilectum, quam tu, Imperator, non modo a comitibus et tribunis tuis, sed a legionibus cunctis, equitibus ac peditibus, gregariis etiam militibus diligaris. Itaque, quod ad te attinet, cuncta jam a custodia tui arma removeres, sed quando hoc potes persuadere militibus? Anxia est fidelium diligentia; maximo amori maximus timor junctus est. Non nobis sufficit quod obtinuisti, ut nemo te velit lædere, nisi nos curemus, ut nemo possit.

XXV. Habuerunt nonnulli alii principes devotam et amantem sui cohortem, sed alio quodam modo; primum quod imperiti ac rudes indoctissimum quemque in consilium deligebant, scilicet ut ipsorum prudentia vulgo suo aliquatenus emineret. Ita, quum vilissimus quisque honorum et divitiarum potitus foret, sua commoda et vitia principum diligebant. Ab his optimus quisque abigebatur procul, quum suspecta esset probitas et invisa, et quanto quisque honestior, tanto importunior turpium arbiter vitaretur. At tu, Auguste, omnibus nugis remotis, optimum et doctissimum quemque perquiris. Si quis præstat virtutibus bellicis et laude militiæ, in amicis habetur; qui in oratoria facultate, qui in scientia juris civilis excellit, ultro ad familiaritatem vocatur. Quicumque in administratione reipublicæ innocentem se umquam et strenuum præbuit, in consortium munerum receptatur. Regen-

dis provinciis non familiarissimum quemque, sed innocentissimum legis. Omnes a te augentur pecunia, locupletantur divitiis, honoribus honestantur.

XXVI. Prorsus amicitias tueris privati fide, imperatoris opulentia; quæ perpetuæ et constantis benevolentiæ prima fiducia est, certissima virtutum, et princeps veritas. Numquam in animo esse suspicatum audivi. Nemo simulatis blanditiis, nemo falsa pollicitatione deceptus est. Quis nescit aliorum imperatorum hilarem diritatem, cachinnantemque sævitiam? a quibus ingenita crudelitas figmento lætitiæ tegebatur. Mira est in principe nostro mentis linguæque concordia. Non modo humilis et parvi animi, sed servile vitium scit esse mendacium. Et vere, quum mendaces homines aut inopia aut timor faciat, magnitudinem fortunæ suæ imperator, qui mentitur, ignorat. Quis, oro vos, plura præbuit fidei constantiæque documenta? Omnes, quos privatus in familiaritatem recepit, eodem habet imperator affectu. Nemo gradu pulsus, nemo aditu prohibitus, nulli palatii fores clausæ sunt. Omnes bonos habet. In recipiendis amicis optimus judex est. Si aliqui sunt improbi, tolerandis familiarium vitiis immutabilis est amicus.

XXVII. At mutant secundæ res animos. Nostrum principem si nondum mutaverint, quando mutabunt? Cujus unquam divinior felicitas fuit? Paulo ante in laceratis Galliæ provinciis lapsus inimicorum capitalium apertis armis, et occultis insidiis petebatur: in pauculis mensibus divino munere Libyæ, Europæ Asiæque regnator est. Quæ majora exspectabimus Dei præmia, quæve uberiora dona Fortunæ? Videte, num secundis

rebus elatus aliquid de prioris vitæ mansuetudine et moderatione mutaverit. Mutavit plane, mutavit; nam civilior factus prosperorum infregit invidiam. Cui non vel illud tempus sedatæ præbuit mentis indicium, quo, horrendi belli metu republica liberata, elati sumus cuncti gestiente lætitia? Sed imperator, quamquam cælesti ope salutem reipublicæ propagatam videret, et conditionem doluit humanam, et offensarum gratiam faciens induit fratrem, et, cujus armis vitam impugnatam sciebat, mortem ejus ornavit, ac postea ipse justa persolvit; et memoria et oblivione mirabilis, oblitus inimici, meminit heredis.

XXVIII. Sed quid ego longius indicia mitis et mansuetæ mentis arcesso? Hic ipse, hic, inquam, ipse dies præbuit civilis animi satis clara documenta. Ego et collega meus, ne quid maximus imperator propensius humanitatis studio faceret, verebamur. Itaque matutino crepusculo palatium petimus. Adventare nos, principi forte tum danti operam salutatoribus nuntiatur. Statim e solio tamquam præceptus exsiluit, vultu trepido atque satagente, qualis meus esse potuisset, si principi serius occurrerem. Ægre remotis populi, qui nos prægrediebatur, agminibus, ut quam longissime nobis obviam procederet, laboravit. Illic, proh sancta divinitas! gaudentibus cunctis, quo ore? qua voce? *Ave*, inquit, *consul amplissime*. Dignatus osculo oris illius divinis affatibus consecrati dexteram dedit, illam dexteram, immortale pignus virtutis et fidei. Poetæ ferunt, altissimum illum, et cuncta potestate cohibentem Deum, qui ditione perpetua divina atque humana moderatur, quum despiciat in ter-

ras habitu oris tempestatum incerta mutare, ejus nutu mundum tremiscere, illius hilaritate turbines abigi, nubes fugari, nitentia per orbem serena refundi.

XXIX. Hoc ita esse, paulo ante oculis licuit experiri. In quantam laxatus est populus, te consulibus tuis arridente, lætitiam! Vidimus attonitos admirantium vultus, multiformes lætantium status, varios corporum motus. Clamores inconditos profundebat laudandi effusa libertas. Tripudiabat crebris saltibus multitudo. Nimiæ lætitiæ decoris sunt et gravitatis immemores. Illa jactatio togarum, illa exsultatio corporum nescientibus pæne hominibus excitabatur. Omnem modestiam populi, omnem verecundiam tui gaudia effrena superaverant. *Ave, consul amplissime*. Aveo plane, Imperator, et avebo. Neque enim eventus esse potest optati hujus ambiguus, quum is avere jubeat, qui jam fecit ut averem. *Consul amplissime*. Sum plane, et consul, et amplissimus consul. Quis enim me fuit amplior consul, quem sublimat et illustrat consulatus, quem tribuisti, amplitudo, quam tribuis? Post primæ salutationis fausta colloquia quid pro jure consulari agere nobis placeat, sciscitatur, senatorium impleturus officium, si libeat tribunal petere, si concionem advocare, si rostra conscendere. Sed nos ad curiam solemnia hujus diei senatusconsulta ducebant. Itaque se comitem statim præbet, et utrumque latus consulibus prætextatis tectus incedit, non multum differens a magistratibus suis et genere et colore vestitus.

XXX. Superfluum forte videatur, quæ vosmetipsi vidistis, iterare, neque enim auribus expetuntur, quæ fuerunt usurpata luminibus; sed

mandanda sunt literis, inserenda monumentis, mittenda in posteros venturis sæculis vix credenda miracula. Pæne intra ipsas palatinæ domus valvas lecticas consulares jussit inferri; et quum, honori ejus venerationique cedentes, sedile illud dignitatis amplissimæ recusaremus, suis nos prope manibus impositos, mistus agmini togatorum præire cœpit pedes, gradum moderans pæne ad lictoris nutum, et viatoris imperium. Credet hoc aliquis, qui illa purpuratorum vidit paulo ante fastidia? qui ideo tantum honorem in suos, ne inhonoros contemnerent, conferebant. Credet aliquis, tanto post, veterem illam priscorum temporum libertatem reipublicæ redditam? Neque enim ego L. Bruti, et P. Valerii, qui primi, exactis regibus, potestate annua civibus præfuerunt, consulatum nostro anteponendum puto. Uterque bono publico, uterque romanæ reipublicæ salutaris, uterque insignis principiis commodorum; sed habet aliquid unusquisque præcipuum. Illi potestatem consularem per populum acceperunt, nos per Julianum recepimus. Illorum anno libertas orta est, nostro restituta.

XXXI. Sed sint, sanctissime Imperator, ea, quæ tu juste, moderate, civiliter facis, aliis forte miraculo, mihi esse non possunt, qui te omnibus humanis vitiis absolutum et liberum sciam solo immortalitatis amore flagrare; dirigere omnes opes, et cogitationes tuas ad memoriam posteritatis æternam; atque his maxime servire judicibus, qui de rebus gestis tuis sine odio et gratia venturis sæculis judicabunt. Non potest quidquam abjectum et humile cogitare, qui scit de se semper loquendum. Nunc si tibi, Imperator, parum ampla, nec respondente meritis tuis oratione u-

sus videbor, quæso obtestorque te, ne meæ id naturæ potius, quam magnitudini beneficiorum tuorum putes esse tribuendum. Nemo umquam post homines natos ampliora præmia a regibus atque imperatoribus consequutus est; nulli plus oneris impositum. Non abnuam, præfecturas et consulatus multis esse delatos, sed his post immensos labores honos quasi debitus restitutus est; mihi, quum jam honorem adeptus sim, nunc demum, ut meruerim, laborandum est. Versa ratione temporum, permutata munerum vice modo enitendum est, ut præmio dignus existimer, quum jam præmium ceperim. O mihi festinæ tuæ benevolentiæ gravissimum pondus! Vereor, ut aperte exprimere difficultatum mearum ordinem valeam. Facilius est, Imperator, bonis artibus mereri consulem fieri, quam industria et labore perficere, ut videaris meruisse, quum factus sis.

XXXII. Absit, Auguste, et istud sancta divinitas omen avertat, ut tu a quoquam mortalium exspectes vicem beneficii! Verumtamen (quod solum vel accipere potest ista fortuna, vel a nobis opibus tuis tribui) immortalitatem munerum tuorum colam officiis sempiternis. Omne negotium, omne otium meum in ornandis rebus tuis celebrandisque ponetur; neque solum a vivente me ac vigente grati animi benevolentia declarabitur, sed etiam, quum anima defecerit, monumenta tui in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia, sanctissime Imperator, hoc tibi polliceor, semperque præstabo, mihi neque in suggerendis consiliis veritatem, neque in adeundis, si res poposcerit, periculis animum, neque in sententia simpliciter ferenda fidem, neque in hominum voluntatibus pro republica, teque

lædendis libertatem, neque in laboribus perferendis industriam, neque in augendis imperii tui commodis grati animi benevolentiam defuturam; idque omni vitæ meæ tempore summis opibus enisurum, elaboraturum, effecturum, ut honores in me tui non, quia necesse fuerit, ad quemcumque delati, sed, quia ita oportuerit, recte positi, et ratione collocati esse videantur.

XII.

LATINI PACATI

DREPANII

PANEGYRICUS

THEODOSIO AUGUSTO

DICTUS

XII.

LATINI PACATI
DREPANII
PANEGYRICUS.
THEODOSIO AUGUSTO
DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO quum multa sibi dicenti metum afferant, tum in primis commoveri se profitetur, quod coram imperatore, coram senatu, Romæ gallus homo dicat: accedere se tamen ad laudandum Theodosium et quia ex ultimo Galliarum recessu ob id Romam venerit, et quia a nemine coactus fuerit, c. 1.

DISTRIBUTIO videtur esse I. privata Theodosii vita. II. ejusdem publica.

I. PARS. Theodosius difficillimis temporibus ideo a Gratiano in imperii societatem adsciscitur, ut labantem jam rempublicam sustineat, c. 2. 3. Non alium eligendum fuisse declarant ejus patria, c. 4. parentis victoriæ, domus splendor, c. 5. formæ præstantia, c. 6. ætas integra et matura imperio, c. 7. A fortunæ bonis ad animi dotes transit. Usus belli, quo puer jam fingebatur ad imperium, c. 8. 9. res præclare in bello gestæ, c. 10. modestia in recusando imperio, c. 11. 12. in eodem administrando, minuendisque palatinis sumtibus frugalitas, in sanciendis legibus providentia, c. 13.-14. in iis, quibus committeret arcana, quos promoveret ad magistratus, seligendis prudentia, c. 15. egregia in ami-

eos fides, c. 16. in exsequendis promissis religio, c. 17.—19. erga eos, quorum ambitioni pro magistratuum paucitate facere satis non poterat, singularis humanitas commendatur, c. 20.

II. PARS. De publicis ejus virtutibus. Quam comiter humaniterque ad se omnes admitteret, eorumque querelas audiret, c. 21. Ejus vultus non minus hostibus, quam civibus notus. Memorantur ejus victoriæ de Gothis, Hunnis, Saracenis, Scythis, Albanis et Persis, c. 22. In extremam Galliarum partem cum exercitu progreditur adversus Maximum Galliæ tyrannum, multarum legionum defectione, c. 23. quinquennali imperio inflatum, peremto Gratiano, in Gallia cædibus, rapinis et omni crudelitatis genere grassantem, c. 24.—29. Non sine divino auxilio factum, ut tyrannus ille fœdus cum Theodosio utcumque ictum violarit, c. 30. ut Theodosii adventum sustinere non potuerit, c. 31. ut ad Asciam fluvium fusus ac deletus fuerit, c. 32.—34. ut fuerit pariter Marcellini exercitus profligatus, c. 35. Theodosius abjicienti arma ignoscit, c. 36. Hæmonam victor ingreditur magno populorum concursu, c. 37. Maximus quo fugiat incertus, Aquileja se includit, c. 38. Huc cum exercitu convolat mira celeritate Theodosius, c. 39. Singulæ imperatoris virtutes in hujus triumphi partem veniunt, in primis felicitas, qua factum est, ut Maximus voluntaria nece turpiorem, qualis sceleri debebatur, mortem non effugerit, c. 40.—42. ut spoliatus regiis ornamentis ad Theodosii pedes captivus adductus, c. 43. ut statim ab imperatoris conspectu abductus, eo inscio peremtus sit, c. 44. futurus posteris vindicatæ tyrannidis exemplum. Laudatur summa victoris clementia, c. 45. Cinnæ, Sullæ, Marii, Cæsaris dissimilis, c. 46. Theodosii in urbem ingressus, leges ab eo sapienter instauratæ, c. 47.

In FINE sibi gratulatur, quod tantarum rerum testis futurus e Gallia Romam venerit. Quanta alacritate a suis civibus sit excipiendus, ea, quæ ibi viderit, narraturus, qua auditorum frequentia stipandus, et quam multa poetis et oratoribus suppeditaturus argumenta scribendi.

I. Si quis umquam fuit, Imperator Auguste, qui te præsente dicturus jure trepidaverit, eum profecto me esse et ipse sentio, et iis, qui consilium tuum participant, videri posse video. Nam quum te semper ultra omnes retro principes laudari oportuerit, nunc porro ultra quam alias prædicatus es, in ea urbe conveniat dicendo celebrari, cujus et libertatem armatus asseruisti, et auxisti dignitatem togatus, quo tamdem modo consequi majestatem utriusque vestrum oratione mea potero? hoc præcipue in tempore, quo ambo ita mutuo crevistis, ut nec tu fueris adhuc major, nec illa felicior. Huc accedit auditor senatus, cui quum difficile sit pro amore, quo in te præditus est, de te satis fieri, tum difficilius pro ingenita atque hereditaria orandi facultate non esse fastidio rudem hunc et incultum transalpini sermonis horrorem; præsertim quum absurdæ sinistræque jactantiæ possit videri his ostentare facundiam, quam de eorum fonte manantem in nostros usque usus derivatio sera traduxit. Quibus equidem cogitatis adeo sollicitor, ut non eos tantum hodie arbitrer interesse, quos cerno, sed assistere obversarique dicturo Catones ipsos et Tullios et Hortensios, omnesque illos oratores putem, qui me in posteris suis audiunt. Ita multiplici circumventus metu, quasi parum habeam timere, video quod timeam.

II. Quid ergo? Novusne me pavor, et inopina trepidatio in ipso dicendi tempore deprehendit? Mihi vero ii omnes, quibus altrinsecus jactor, æstus diu ante meditati, longeque prospecti sunt. Sed quum admiratione virtutum tuarum ab ultimo

Galliarum recessu, qua litus Oceani cadentem excipit solem, et deficientibus terris sociale miscetur elementum, ad contuendum te adorandumque properassem, ut bona, quæ auribus ceperam, etiam visu usurparem; timui, fateor, pii laboris officium impia taciturnitate corrumpere. Ita dum obsequio interpretor impudentiam, dum in eumdem hominem non puto convenire gaudium et silentium, duas res diversissimas junxi, metum et temeritatem. Quin et illud me impulit ad dicendum, quod, ut dicerem, nullus adigebat. Non enim jam coacta laudatio, et expressæ metu voces periculum silentii redimunt. Fuerit abieritque tristis illa facundiæ ancillantis necessitas, quum trucem dominum, auras omnes plausuum publicorum ventosa popularitate captantem mendax assentatio titillabat; quum gratias agebant dolentes, et tyrannum non prædicasse tyrannidis accusatio vocabatur. Nunc par dicendi tacendique libertas; et, quam promtum laudare principem, tam tutum siluisse de principe. Libet igitur redditam postliminio securitatem loquendo experiri; libet, inquam, quia neminem magis laudari imperatorem decet, quam quem minus necesse est.

III. De te igitur mihi sermonis hujus auspicium erit ille felicitatis publicæ auspex dies, qui te primus inauguravit imperio. Nam, ut divinis rebus operantes in eam cæli plagam ora convertimus, a qua lucis exordium est, sic ego vota verborum, quæ olim nuncupaveram, soluturus, id oratione mea tempus arripiam, quo romana lux cœpit. Jacebat innumerabilibus malis ægra, vel potius dixerim, exanimata respublica, barbaris nationibus romano nomini, velut quodam diluvio, superfusis. Sed parcam replicare causas, et pla-

catum vulnus offendere. Nam, quum per se vivax sit recordatio calamitatum, tum mihi metus, hanc gaudiorum præsentium lucem tristium commemoratione fuscare. Faciam ergo, quod facere præstantes scientia medicos sæpe vidi, altorum vulnerum cicatrices, postquam cutem sanitate duxerunt, manu pendente tractabo, per sententias isse et singulos universosque rogitasse contentus, an, quum inter omnes liqueret, fessis rebus medendum, tali aliquo viro publicis gubernaculis admovendo, qui imperatoris unius tueretur ætatem, alterius juvaret laborem, potuerimus hujusmodi principem vel optare. In integro itaque rem totam esse faciamus; et in quodam orbis terrarum comitio quæri putemus quisnam sit ille, qui debeat tantam molem subire, et nutantia romanæ rei fata suscipere. Nonne is omnium suffragiis hominum tributim centuriatimque legeretur, cui felix patria, cui domus clara, cui forma divina, cui ætas integra, cui militarium civiliumque rerum usus contigisset?

IV. Cuncta igitur a capite proposito ordine prosequamur; jam profecto constabit, cum principem declaratum, qui et ab omnibus legi debuerit, et ex omnibus. Nam primum tibi mater Hispania est, terris omnibus terra felicior, cui excolendæ atque adeo ditandæ impensius, quam ceteris gentibus, supremus ille rerum fabricator indulsit. Quæ nec austrinis obnoxia æstibus, nec arctois subjecta frigoribus, media fovetur axis utriusque temperie; quæ hinc Pyrenæis montibus, illinc Oceani æstibus, inde tyrrheni maris litoribus coronata, naturæ solertis ingenio, velut alter orbis, includitur. Adde tot egregias civitates; adde culta incultaque omnia, vel fructibus plena,

vel gregibus; adde auriferorum opes fluminum; adde radiantium metalla gemmarum. Scio, fabulas poetarum auribus mulcendis repertas, aliqua nonnullis gentibus attribuisse miracula, quæ, ut sint vera, sunt singula. Nec jam excutio veritatem. Sint, ut scribitur, Gargara proventu læta triticeo; Mevania memoretur armento; Campania censeatur monte Gaurano; Lydia prædicetur amne Pactolo, dum Hispaniæ uni, quidquid ubique laudatur, assurgat. Hæc durissimos milites, hæc experientissimos duces, hæc facundissimos oratores, hæc clarissimos vates parit; hæc judicum mater, hæc principum est. Hæc Trajanum illum, hæc deinceps Adrianum misit imperio; huic te debet imperium. Cedat his terris terra cretensis, parvi Jovis gloriata cunabulis, et geminis Delos reptata numinibus, et alumno Hercule nobiles Thebæ. Fidem constare nescimus auditis; Deum dedit Hispania, quem videmus.

V. Erat justæ compensationis occasio, ut, qui de patriæ tuæ laudibus pauca dixissem, patris saltem virtutibus prædicandis prolixius immorarer. Sed quid faciam? Novam quamdam patior ex copia difficultatem. Quid, inquam, faciam? Quæ Rhenus aut Vahalis vidit, aggrediar? Jam se mihi sarmatica cæde sanguineus Ister objiciet. Attritam pedestribus præliis Britanniam referam? Saxo consumtus navalibus bellis offeretur. Redactum ad paludes suas Scotum loquar? Compulsus in solitudines avias omnis Alamannus, et uterque Maurus occurrent. Quum igitur impediat turba delectum; ad hoc tanti viri gesta præstet in summam referre, quam enumerando tenuare; dixisse sufficiat, unum illum divinitus exstitisse, in quo virtutes simul omnes vigerent, quæ singulæ in

omnibus prædicantur. An si ejus sæculo mos ille vixisset, quo romani duces Macedonici, Cretici, Numantini de vocabulis gentium subactarum adoptivum insigne sumebant, nonne hodie pauciora in annalium scriniis, quam in vestræ domus titulis, cognomenta legerentur? quum ipse Saxonicus, ipse Sarmaticus, ipse Alamannicus diceretur; et, quantum tota respublica habet hostium, tantum una familia ostenderet triumphorum.

VI. Sed quid necesse est mitti in præteritum diligentiam curiosam? patrem, Imperator, tuum de te æstimemus; nec difficilis conjectatio est. Nam, quum duo sint, quæ claros duces faciant, summa virtus summaque felicitas, scire obvium est, qua præditus fuerit virtute, qui te docuit, qua fuerit felicitate præditus, qui te genuit. O digna imperatore nobilitas, ejus esse filium principem, qui princeps esse debuerit; qui hunc humani fastigii apicem non solum fortitudine atque sapientia, sed decore etiam corporis et dignitate potuerit æquare! Velut tua hæc forma venerabilis, quam fortunæ suæ par est! quam longe lateque conspicua commendat imperium! Ut plane in ambiguo sit utrumne te magis nostris mentibus virtus, an obtutibus vultus insinuet. Non frustra plane opinione sapientium, qui naturalium momenta causarum subtilius sciscitati arcanis cælestibus nobiles curas intulerunt, augustissima quæque species plurimum creditur trahere de cælo. Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum prius metatur hospitium; sive quum venerit, fingit habitaculum pro habitu suo; sive aliud ex altero crescit, et, quum se paria junxerunt, utraque majora sunt: parcam arcanum cæleste rimari. Tibi istud soli pateat, Imperator,

cum Deo consorte secretum. Illud dicam, quod intellexisse hominem et dixisse fas est, talem esse debere, qui a gentibus adoratur, cui toto orbe terrarum privata vel publica vota redduntur, a quo petit navigaturus serenum, peregrinaturus reditum, pugnaturus auspicium.

VII. Dudum, ut video, dedignaris hanc gloriam; sed patere, eam in laudum tuarum parte constitui, quæ solebat in aliis sola laudari. Virtus tua meruit imperium; sed virtuti addidit forma suffragium. Illa præstitit, ut oporteret te principem fieri; hæc, ut deceret. An vero quidquam putamus in imperii tui declaratione præteritum, quum ductam esse rationem ipsorum etiam videamus annorum? Cujus quidem rei tanta fuit cura majoribus, ut non solum in amplissimis magistratibus adipiscendis, sed in præturis quoque aut ædilitatibus capessendis ætas spectata sit petitorum; nec quisquam tantum valuerit nobilitate vel gratia vel pecunia, qui annos comitiali lege præscriptos festinatis honoribus occuparit. Nec injuria id quidem; nam et qui venturi sunt in virtutis adoptionem, illo tamen adolescentiæ lubrico, ut non cadant, titubant. An non clarissimos nominis romani viros (Sullas, Catulos, Scipiones loquor) aliquantisper sibi luxuria vindicavit? quos etsi ad portum mutati in melius revexerint flatus, diu tamen vitiorum turbo jactavit; et naufragos atque fluctuantes ab illis, quibus mersabantur, erroribus ægre ætas recepit. Bene igitur cuncta quadrarunt; et ceteris, quæ innumera congruebant, anni quoque suum junxere suffragium, qui soli in homine perfecti bono duarum potiuntur ætatum, virtute juvenum, et maturitate seniorum. Prius fortasse imperium inire debueris,

ut diutius imperares; sed sine exempli periculo providebitur, ne quid amiseris. Vita longiore pensandum, quod ex præterito perdidisti. Parum interest quando cœperit, quod terminum non habebit.

VIII. Hactenus in te prædicata sint, Imperator, dona fatorum; nunc ad ea proferamus gradum, quæ tibi debes. Neque enim tua illa præterita bellicæ rei gloria, quam per tot laborum experimenta quæsisti, adscribenda fortunæ est, cui hoc nomine etiam succenseri potest, quod, quem sceptro et solio destinaverat, numquam indulgenter habuit; sed, ut severi patres his, quos plus diligunt, filiis tristiores sunt, ita illa te plurimis bellis et difficillimis reipublicæ temporibus exercuit, dum aptat imperio. Et prius quidem quam ad illa veniam, quæ ævi maturus egisti, summatim tuum illud attingam cum patre divino castrense collegium; actas sub pellibus hiemes, æstates inter bella sudatas; dies noctesque præliando aut vigilando consumtas; gravissimas pugnas terra marique pugnatas. Non tam patiens Africanus prima rudimenta militiæ sub Paulo patre toleravit, nec pari indole Annibal puer in tentoria hispana succêssit, nec futurarum spe certiore virtutum philippæa castra Alexander nondum magnus implevit. Quos etsi plurima laude dotaverit amplificatrix veri vetustas, nihil plus tamen blandita præstitit, quam ut eos in his annis sequutos regum aut ducum castra vulgaret, in quibus tu ita fortiter multa gessisti, ut ea non tantum Alexander aut Africanus aut Annibal videre, dum discerent, sed parentes atque institutores eorum optassent facere, dum docerent.

IX. Quam tecta sunt semper consilia fortunæ!

Quis, quæso, tum publicis rebus non putasset inimicum tuum illum a statione castrensi ad quietem receptum? Enimvero illa futurum principem comens, idcirco paulisper voluit esse privatum, ut, quia jam ad plenum bellicis artibus abundabas, usus civilis experiens sub otii tempore redderesis: quod ego tuum otium aliorum negotiis anteverto. Non enim te amœna litora, nec dispositi ad temporum vices habuere secessus, sed sive tu agris sive oppidis tempus dabas, rem et famam pariter augebas. Et in urbibus quidem omnium ætatum ordinumque homines his aut illis beneficiis apprehendebas, amicorum commoda, absentium negotia assiduitate, consilio, re juvabas. Jam, si placuisset oppida rure mutare, ut tu vitæ oblitus urbanæ exsequebaris agricolam! Audio etiam, Imperator, et credo, sæpe aliqua te laborum tibi injunxisse; et, ne contraheres corporis veternum, hujusmodi semper opere insidiantis otii tersisse rubiginem. Sic agrestes Curii, sic veteres Coruncanii, sic nomina reverenda Fabricii, quum induciæ bella suspenderant, inter aratra vivebant; et, ne virtus quiete languesceret, depositis in gremio capitolini Jovis laureis, triumphales viri rusticabantur. Inde est quod accepimus, datos serentibus fasces, et missas cum curulibus suis per rura palmatas; quod agricolas consulares, pastoresque trabeatos, et dictatores inter armenta vestitos. Sed illos quidem angusta res familiaris addicebat labori, ut quibus ipsis suburbani horti, præcepsque Janiculum, et jugera arctata pomœrii vomere essent aut ligone versanda; nec injuria opus reverteretur ad dominos, quum deerant, quibus juberent. Detrahit laudem patientiæ inopia; majoris exempli est labor sine necessitate.

X. Gaudent profecto divina perpetuo motu, et jugi agitatione se vegetat æternitas; et quidquid homines vocamus laborem, vestra natura est. Ut indefessa vertigo cælum rotat, ut maria æstibus inquieta sunt, ut stare sol nescit; ita tu, Imperator, continuatis negotiis, et in se quodam orbe redeuntibus semper exercitus es. Vix tecta hispana successeras, jam sarmaticis tabernaculis tegebaris; vix emerita arma suspenderas, jam hosti armatus instabas; vix Iberum tuum videras; jam Istro prætendebas. Ne tum quidem, quum in altiorem provectus gradum jubere tantum, et dividere cum negotiis otium, et parta gloria velut reposito frui posses honore, operam remisisti, quin omnium castrensium munerum numeros primus aut cum primis obires; stare pro signis, excubias sorte agere, vallum ferre, locum bello antecapere, speculatum egredi, castra metari, in prælium primus ire, prælio postremus excedere, dux consilio esse, miles exemplo; ut jam tum posset intelligi, alios imperatori pugnare, te tibi. Illud tamen præ ceteris mirum, quod, quum omnia faceres, ut imperare deberes, nihil tamen faciebas, ut imperares.

XI. Argumento est dies ille communis boni auctor, quo tu, quum ad suscipiendam rempublicam vocabaris, oblatum imperium deprecatus es; nec id ad speciem tantum, ut cogi videreris, sed obnixe et diu et velut impetraturus egisti: quippe aberat causa fingendi. Non enim te princeps solus et domi, et tamquam tentaret, ambibat, sed publice et in comitio, et ut aliud jam facere non posset; prorsus ut, nisi imperium affectu simplici noluisses, potueris velle securus. Expostulari hoc loco tecum reipublicæ verbis ne-

cesse est, quæ in summam tua cunctatione formidinem a media spe relapsa, tali aliqua te profecto, sed quam solus audires, voce convenit: *Parumne, Theodosi, hactenus distulere fata, ut tu insuper tentes moras augere fatorum: an nescis, rem tuam per momenta consumi? Nescis me tibi tuisque decrescere? Quidquid atterit Gothus, quidquid rapit Hunnus, quidquid aufert Alanus, id olim desiderabit Arcadius. Perdidi infortunata Pannonias, lugeo funus Illyrici, specto excidium Galliarum. Principum senior in tanta bella non sufficit; alter, etsi futurus sit aliquando fortissimus, adhuc tamen parvus est. Tu dubitas excipere collapsam, et, ut nihil differas, sero reparandam? Hanc mihi gratiam refers, quod te etiam felix desideravi? quod, quum me Nerva tranquillus, amor generis humani Titus, pietate memorabilis Antoninus teneret, quum mœnibus Augustus ornaret, legibus Adrianus imbueret, finibus Trajanus augeret, parum mihi videbar beata, quia non eram tua? Quid tu mihi faceres, si juris tui esses? Orat ecce te dominus meus, orat ecce te dominus adhuc tuus; et, qui posset cogere, mavult impetrare. Imperium, quod ab imperatore defertur, tam tibi nolle jam non licet, quam velle non licuit.*

XII. Solus igitur, Auguste, solus, inquam, omnium qui adhuc imperaverunt, ut princeps esses, præstitisti. Alios emta legionum suffragia, alios vacans aula, alios affinitas regia imposuere reipublicæ: te nec ambitus nec occasio nec propinquitas principem creaverunt; nam et eras a familia imperatoris alienus, et adsciscebaris tertius, et cogebaris invitus: invitus, inquam. Au-

dite hoc publici parricidæ, qui oblita fide, dominorum sceptra cepistis, et periculo non minore, quam scelere, imperium vita paciscentes sanguinis pretio regium nomen emistis; repulsam patitur principatus, et unus est ambitus candidati, ne declaretur. Credetne hoc olim ventura posteritas, et præstabit nobis tam gloriosam fidem, ut nostro demum sæculo annuat factum, quod tantis infra supraque temporibus nec invenerit æmulum, nec habuerit exemplum? Sed qui vitæ tuæ sectam rationesque cognoverit, fidei incunctanter accedet; nec abnuisse dubitabit imperium sic imperaturum. Illi enim, illi avide regna desiderent, quos soluta legibus vita delectat, quorum crudelitas indemnatos necandi, cupiditas privata rapiendi, libido honesta fœdandi jus atque impunitatem requirunt. Quid tua intererat te principem fieri, qui futurus eras in imperatore privatus? nisi forte in te hodie aut pudicitiæ remissior cultus, aut minor sanguinis humani metus, aut alienæ rei major est appetitus. Idem es, qui fuisti; et tantum tibi per te licet, quantum per leges licebat. Jus summum facultate et copia commodandi, non securitate peccandi experiris. Unum tibi præstitit principatus, ut certum haberemus omnes, etiam sub imperatoribus aliis vixisse te legibus tuis. Nam qui nihil facit licenter quum potest, numquam voluit.

XIII. Quin ubi primum te imperio præstitisti, non contentus ipse ultra vitia rejecisse, alienis vitiis corrigendis curam adjecisti; idque moderate, ut suadere potius honesta, quam cogere videreris. Et quia, vel longo Orientis usu, vel multorum retro principum remissione tantus quosdam luxus infecerat, ut adulta consuetudo lasci-

viæ haudquaquam facile videretur obtemperatura medicinæ; ne quis se pati injuriam putaret, a te voluisti incipere censuram, et impendia palatina minuendo, nec solum abundantem recidendo sumtum, sed vix necessarium usurpando dimensum, quod natura difficillimum est, emendasti volentes. An quis ferret moleste, ad principis semet modum coerceri? aut subtractum sibi doleret de privata luxuria, quum videret imperatorem rerum potentem, terrarum hominumque dominum parce contenteque viventem, modico et castrensi cibo jejunia longa solantem; ad hoc aulam omnem spartanis gymnasiis duriorem, laboris, patientiæ, frugalitatis exemplis abundantem, neminem unum inveniri, qui auderet ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aeris volucrem, alieni temporis florem?

XIV. Nam delicati illi ac fluentes, et quales tulit sæpe respublica, parum se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ innatassent, nisi æstivam in gemmis capacibus glaciem falerna fregissent. Horum gulæ angustus erat noster orbis; namque appositas dapes non sapore, sed sumtu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos extremus Oriens, aut positus extra romanum Colchus imperium, aut famosa naufragiis maria misissent; quos invitæ quodammodo reluctantique naturæ hominum pericula rapuissent. Ut taceam, infami sæpe delectu scriptos in provinciis aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes militasse conviviis: nonne cognovimus, cujusdam retro principis non prandia sæpe, sed fercula, sestertium millies æstimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse? Tuæ, Imperator, epulæ, mensis com-

munibus parciores, locorum ac temporum fructibus instruuntur. Hinc certatim in omnes luxuriæ pudor, parsimoniæ cultus inolevit; et quiescentibus legum minis, subiit quemque privatim sui pœnitentia. Sic est: exasperat homines imperata correctio; blandissime jubetur exemplo.

XV. Sed quum hæc, et ad hunc modum cetera mores hominum et instituta formarint, tum nihil abdicandis vitiis, adoptandisque virtutibus impensius sentio profuisse, quam quod his te viris semper dedisti, quos affectare publica deberet imitatio, qui, quam faciles tibi fuissent sequacesque discipuli, tam ceteris expetendi essent magistri. Ut de his sileam, quos tibi primus ille nascentis imperii dies obtulit tantis virtutibus præditos, ut non pro copia sumti, sed ex copia viderentur optati, quot tu postea qualesque legisti, quibus provinciarum custodiam, quibus militaris rei summam, quibus consiliorum tuorum arcana committeres? Ergo, quum duplex fuerit iste delectus, unus ex judicio, alter ex fato, incertum, meliores viros sapientia tua, an fortuna quæsiverit, quum tales vel acceptos habeas vel repertos, ut et illi meruerint teneri, et isti debuerint cooptari.

XVI. Ecquis imperatorum umquam putavit amicitiæ cultum in regia laude ponendum? humilis hæc virtus, dubiumque an virtus, judicabatur; nec palatiis digna, sed pergulis habebatur. Inde facilius inveneris, qui pecuniam ex ærario, quam qui ex animo fidem promserint. Optimus ille ditabat, non etiam diligebat; prodesse noverat, amare nesciebat. Tu amicitiam, nomen privatum, non solum intra aulam vocasti, sed indutam purpura, auro gemmisque redimitam so-

lio recepisti; neque, non verbis asseruisti, principis mentem tanto in suos benigniorem esse debere, quanto sit fortuna præstantior; quum fide ac facultate paribus agas, et familiaribus tuis imperator tribuas, quod privatus optaras. Quamquam quæ capere vota potuerunt quod plerique, te principe, consequuti sunt? Nec nunc de his honoribus loquor, quos in quemcumque conferre imperatori necesse est. Dux aliquis evehitur? exigit disciplina castrorum. Præfectus attollitur? imponendum est provinciæ caput. Consul creatur? habiturus est nomen annus. Ita in summis illis pulcherrimisque beneficiis est aliqua præstantis utilitas. A te nova benignitate is amicis honos habitus est, qui totus esset illorum, quibus deferebatur, nihilque ex eo ad te redundaret, nisi dandi voluptas: cui quum essent domi filii, geminæ illæ spes oculique reipublicæ, dilatis eorum magistratibus, amicos consulatus ornavit. Si mehercule vir ille divinus, felicitatis publicæ auctor, parens tuus viveret, quid aliud exspectasset a filio, quam ut nepotibus anteferretur? Præstitisti igitur amicis, quo plus nec patri præstare potuisses. O benevolentiæ tuæ singulare consilium! Auges tempore dignitatem, quæ incrementum ex magnitudine non habebat. Renunciantur amici ante filios tuos consules, quia non poterant plus esse, quam consules.

XVII. Eat nunc sui ostentatrix vetustas, et illa innumeris literarum vulgata monumentis jactet exempla. Pirithoi fidem prædicet, et decantatum omnibus scenis phocæi juvenis laudet officium: Phintiam etiam, si videtur, dicat, et Damona, quorum alter in amici morte se vadem obtulit, alter ad diem vadatæ mortis occurrit. Ut hæc

esse vera credamus, quæ mendaciis vatum in plausus aptata cavearum, fidem tempori debent, num præstare credendo plus possumus, quam ut istos, qui amicitiæ laude censentur, amicorum fuisse, quam sui diligentiores putemus? Sed quum, instituente natura, plus fere filios, quam nosmetipsos diligamus, omne vicit exemplum, qui amicos his prætulit, quos sibi præferebat. Et tu quidem ad exonerandam debentium verecundiam, quæ in tuos confers, non vis videri præstare, sed reddere. Gerámus tibi morem, et beneficiorum summas tuorum pro tua voluntate ducentes, quidquid familiaribus tuis tribuis, non expendi potius, sed rependi putemus. Enimvero quum leviter cognitos aut etiam semel visos iis honoribus simul ditas, quibus et amici possent esse contenti, nonne omnibus vis probare, amicum tibi esse, qui bonus sit? Cuicumque quid publici mandatum fuerit officii, præmium spondetur, et redditur. Sibi humilitatem, et tenebras suas imputet jacens virtus, quæ non obtulit se probandam: quod conscientiæ tuæ sufficit, honoratus est, qui probatus.

XVIII. Velim tamen dicas unde, quum tantis promissa persolvas, quid cui promiseris, scias; nec te vel reipublicæ cura, vel ipsa illa tuorum beneficiorum turba confundat, ut parcior tardiorve, tempore quem modove decipias. Quis debitor verecundus ita mutuum ad diem reddit, ut tu, quod promittis, appendis? Nec imponi negligentibus arbitreris. Quotidie in beneficia tua quærimus; et memoriam convenimus; et, ne singulis insidietur oblivio, cum altero quisque conferimus. Unum invenire non possumus, cujus spem atque exspectationem non dicam fefelleris,

sed, quæ delicatior est querela, distuleris. Solamne me, Imperator, benevolentiam tuam mirari putas? at ego miror etiam memoriam. Nam cui Hortensio Luculllove vel Cæsari tam parata umquam affuit recordatio, quam tibi sacra mens tua loco momentoque, quo jusseris, reddit omne depositum? Utrum te tamen ipse admones? an, ut illi majestatis tuæ participi Deo feruntur assistere fata cum tabulis, sic tibi aliqua vis divina subservit, quæ, quod dixeris, scribat et suggerat? Nihil ita primoribus labiis polliceris, quin promisso fidem subdas, et verba re sancias. Nemo jam, nemo beneficia, quæ dederis, ab eo credit tempore computanda, quo dederis; quia tam sint certa, quæ spondes, ut tum videantur accepta, quum spondes.

XIX. Jam idipsum quod ante promittis, nonne de summo purissimæ mentis candore proficiscitur? nam cujus est animi nec vota hominum fatigare, nec adhibere muneribus artem difficultatis? sed denunciare præstanda, ut et prolixior sit sensus bonorum, nec repentina felicitas faciat attonitos, et similes reddat ingratis. Animos enim nostros, subitis affectibus impares, proinde lætitia ac dolor, si deprehendat, exsternat. An non illa romana pietatis notissimæ mater, nuntio mali cannensis exterrita, filio reduce quem flebat, diriguit in mortem, nec par esse gaudio potuit, quæ superfuerat orbitati? Conscius igitur cælestis arcani, et naturalium depositorum, mavis hominibus sperata procedere, quam insperata supervenire beneficia. Nec immerito; namque fugitiva successuum repentinorum voluptas, ut occupat, sic relinquit; felicitas longior est exspectare securum. Itaque quum hactenus a natu-

ra esset statutum, ut bona sua homines nescirent, ut tum primum inciperent felicitate gaudere, quum cœpissent esse felices, tu promittendo præstanda invenisti tempus, quod nobis natura subtraxerat, ut, quos adepta solum juvabant, etiam adipiscenda delectent.

XX. Pari benignitate, quum plures honoribus afficere velles, quam honorum loca admitterent, et augustior esset materia voluntate, nec mentem tuam quamvis diffusum caperet imperium, quem nondum aliquo provexisti gradu, tamen dignatione es solatus. Atque haud scio, an quibusdam consolatio ista suffecerit. Ille cohonestatus affatu, ille mensa beatus, ille osculo consecratus est. Ita omnibus, qui, te principe, sibi jure confiderent, aut processit dignitas, aut satisfecit humanitas; humanitas, inquam, quæ tam clara in imperatore, quam rara est. Nam, quum indiscreta felicium pedisequa sit superbia, vix cuiquam contigit et abundare fortuna, et indigere arrogantia. Cujus quidem ita majores nostros pertæsum est, ut graviorem semper putaverint servitute contemtum, ejusque impatientia sint coacti post bellatores Tullos, Numasque sacrificos, et Romulos conditores regnum usque ad nomen odisse. Denique ipsum illum Tarquinium exsecratione postrema hoc damnaverunt maledicto; et hominem libidine præcipitem, avaritia cæcum, immanem crudelitate, furore vecordem vocaverunt *Superbum*, et putaverunt sufficere convicium. Quod si per rerum naturam liceret, ut ille romanæ libertatis assertor, regii nominis Brutus osor, precariæ redditus vitæ sæculum tuum cerneret studiis virtutis, parsimoniæ, humanitatis imbutum ac refertum; nullum toto

orbe terrarum superbiæ, libidinis, crudelitatis exstare vestigium; jam te ipsum qua publice, qua privatim videret priscorum duritia ducum, castitate pontificum, consulum moderatione, petitorum comitate viventem; mutaret profecto sententiam tanto post suam, et quum romanam dignitatem ac libertatem probaret meliore in statu, imperatore te, esse, quam consule se, fuisset, necessario fateretur, Tarquinium submoveri debuisse, non regnum.

XXI. Sed, quod facere magnas urbes ingressi solemus, ut primum sacras ædes et dicata Numini summo delubra visamus, tum fora atque gymnasia, et pro suis extenta porticibus ambulacra miremur; ita in laudibus tuis sanctos palatii ritus, et priscis æquanda cærimoniis instituta venerati, gradum ad illa proferimus, quæ in medio constituta, et ad publicos usus facientia, non partim, sed in commune conducunt; nec parietibus, sed orbe clauduntur; nec tecto, sed cælo operiuntur. Velut primum illud est, ne statim summa captemus, quod creber egressu exspectantibus populis te fateris; nec videri modo patiens, sed facilis adiri, e proximo accipis vota hominum tuorum; ut, quisquis ille consultor est, etiamsi meruerit, quod est rarum, repulsam, ferat tamen visi Numinis conscientiam. At quam aliter illorum principum mos fuit (quos loquar, notum est) qui majestatem regiam imminui et vulgari putabant, nisi eos intra repositum palatinæ ædis inclusos, tamquam aliquod vestale secretum, veneratio occulta consuluisset; nisi intra domesticam umbram jacentes solitudo provisa, et silentia late conciliata vallassent! Quin si quando in lucem venire, et diem ferre potuis-

sent, lecticis tensisque subvecti, et densissima circum supraque cooperti virorum armorumque testudine, sensim atque ad numerum movebantur; tum longe populus abigebatur, nec otiosa viatoris manus plebem verbere submovebat, ut secretum esset in publico. At noster hic omnibus spectandus offertur; nec magis communem hunc diem atque solem, quam nostrum imperatorem videri licet. Quin, quum vicinum habeant permissa fastidium, numquam iste mirantes explet oculos; magis magisque visus expetitur, et (novum dictu!) præsens desideratur.

XXII. Miremur, in urbibus tuis, et a tuis populis te videri? quem fere nulla in solo suo natio externa non vidit; idque ita crebro, ut pæne tam notus sit barbaris vultus iste, quam nobis? Nec frustra, quum æstates omnes foris, hiemes domi ducens, civibus hostibusque pari sorte anni spatia diviseris; et, si qui forte sunt barbarorum, qui nondum virtutis tuæ fulmen exceperint, nominis terrore perculsi, et velut afflati quiescant. Tua enim, Imperator, auspicia non hæ tantum gentes tremunt, quas ab orbe nostro silvarum intervalla, vel flumina montesve distinguunt, sed quas æternis ardoribus inaccessas, aut continua hieme separatas, aut interfusis æquoribus abjunctas natura disterminat. Non Oceano Indus, non frigore Bosphoranus, non Arabs medio sole securus est; et, quo vix pervenerat nomen ante romanum, accedit imperium. Dicamne ego, receptos ad servitium Gothos castris tuis militem, terris sufficere cultorem? Dicam a rebellibus Saracenis pœnas polluti fœderis expetitas? Dicam interdictum Scythis Tanaim, et imbelles arcus etiam fugientis Albani? Quæ-

cumque natio barbarorum robore, ferocia, numero gravis unquam nobis fuit, aut boni consulit, ut quiescat; aut lætatur, quasi amica, si serviat. Persis ipsa, reipublicæ nostræ retro æmula, et multis romanorum ducum famosa funeribus, quidquid umquam in principes nostros inclementius fecit, excusat obsequio. Denique ipse ille rex ejus, dedignatus antea confiteri hominem, jam fatetur timorem, et in iis te colit templis, in quibus colitur; tum legatione mittenda, gemmis sericoque præbendo, ad hoc triumphalibus belluis in tua esseda suggerendis, etsi adhuc nomine est fœderatus, jam tamen tuis cultibus tributarius est.

XXIII. Ne tamen, Imperator, existimes, cuncta me ad aurium gratiam loquuturum, triumphis tuis gallicis, stupeas licebit, irascimur. Dum in remota terrarum vincendo procedis, dum ultra terminos rerum, metasque naturæ regna Orientis extendis, dum ad illos primæ lucis indigenas, et in ipsum, si quod est, solis cubile festinas, invenit tyrannus ad scelera secretum. O quam parvis veniunt summa mala principiis! Sic in ultimum prope italici generis excidium, effracto Cn. Lentuli ludo, mirmillonum agmen emicuit: sic bella consulibus ancipiti marte pugnata Cilix pirata conflavit: sic tenentibus arma fugitivis, romana diu pila cesserunt ferro ergastulorum. Quis non ad primum novi sceleris nuntium risit? Nam res infra dignitatem iracundiæ videbatur, quum pauci homines et insulani totius incendium continentis adolerent, et regali habitu exsulem suum illi exsules orbis induerent? At quantos parturiebat fortuna motus! quantum reipublicæ malum pestis augenda, quantam tibi

gloriam restinguenda servabat! præcipue quum perfidia ducum, defectione legionum contra rempublicam foret versum quicquid pro republica fuerat armatum.

XXIV. Nolo tamen usquequaque miserorum vel factum onerare, vel fatum, qui, dum carnifici purpurato, tua se et affinitate et favore jactanti, infeliciter credunt, gravissimum omnium nefas fecerunt affectu innocentium. Intelligo quam difficilem in locum scopulosumque devenerim. Nam quum revolvi id lustrale justitium aures tuæ respuant, laudes petant, gloriæque intersit ad præsentium commendationem bonorum mala decursa reputari; contra vero clementia summa beneficium suum malit imminui, quam tristium enumeratione cumulari: necesse erit, me vel tacentem publica incommoda, vel loquentem, aut ingratum virtuti, aut onerosum esse pietati. Sed tamen, Imperator, exiguam sensibus tuis injungo patientiam; nam si dulcis in bonis miseriarum recordatio est, si nautas tempestatum, si medicos juvat meminisse morborum, cur non tu quoque mala nostra audias, ut tua beneficia recognoscas? Unde igitur ordiar, nisi a tuis, mea Gallia, malis? quæ ex omnibus terris, quas illa pestis insederat, haud injuria tibi vindicas privilegium miseriarum, non auribus modo, quarum sensus est levior, sed coram oculis ferre compulsa victoriam Maximi, interitum Gratiani. Alta licet vulnera (quod fatendum est) proximus nobis Italus, et contiguus ostendat Hispanus, sed in dolore summo habet suum uterque solatium; tyrannidem ille non vidit, hic tyrannicidium vidit. Nos primi impetum belluæ furentis excepimus; nos sævi-

tiam ejus innocentium sanguine, nos cupiditatem publica paupertate satiavimus. Apud nos semet exercuit crudelitas jam secura, et adhuc inops avaritia. Alibi malum publicum aut cœpit aut destitit; in Gallia sedit.

XXV. Quis se nobis calamitate contulerit? tyrannum et cum aliis tulimus, et soli. Quid ego referam vacuatas municipibus suis civitates, impletas fugitivis nobilibus solitudines? quid perfunctorum honoribus summis virorum bona publicata, capita diminuta, vitam ære taxatam? Vidimus redactas in numerum dignitates, et exsutos trabeis consulares, et senes fortunarum superstites, et infantium sub ipso sectore ludentium flendam securitatem; quum interim miseri vetabamur agere miseros, imo etiam omnes cogebamur mentiri beatos; et quum domi atque secreto solis conjugibus ac liberis credidissemus furtivum dolorem, procedebamus in publicum non nostræ fortunæ vultu. Audires enim dicere delatorem: *Quid ita ille tristis incedit? An quia pauper ex divite est? non enim se vivere gratulatur? Quid ita hic publicum atratus incestat? luget, credo, fratrem; sed habet filium.* Ita fieri non licebat amissa, metu reliquorum. Serenos ergo nubilis mentibus vultus inducebamus; et ad illorum vicem, qui, degustato sardorum graminum succo, feruntur in morte ridere, imitabamur læta mœrentes. Est aliquod calamitatum delinimentum dedisse lacrimas malis, et pectus laxasse suspiriis; nulla major est pœna, quam esse miserum, nec videri. Spes inter hæc nulla prædonis explendi; nec enim, ut natura fert, copiam satietas sequebatur; crescebat in dies habendi fames, et parandi rabiem parta ir-

ritabant. Ut ægrorum sitim potus accendit, ut ignis arentibus non obruitur, sed augetur; ita coactæ publica egestate divitiæ aviditatem jejunæ mentis acuebant.

XXVI. Stabat ipse purpuratus ad lances et momenta ponderum, nutusque trutinarum pallens atque inhians exigebat. Comportabantur interim spolia provinciarum, exsuviæ exsulum, bona peremtorum. Hic aurum matronarum manibus extractum, illic raptæ pupillorum cervicibus bullæ, istic dominorum cruore perfusum appendebatur argentum. Numerari ubique pecuniæ, fisci repleri, æra cumulari, vasa concidi; cuivis ut intuenti non illud imperatoris domicilium, sed latronis receptaculum videretur. Sed tamen latro raptis abutitur, et ablata aliis sibi reddit, nec ideo vias saltusque obsidet, ut thesaurum struat atque defodiat, et cum scelere miser sit, sed ut gulæ ventrique suppeditet, nec desit sumtus impendiis; nam et effundit et negligit, eadem perdendi et quærendi facilitate. Noster ille pirata, quidquid undecumque converrerat, id nobis sibique periturum in illam specus sui charybdim congerebat. Charybdim loquor? quæ, quum plena navigia sorbuerit, dicitur tamen rejectare naufragia, et contortas fundo rates tauromitanis litoribus exponere. Bona nostra ad ærarium una et perpetua via ibant; nullas eorum reliquias, nulla fragmenta, vel sero victa fastidio, illa communis vorago revomebat.

XXVII. Est improborum principum postrema defensio, auferre donandi gratia, et invidiam rapinarum magnitudine munerum deprecari. Quæ malum! ratio est abstulisse omnibus, quod nullus habiturus sit? Et privatorum quidem avari-

tiæ, licet mala, tamen aliqua defensio est; timetur inopia, et reponitur senectuti, et prospicitur heredi. Quam affert causam concupiscendi, qui, quantum ubique est, habet? Quin ego, si fas piumque mortalibus æstimare cælestia, nullam majorem crediderim esse principum felicitatem, quam fecisse felicem, et intercessisse inopiæ, et vicisse fortunam, et dedisse homini novum fatum. Itaque imperatori propriam majestatem bene æstimanti non tam illud videri suum debet, quod abstulit, quam quod dedit. Nam quum intra ipsum volvantur omnia, et, ut ille, qui cuncta ambit, Oceanus, quas suggerit aquas terris, recipit e terris; ita quidquid in cives manat a principe, redundat in principem: et rei et famæ bene consulit munificus imperator; lucratur enim gloriam, quum det pecuniam reversuram.

XXVIII. Sed illi quidem stulta omnis ratio captandæ laudis videbatur, qui, præter insitum pessimo cuique boni exempli odium, summam felicitatem habendi ac nocendi fine determinans, non solum, ut quamplurimum quæreret, sed, ut nihil cuiquam reliqui faceret, laborabat. Nec enim, qui regibus mos est, exercendis invigilabat metallis, ut latentia naturæ bona in usum arcesseret, et pararet innoxias nullo pauperiore divitias. Parum ille pretiosum putabat aurum, quod de montium venis, aut fluminum glareis quæsitor bessus, aut scrutator callaicus eruisset; illud purius splendidiusque credebat, quod dedissent dolentes, quod hominum lacrimæ, non amnium aquæ abluissent, nec a terrenis specubus egestum, sed e cervicibus jugulisque cæsorum esset effossum. Sic quum immitis tyranni et stilus

timeretur et gladius, transierat in vota paupertas, et, ut possemus effugere carnificem, optabamus subire sectorem. Quod si cui ille pro ceteris sceleribus suis minus crudelis fuisse videtur, vestrum is, vestrum, Balio triumphalis, et trabeate Merobaudes, recordetur interitum, quorum alter post amplissimos magistratus, et purpuras consulares, et contractum intra unam domum quemdam honorum senatum, vita sese abdicare compulsus est, alteri manibus satellitum britannorum gula domi fracta, et inusta femineæ mortis infamia, ut scilicet maluisse vir ferri amantissimus videretur laqueo perire, quam gladio. Sed in illos fortasse speciales putaretur habuisse odiorum causas tyrannus; steterat enim uterque in acie Gratiani, et Gratianus utrumque dilexerat. Quid de his dicemus, qui honorum ac principum nescii, et tantum inter suos clari, nobiles animas sub carnifice fuderunt?

XXIX. De virorum mortibus loquor, quum descensum recorder ad sanguinem feminarum, et in sexum, cui bella parcunt, in pace sævitum? Sed nimirum graves suberant invidiosæque causæ, ut unco ad pœnam clari vatis matrona raperetur: objiciebatur enim atque etiam exprobrabatur mulieri viduæ nimia religio, et diligentius culta divinitas. Quid hoc majus poterat intendere accusator sacerdos? Fuit enim, fuit et hoc delatorum genus, qui nominibus antistites, revera autem satellites atque adeo carnifices, non contenti miseros avitis evolvisse patrimoniis, calumniabantur in sanguinem, et vitas premebant reorum jam pauperum. Quin etiam quum judiciis capitalibus adstitissent, quum gemitus et tormenta miserorum auribus ac luminibus hausis-

sent, quum lictorum arma, quum damnatorum frena tractassent, pollutas pœnali manus contactu ad sacra referebant, et cærimonias, quas incestaverant mentibus, etiam corporibus impiabant. Hos ille Phalaris in amicis habebat; hi in oculis ejus atque etiam in osculis erant; nec injuria; a quibus tot simul votiva veniebant; avaro divitum bona, cruento innocentium pœna, impio religionis injuria.

XXX. Tamdem in nos oculos Deus retulit, et bonis Orientis intentus, ad mala nostra respexit, et hunc sacerrimo capiti objecit furorem, ut fœdus abrumpere, jus feciale violare, bellum edicere non timeret. An ego sine divino numine factum putem, ut, qui sub nomine pacis ludere, et primi sceleris pœnas lucrari quiescendo potuisset, secundum tertiumque vexillum latrocinii civilis attolleret, et, superatis Alpibus cottiis, julia quoque claustra laxaret, tibique, Imperator, imponeret servanti adhuc veniæ fidem vincendi necessitatem? Agebat eum, credo, præcipitem vindicanda jam proximo ultore respublica, et exstinctus aperto dominus parricidio pœnas ab eo debitas expetebat. Non id confidentia, sed amentia, non temeritas, sed necessitas erat, nec ultro lacessebat ille te bello, sed ulterius se negare supplicio non poterat. Alioquin quomodo tantam concepisset audaciam, ut ruere in ferrum, et obviam morti venire tam ignavus et timens mortis auderet, ut qui se non potuerit postea vel victus occidere? Et te quidem, Imperator Auguste, ad asserendam rempublicam, usurpandamque victoriam suffecisset in bella vel solum venire. Nam si olim domini adversum rebelles servos dimicaturi flagra in aciem detule-

runt, tantaque vis conscientiæ fuit, ut ab inermibus verterentur armati, et, qui obtulerant mortibus pectora, darent terga verberibus; nonne tu quoque legionibus otiosis rem totam visus egisses?

XXXI. An sustinere te coram, et solum oculorum tuorum ferre conjectum ille quondam domus tuæ negligentissimus vernula, mensularumque servilium statarius lixa potuisset? Non statim totum subiisset hominem præterita sui tuique reputatio? Non ipse sibi objecisset, te esse triumphalis viri filium, se patris incertum: te heredem nobilissimæ familiæ, se clientem: te omni retro tempore romani exercitus ducem, libertatis patronum, se orbis extorrem, patriæque fugitivum? Jam vero te principem in medio reipublicæ sinu, omnium suffragio militum, consensu provinciarum, ipsius denique ambitu imperatoris optatum, se in ultimo terrarum recessu, legionibus nesciis, adversis provinciarum studiis, nullis denique auspiciis in illud tyrannici nominis adspirasse furtum? Postremo tecum fidem, secum perfidiam; tecum fas, secum nefas; tecum jus, secum injuriam; tecum clementiam, pudicitiam, religionem, secum impietatem, libidinem, crudelitatem, et omnium scelerum postremorumque vitiorum stare collegium? Res ipsas interrogemus, et, quæ certissima conjectatio est, colligamus gerenda gestis. Num tamdem dubitari potest quid fuerit eo præsente facturus, quem non vidit et fugit?

XXXII. Quamvis igitur, Imperator, hoste tali abutereris; nec tam ad prælium conserendum, quam ad supplicium de nefario capite sumendum venires; consiliis tamen tantis, tan-

tisque rationibus bellum administrabas, ut cum Perse aliquo decertaturus, aut Pyrrho, aut cum illo ipso Annibale videreris. Nam primum fidem regum, quibus limes Orientis ambitur, data atque accepta dextera firmas, quo foris securus agitares, si nihil sollicitum et suspectandum domi reliquisses. Tum copias tuas trifariam dividis, ut et hostis audaciam multiplicato terrore percelleres, et fugam circumfusus ambires. Postremo populis barbarorum, ultroneam tibi operam ferre voventibus, commilitonum munus indulges, ut et limiti manus suspecta decederet, et militi auxiliator accederet. Qua tua benignitate pellectæ omnes scythicæ nationes tantis examinibus confluebant, ut, quem remiseras tuis, barbaris videreris imperasse delectum. O res digna memoratu! Ibat sub ducibus vexillisque romanis hostis aliquando romanus, et signa, contra quæ steterat, sequebatur; urbesque Pannoniæ, quas inimica dudum populatione vacuaverat, miles impleverat. Gothus ille et Hunnus et Alanus respondebat ad nomen, et alternabat excubias, et notari infrequens verebatur. Nullus tumultus, nulla confusio, nulla direptio ut a barbaro erat. Quin si quando difficilior frumentaria res fuisset, inopiam patienter ferebat, et quam numero arctarat annonam, comparcendo laxabat, pro omni præmio omnique mercede id unum reposcens, ut tuus diceretur. Quanta est virtutis ambitio! Accipiebas beneficium, quod imputares.

XXXIII. Memorabile putavit antiquitas, quod actiaco aliquando bello ducibus moribusque romanis peregrina Ægyptus arma permiscuit; tantumque res credita est habere novitatis, ut, nisi frequenter isset in literas, apud posteros videre-

tur facti fides laboratura. Nam quis annalium scriptor aut carminum tuas illas, Cleopatra, classes, et eborata navigia, et purpurea cum auratis funibus vela tacuit? Quin ita crebro historia decantata est, magis ut ab eisdem sæpe dicta, quam ut ab aliquo intermissa videatur. Non contendam duces; (nec enim principem nostrum non dicam victus Antonius, sed victor Augustus æquaverit) quid in ceteris saltem simile deprehendimus? maxime si rerum temporumque facies altrinsecus conferamus, et hos illosque populos animorum subjiciamus oculis. Illos vela facientes data ventis classis attulerat; hi longum iter sub armorum fasce carpebant. Illos peregrino igne suspirans regina pellexerat; hos amor laudis, et participandæ gloriæ cura rapiebat. Illos tepens Pharus, et mollis Canopus, leviumque populorum altor Nilus emiserat; hos minax Caucasus, et rigens Taurus, et ingentium corporum durator Ister effuderat. Illos tenero perlucentes amictu, et vix leve carbasum vitando sole tolerantes alterno concussa tinnitu sistra ducebant; hos loricis onustos, inclusosque ferro fractæ voces tubarum, ingentiumque lituorum clangor acuebat. Quæ tandem vel collatio posset esse populorum? etiamsi tanta non esset dissimilitudo causarum, ut ab illis fuerit romani imperii appetita captivitas, ab his repetita libertas. Quo tibi, Imperator, indignius videbatur, ejus piaculi quemquam inveniri potuisse consortem, cujus se barbarus agebat ultorem.

XXXIV. Sed illi quidem nefario sanguine belli primitias imbuentes, par pœnæ culpæque documentum fuerunt. Testis est *Siscia*, testis pulcherrimus amne conflictus, si conflictus ille di-

cendus est, quo ita in publicos proditores animi plenus miles invasit, ut eum nec numerus resistentium, nec maximi fluminis altitudo remorata sit, quin, ut erat ex longissimo itinere anhelus atque pulvereus, equos calcaribus incitaret, amnem nando conjungeret, ripam insiliret, paratos denique exspectantesque deprehenderet. Sermo iste prolixior est, quam illa res fuerit. Vix fluvium manus invicta transierat, jam locum belli tenebat; vix hostem invenerat, jam urgebat; vix pectora viderat, jam terga cædebat. Datur debito rebelle agmen exitio; volvuntur impiæ in sanguine suo turbæ; tegit totos strages una campos, continuisque funeribus cuncta late operiuntur. Jam qui ad muros differenda morte properaverant, aut fossas cadaveribus æquabant, aut obviis sudibus induebantur, aut portas, quas eruptione patefecerant, morte claudebant. At quorum se fugæ impervius ripis amnis objecit, trepidando collecti, et alterum quisque complexi, per abrupta glomerantur. Spumat decolor cruore fluvius, et cunctantes meatus vix eluctatis cadaveribus evolvit; utque se tibi posset speciali imputare militia, ipsum illum vexillarium sacrilegæ factionis avidis gurgitibus absorbuit, et, ne morti sepultura contingeret, cadaver abscondit. Nonne utroque credendus tuæ studuisse vindictæ et adjuvando victoriam, et occupando clementiam?

XXXV. En tibi alteram pugnam, alteramque victoriam. Delectas in prælium Marcellinus cohortes, et ipsum factionis nefariæ robur illa belli civilis Megæra rapiebat, tanto ceteris satellitibus audentior, quanto exsertiorem operam navabat tyranno frater tyranni. Quo quidem maxime

tuus gaudebat exercitus, quum se ultro videret lacessi, qui nihil magis timuerat, quam timeri; adeo quidem, ut castris ad castra collatis, quod præcipiti die manum conserere non poterat, spe victoriæ cum luce ventura pervigil ageret, tardum solem, desertorem diem, annuum noctis æstivæ tempus criminaretur. Ecce lux tamdem, et jam omnis campus horrebat exercitu; divisi in cornua equites, leves ante signa velites, dispositæ manipulatim cohortes, et gradu pleno ferentes agmina quadratæ legiones universa late, qua visus agi poterat, occuparant. Nondum se virtus experiebatur, jam disciplina vincebat. At postquam intra conjectum teli acies utraque promovit, et effusis hinc inde jaculorum sagittarumque nimbis res venit ad capulos, milites pristinæ virtutis, romani nominis, imperatorum denique memores causam publicam manu agere; hostes venditam operam, laceratam Italiam, spem in ferro reliquam cogitantes gladiatoria desperatione pugnare, nec gradu cedere, sed in vestigio stare, vel cadere.

XXXVI. At ubi impulsa acies, fronsque laxata, et fiducia in pedes versa est, ire præcipites, aut globo fugere, et se invicem festinando tardare; armati, inermes, integri, saucii, primi postremique misceri. Miles urgere eminus, cominus, gladiis, hastis, punctim, cæsim ferire. Alii poplitibus imminere, alii terga configere, aut quos cursu non poterant continere, jaculis occupare. Arma, tela, equi, homines, viva, peremta, prona supinaque corpora passim vel in acervo jacere. Illi, mutilis excisisque membris, reliqua sui parte fugiebant; hi dolorem vulnerum sequebantur; isti mortes receptas in silvas

et flumina deferebant; illic postremum spiritum in admiratione nominis tui, et sui ducis detestatione fundebant. Nullus finis cædendi insequendique, nisi subtraxisset aliquando victoribus mors hostem, et nox diem. At quanto melius manus illa consuluit, quæ submissis precabunda vexillis petiit veniam necessitatis; et terram in osculis premens, calcanda vestigiis tuis corpora et arma projecit? Quam tu non superbe ut victam, non irate ut ream, non negligenter ut parum necessariam præteriisti, sed blande liberaliterque tractatam jussisti esse romanam. Junguntur socia agmina, et sub uno capite diversa reipublicæ membra coalescunt. Ambo pari gaudio feruntur exercitus; hic opera sua gaudet, hic venia, uterque victoria.

XXXVII. Nec pia Hæmona cunctantius, ubi te adfore nuntiatum, impulsis effusa portis, obviam provolavit; et, ut est omne desiderium post spem impatientius, parum credens patere venienti, festinavit occursare venturo. Fingit quidem, ut scimus, timor gaudium; sed ita intimos mentis affectus proditor vultus enuntiat, ut in speculo frontium imago exstet animorum. Velut illa civitas a longa obsidione respirans, quod eam tyrannus Alpibus objacentem, tamquam belli limen, attriverat, tanta se et tam simplici exsultatione jactabat, ut, ni esset vera lætitia, nimia videretur. Ferebant se obviæ tripudiantium catervæ; cuncta cantu et crotalis personabant; hic tibi triumphum chorus; ille contra tyranno funebres nenias, et carmen exsequiale dicebat; hic perpetuum victis abitum; ille victoribus crebrum optabat adventum. Jam quocumque tulisses gradum, sequi, circumcursare, præcedere; vias denique, quibus fe-

rebaris, obstruere. Nullus cuiquam sui tuive respectus; blandam tibi faciebat injuriam contumacia gaudiorum. Quid ego referam pro mœnibus suis festum liberæ nobilitatis occursum, conspicuos veste nivea senatores, reverendos municipali purpura flamines, insignes apicibus sacerdotes? Quid portas virentibus sertis coronatas? quid aulæis undantes plateas, accensisque funalibus auctum diem? quid effusam in publicum turbam domorum? gratulantes annis senes, pueros tibi longam servitutem voventes, matres lætas, virginesque securas? Nondum omne confeceras bellum, jam agebas triumphum.

XXXVIII. Ibat interim Maximus, ac te post terga respectans, in modum amentis attonitus avolabat. Nec ullum ille consilium ullamve rationem, aut denique spem, quæ postrema homines deserit, sequebatur; quin ipsos viæ implicabat errores, et nunc dexter aut lævus, nunc vestigiis suis obvius incertum iter ancipiti ambage texebat. Quoties sibi ipsum putamus dixisse: *Quo fugio? bellumne tentabo, ut, quem viribus totis ferre non potui, parte sustineam? Alpes cottias obserabo, quia juliæ profuerunt? Peto Africam? quam exhausi. Repeto Britanniam? quam reliqui. Credo me Galliæ? sed invisus sum. Hispaniæ committo? sed devotus sum. Quid ergo faciam inter arma et odia medius? a tergo premor hostibus, a fronte criminibus. Si morerer, evaseram; sed ecce nec animum sequitur manus, nec manum gladius; labitur ferrum, tremit dextera, mens fatiscit.* O quam difficile est miseris etiam perire! Ergo ut clausæ cassibus feræ, quæsito diu exitu desperatoque, consistunt, et præ timore non fugiunt; ita ille ipso, quo agitabatur, metu alliga-

tus in oppidum semet aquilejense præcipitat, non ut vitam defenderet resistendo, sed ne pœnam frustrando differret. Quamquam quæ poterat ulterior esse dilatio? quum ita vestigiis ejus ac tergo ardens miles insisteret, ut pæne omnem, quæ est sequuta, pompam ultio festinata præceperit.

XXXIX. Recte profecto germana illa pictorum poetarumque commenta Victoriam finxere pennatam, quod hominum cum fortuna euntium non cursus est, sed volatus. Ille ab ultimo Orientis sinu festinatis itineribus raptus exercitus, tot nationibus relinquendis, tot fluminibus enatandis, tot scandendis montibus fatigatus, in alio orbe, et sub alio pæne dixerim solo positus, spatio lucis unius Illyrico continuavit Aquilejam. Nihil tamen sibimet hoc nomine vindicant; et, si quando mirantium circulos contrahunt, aut convivia nostra sermone producunt, operam omnem suam fine Alpium terminantes, deberi sibi abnuunt illam celeritatem, quod expertes laborum pervenisse se viderint, quo ire non senserant. Negant imo, se suis vectos esse corporibus; sed, tamquam per aliquas imagines somniorum ferrentur absentes, præbuisse gestantibus ventis otiosorum ministeria membrorum. Nec fides anceps. Nam si olim severi credidere majores, Castoras geminos albentibus equis, et stellatis apicibus insignes, pulverem cruoremque thessalium aquis Tiberis abluentes et nuntiasse victoriam, et imputasse militiam; cur non tuæ publicæque vindictæ confessam aliquam immortalis Dei curam putemus annisam? Nisi forte majorem divini favoris operam res romana poscebat, macedonico augenda regno, quam tyrannico eximenda servitio. Ego vero, si cæleste studium pro dignitate causarum

æstimandum sit, jure contenderim, equites tuos Pegasis, talaribus pedites vectos ac suspensos fuisse. Neque enim, quia se divina mortalibus dedignantur fateri, idcirco quæ visa non fuerint, dubitabimus facta, quum facta videamus, quæ dubitaverimus esse facienda.

XL. Anguste fortunam tuam, Imperator, expendit quisquis id de te tantum, quod fieri potest, credit. An ego, quum ab Alpibus juliis otioso feriatoque ferro non prælium fuisse videam, sed triumphum, dubitaverim illam specialem quamdam felicitatis tuæ dixisse militiam? Scimus quidem, Imperator, ita te cuncta administrasse, ut non possint se tibi imputare successus; sed fatearis necesse est, quantum te in bello, tantum fortunam tuam egisse post bellum. Cui si vocem demus et judicem, nonne prolixe suam enumerabit operam, et, ut virtutibus tuis multa concedat, aliqua sibi vindicabit? Et cur, quæso, non demus, ut accipiamus utriusque partis asserta, quum sit, quæ vicerit, tua? Audio Constantiam dicere: *Bellum atrox periculosumque suscepi;* memorare Patientiam: *Immensum iter, tempus anni grave semper armata, sæpe jejuna toleravi;* tenere Prudentiam: *Partita sum militem, et multiplicavi arte terrorem;* asserere Fortitudinem: *Bis conflixi cum hoste, bis vici;* omnes postremo clamare: *Quid tibi debemus, Fortuna, quam fecimus?* Sed si illa dicat: *Properationem militum ego juvi; ego fugam hostium præpedivi; ego Maximum in muros coegi, et, quem vos cogebatis mori, vivum domino reservavi;* non video quod possit esse judicium; quin quum ista pars imputet tyranni fugam, illa custodiam, respublica, quæ utrique pariter obnoxia est, ita utramque

conjungat, ut fateatur, uni semet victoriam, alteri debere vindictam.

XLI. Sed nec tu debitam gratiam beneficii infitiator abjuras; nam etsi per te confeceris, quæ volebas, per fortunam tamen plus adeptus es, quam volebas. Agedum, si videtur, præteritas cogitationes tuas consule, et vota conveni. Num amplius speravisti, quam ut Maximus tibi nuntiaretur occisus; quam ut semivivum ejus caput, nondum clausis tota morte oculis, ex acie referretur; quam ad summum ut fugiens resistensve caperetur? Ceterum quando, quod factum est, vel optasti, ut se tibi ipse servaret, ut consciscere sibimet interitum nollet, et posset? Magno quidem, fateor, pectoribus humanis, atque adeo maximo lux amori, interitus horrori est, sed quatenus aut ista optari potest, aut ille vitari; at si ultima supra caput steterit hora, et venerit dies numquam reversurus, ac se confessa mors fuerit, non timentur extrema quum certa sint. Hinc reorum usque ad damnationem metus, postea attonitus stupor, et ex desperatione securitas, et ad locum supplicii voluntaria, carnifice non trahente, properatio. Ut de his taceam, qui cum fatis fortius paciscentes, incertum exitum certo occupaverunt; ut nihil de servis loquar, qui verbera vitavere suspendio, et motus heriles usque ad præcipitia fugerunt, quis umquam ultra spem timuit? quis idcirco semet occidere noluit, ut occideretur? Nisi vero vel levior manus aliena, quam propria, vel fœdior mors privata, quam publica, vel longior pœna ferro incumbere, et corpore vulnus onerare, et recipere interitum statim totum, quam supplicium dividere, poplitem flectere, cervicem extendere ad plagam fortasse non unam.

XLII. Et tamen, quando secum ille ferro transigendum putabat? non potius ignem, laminas, crucem, culeum, et quidquid merebatur, timebat? Numquam profecto tam bene de sceleribus suis sensit, ut mortem potuerit sperare, qua periit. Si igitur nec præsumere veniam reus, nec sperare fugam clausus, nec mortem potuit timere moriturus, et certo extremorum levior videri debuit voluntarius, quam coactus, honestior privatus, quam publicus, postremo brevior occupatus, quam exspectatus interitus; num cui dubium est, in eo, quod non habuit rationem, fuisse fortunam? Illa, illa tyranni consilia cæcavit; illa et animum ejus obtudit et gladium; illa expeditam in vulnus manum percussit et tenuit. Nisi vero tu tuum, venerabilis Gratiane, carnificem diris comitatus ultricibus obsidebas; et irata minax umbra ob os ejus oculosque fumantes infernis ignibus tædas, et crepitantia torto angue flagra quatiebas, ne morti honestæ vacaret; ne regalem illum sacrosanctumque vestitum impio cruore pollueret; ne cultus olim tuus, ac deinceps fratrum futurus, funestum sanguinem, vel dum vindicatur, acciperet; ne postremo te manus ulcisceretur tyranni, et deberes Maximo vel suam mortem.

XLIII. Et plane ita cuncta ceciderunt, ut non servata modo ultio, sed ordinata videatur. Nam unde, quæso, tam repentina conversio? ut qui oppetere timuerat interitum, non timeret expetere, et, quem incluserat metus, proferret audacia. Hic nulla jam reliqua festinandis rebus mora. Actutum fortissimi duces instruendo accinguntur triumpho, capiti diadema decutitur, humeris vestis aufertur, pedibus ornatus evellitur, totus denique homo aptatur ad meritum. Publice publicus spo-

liator exsuitur, nectuntur manus rapaces, nudantur crura fugitivo; talis denique tuis offertur oculis, qualem offerri decebat victori captum, domino servum, imperatori tyrannum. Nec tu illum, qua es clementia, in conspectum tuum venire voluisses, ne oculos istos omnibus salutares homo funebris impiaret, nisi famam confutare mendacii, teque purgare eodem teste, quo insimulatore, voluisses. Habet vero, habet nescio quos internos mens scelerata carnifices, aut ipsa sibi carnifex conscientia est; aut, quod magis credo, omni severius quæstione est a te interrogari. Ad primam tuam vocem nefario pectori excussa confessio est; nec cunctari saltem, aut mussitare potuit, quin consilium omne nudaret, se videlicet favoris tui obtendisse prætextum, quod aliter non potuisset allicere militum societatem, nisi te auctoramenti sui finxisset auctorem.

XLIV. Et post hanc tu vocem non illum in crucem tolli, non culeo insui, non discerpi in frusta jussisti? Non postremo illam tanti ream mendacii linguam radicitus erui præcepisti cum eorum parte vitalium, quorum fuerat loquuta commentum? Quin jam cœperas de ejus morte dubitare, et dejeceras oculos, et vultum rubore suffuderas, et cum misericordia loquebaris. Sed bene est, quod non omnia potes; tui te vindicant et invitum. Rapitur ergo ex oculis, et, ne quid licere posset clementiæ, inter innumeras manus fertur ad mortem. Ecce iterum, Imperator, averteris, et illam tyrannici exitus relationem gravaris. Jam jam esto securus; geram clementiæ tuæ morem; quod noluisti videre, non audies. Huc huc totas, pii vates, doctarum noctium conferte curas; hoc omnibus linguis literisque celebrate. Nec sitis de

operum vestrorum perennitate solliciti; illa, quam præstare historiis solebatis, ab historia veniet æternitas. Vos quoque, quibus secunda sors cessit dare famam rebus, artifices, vulgata illa veterum fabularum argumenta despicite, herculeos labores, et indicos Liberi triumphos, et anguipedum bella monstrorum. Hæc potius, hæc gesta solertes manus ducant; his fora, his templa decorentur, hæc ebore reddantur, hæc marmore, hæc in coloribus vivant, hæc in æra moveantur, hæc gemmis augeant pretium.

XLV. Pertinet ad securitatem omnium sæculorum, quod est factum, videri; ut si quis umquam nefaria vota conceperit, monumentis nostrorum temporum recensitis, per oculos hauriat innocentiam. Quisquis purpura quandoque regali vestire humeros cogitabit, Maximus ei exsutus occurrat. Quisquis aurum gemmasque privatis pedibus optabit, Maximus ei plantis nudus appareat. Quisquis imponere capiti diadema meditabitur, avulsum humeris Maximi caput, et sine nomine corpus adspiciat. Scimus quidem, nihil umquam novandum, quum romanum semper imperium aut tuum futurum sit, aut tuorum; pertinet tamen ad geminam reipublicæ securitatem, quod fieri non potest, etiam non timeri. Sed utcumque virtutis tuæ opera curiosæ posteritatis oculis artificum manus reddet, quum te vel Alpium dorsa superantem, vel flumina objecta tranantem, vel agmen hostile triumphalibus vestigiis atterentem pictorum atque fictorum assequetur imitatio; clementia, Imperator, tua quo cælo, quo pigmento, quo ære aurove ducetur? qua tu ipsius victoriæ victor ita omnem cum armis iram deposuisti, ut ceciderit nemo post bellum, certe nemo post Maximum. Paucis Mau-

rorum hostium, quos secum, velut agmen infernum, moriturus incluserat, et duobus aut tribus furiosi gladiatoris lanistis in belli piaculum cæsis reliquos omnes venia complexa, velut quodam materno sinu, clausit. Nullius bona publicata, nullius multata libertas, nullius præterita dignitas imminuta. Nemo affectus nota, nemo convicio aut denique castigatione perstrictus, culpam capitis aurium saltem molestia luit. Cuncti domibus suis, cuncti conjugibus ac liberis, cuncti denique, quod est dulcius, innocentiæ restituti sunt. Vide, Imperator, quid hac clementia consequutus sis. Fecisti, ut nemo sibi victus, te victore, videatur. Spectabas hæc a tuis collibus, Roma, et septena arce sublimis celsior gaudio ferebaris.

XLVI. Tu, quæ experta cinnanos furores, et Marium post exsilia crudelem, et Sullam tua clade felicem, et Cæsarem in mortuos misericordem, ad omne civilis motus classicum tremiscebas, quæ præter stragem militum utraque tibi parte pereuntium exstincta domi senatus tui lumina, suffixa pilo consulum capita, Catones in mortem coactos, truncosque Cicerones, et Pompejos fleveras insepultos; cui damna graviora scissus in partes civium furor, quam portis imminens Pœnus, aut receptus muris Gallus intulerat; cui alliensi die Æmathia funestior, Cannis Collina feralior, tam altas olim reliquerunt cicatrices, ut gravius semper tuam quam alienam experta virtutem, nihil tibi magis quam te timeres, vidisti civile bellum hostium cæde, militum pace, Italiæ recuperatione, tua libertate finitum. Vidisti, inquam, finitum civile bellum, cui decernere posses triumphum.

XLVII. Hactenus memet, Imperator Auguste, præteritas res tuas attrectasse fas fuerit. At quum

tempus admoneat meminisse præsentium, finem sermoni facere maluerim, quam amplissimi ordinis munus invadere. Dabitur utcumque venia piæ temeritati, si usurpasse communia, non occupasse videamur aliena. Licuerit mihi, quæ in barbaris gentibus, longinquisque provinciis pro summa re fortiter feliciterque fecisti, et annuente numine tuo, et senatu favente dixisse. Ea vero, quæ Romæ gesta sunt et geruntur, ingeniis permittenda romanis sunt; qualem te urbis dies primus invexerit; quis in curia fueris, quis in rostris; ut pompam præeuntium ferculorum curru modo, modo pedibus subsequutus, alterno clarus incessu, nunc de bellis, nunc de superbia triumpharis; ut te omnibus principem, singulis exhibueris senatorem; ut crebro civilique progressu non publica tantum opera lustraveris, sed privatas quoque ædes divinis vestigiis consecraris, remota custodia militari, tutior publici amoris excubiis. Horum hæc linguis, horum, inquam, voce laudentur, qui de communibus gaudiis et dignius utique, quæ maxima, et justius poterunt prædicare, quæ propria sunt. O mea felix peregrinatio! O bene suscepti et exhausti labores! Quibus ego intersum bonis! quibus paror gaudiis! quæ reversus urbibus Galliarum dispensabo miracula! quantis stupentium populis, quam multo circumdabor auditore, quum dixero: *Romam vidi, Theodosium vidi, et utrumque simul vidi; vidi illum principis patrem; vidi illum principis vindicem; vidi illum principis restitutorem!* Ad me longinquæ convenient civitates; a me, gestarum ordinem rerum stilus omnis accipiet; a me argumentum poetica; a me fidem sumet historia. Compensabo tibi istam, Imperator, injuriam, si, quando de te ipse nihil dixerim, quod legendum sit, instruam qui legantur.

XIII.

MAGNI FELICIS

ENNODII

PANEGYRICUS

THEODORICO REGI

DICTUS

XIII.

MAGNI FELICIS
ENNODII
PANEGYRICUS
THEODORICO REGI
DICTUS

ARGUMENTUM

In EXORDIO ait, se Theodorici laudes celebrare, easque a mundo pectore effundendas esse, affirmat, c. 1.

DISTRIBUTIO. I. Virtus bellica Theodorici. II. ejusdem vita politica.

I. PARS. Eum laudat ob bellicam ipsius virtutem, et tolerandi laboris patientiam, nam nec Alpium juga, nec algor Scythiæ, nec æstus Cancri potuit illius impetum aut victoriæ cursum retardare, c. 2. Constantinopoli educatus ab ineunte pueritia præclarum dedit futuræ virtutis specimen. Zenonem Augustum a Basilisco spoliatum imperio juvenis adhuc ita adjuvit opera et consilio, ut restituti Zenonis laudem sit consequutus, c. 3. Anno ætatis vigesimo octavo consul designatur a Zenone, c. 4. Bulgares gentem indomitam ac barbaram et toto orbe terribilem devincit, c. 5. In Italiam contra Odoacrem cum magno exercitu venit, c. 6. Gepidas iter impedire ausos ad Ulcam fluvium profligat, c. 7. 8. Cum Odoacre ad Sontium flumen congreditur et fundit ejusdem copias. In eumdem bellum rursus movet apud Veronam: quo prælio maxima perit hostium multitudo partim gladio cæsa, partim Athesi mersa, c. 9.—11. De Odoacre tertio vi-

ctoriam refert. Erulos fundit. Pacem init cum rege Burgundionum Gondobaldo. Friderici, qui a Theodorico defecerat, exercitus, orta inter hostes discordia, conficitur. Romam et urbes plurimas Theodoricus instaurat; dignos honoribus et præmiis afficit, aliisque virtutibus sese commendat, c. 12. — 14. Pitzia Gothorum nobilissimus a Theodorico contra Trasericum missus, hunc subigit, Sirmium urbem Italiæ restituit, c. 15. Mundonem a Sabiniano et Bulgarum manu oppugnatum liberat: Vandalorum deprædationes castigantur, c. 16. 17.

II. PARS. Theodoricus amari potius quam timeri cupit; alamannici exercitus reliquiis sedes in Italia concedit, c. 18. Bene merentes evehit ad magistratus; literarum studia promovet, c. 19. comparatur cum Alexandro Magno c. 20. Theodoricus geticam juventutem simulatis certaminibus exercet. Horum comparatio cum spectaculo gladiatorio, c. 21. Populi sese libenter Theodorico subjiciunt.

In FINE commendat regii vultus formam ac majestatem, et filium patriæ virtutis ac laudis heredem exoptat c. 22.

I. Illum, Princeps venerabilis, in laudibus tuis proscribat professio, illum a præconiis propositi repellat consideratio, quem a defensione tua aliquod subtraxit officium. Refundat tibi generalitas rebus obligata sermonem; dum inæqualis vicissitudo compensat laudibus, quod adepta est de sudore. Armis tuis libertas obnoxia, quod solum potest, hilaritatem didicit annuntiare præconiis. Tuum est, inclyte, devotioni pretium dare, quam intelligis vires subditorum non posse transcendere; erit dispensationis sacræ, de famulis æstimare quid exigas, in quibus cognoscis totum tibi militare, quod prævalent. Propriis majestas tua oblationem literariam dignetur altaribus: quia, ne senescat claritudo operum, advo-

canda sunt linguarum exercitia; quid egeris, ne vetustas sibi vindicet, obliget catena referentum; disciplinarum enim quietem vos tribuetis, per quas vobis continget æternitas. Nihil amplius cælestis dispensator arcani ab humanis poscit ingeniis, nisi ut intelligant, quo veniat auctore quod sapiunt. Inter Deo proximos agnovisse qui præstitit, reddidisse est beneficium; quod descendit a superis, sola hymnorum licet mercede taxari. Fabricator mundi ad potiora munera modulatis invitatur eloquiis. Dicite, si non præmii loco opifici sua lingua blanditur. Jungitur, quod de sacrario mundi pectoris laudatio debet principalis effluere; nec solum linguæ nitorem postulat commemoratio numinis tui, bona asserenda conscientiæ. In divinis obsequiis feriato ore peragit mens serena sacrificium; actuum munitus claritate in æthereo cultu etiam mutus obsequitur. Ergo et me titulus, qui obstare putabatur, invitat. Utinam mundior professio habeat concordiam cum secretis, nec dissentiat splendor cordis a corpore.

II. Salve nunc, regum maxime, in cujus dominio saporem suum ingenuitatis vigor agnovit. Salve, status reipublicæ; nam nefas est separatim a te simul collata narrare, et unius bona temporis verborum divisione discernere. Si bella regis mei numerem, tot invenio quot triumphos, congressui tuo nullus hostium, nisi qui laudibus adderetur, occurrit. Militavit tropæis, qui restitit voluntati; nam semper aut pietati tuæ peperit subjectus gloriam, aut qui præsumsit tela, virtuti. Qui te in acie conspexit, superatus est: qui in pace, nihil timuit. Nec promissio venerabilis claudicavit inter prospera, nec passus est mo-

ram vigor in præliis. Callis tuus multo vallatus obstaculo et quotidianas victorias vidit, et profectionis detrimenta non attulit: sic inimicorum interclusus agminibus, ut negaret accessum: sic tuo patefactus impulsu, quasi hostium providentia nihil noceret. Hæc si felicitati tuæ adscribenda sunt, est plena dos principis: omni honore augustior, si labori. Prima dextris ominibus contra naturam certamina suscipiens, ne resistendi spes relinqueretur inimicis, varias tibi loco principe cæli leges, terrarum munimina, fluminum superba subdidisti. Mentior, si umquam dispositis tuis impedimentum exhibuit ardor aut frigus; si tumore gurgitum, si bibendi necessitate constrictus es; si Alpium juga, convexi poli sublimitate sociata, cursibus tuis attulere tarditatem. Nescierunt resistere, quos devictis locorum munitionibus invenisti: quia securos faciunt interrupta, quos protegunt; et laxatis in otio animis vivunt, qui tutiora possederint. Adversus te nec campestris habitatio pares protulit, nec quos amplexa sunt invia, nisi exstiterunt supplices, a deprædatione subduxit. In possessione tua positus sine formidine divitias indicavit: nec rebellem juvit, si pauper innotuit. Nemo indignationi tuæ nisi humilitate subtractus est, quum in sociorum profecisset numero, qui rogavit. Non tibi ignotus est algor Scythiæ, non Meroen, aut anhelum æstibus Cancrum, ut alterius possessor orbis, ignoras. Didicisti universa subigendo, quæ nobis vix auditu patuerunt. Hæc quidem majora sunt homine: sed qui ad mundi paratur gubernacula, necesse est, ut universis veniat cardinibus institutus. Nimis velociter tempus maturæ laudis arripui; et quasi non in pri-

mordiis fluvius etiam torrentis fatiscat ingenii, sic per narrationis famem fruges perfectæ ætatis invasi. Laurearum ordines quærit, qui et celeritate earum superatur et numero. Citius a te, invictissime, insignia, quæ retexímus, impleta sunt, quam dicantur. Quis ferat in gestorum suorum eloquutione torporem, quem in actione non pertulit?

III. Educavit te in gremio civilitatis Græcia, præsaga venturi, quem ita ingressum vitæ limen erudivit, ut, dum adhuc de puero haberet hilaritatem, mox eam sequeretur securitas de tutore. Adhuc in cano flore degebas adolescentiæ, nec virtutum messem lacteus ante experimentum culmus attulerat: adhuc blanda erat imago pubescentis, nec tingens faciem lanugo vestibat; quando ævi purpura et flosculus supervenientis imperii promittebat sollicitis de gratiæ commutatione terrorem, quum in probationem roboris et clementiæ tuæ ruptis vinculis furor emicuit, et eviscerateas diuturna quiete mentes occasionis pabulo subjugavit. Pulsa est extemplo principalis urbe reverentia, et in vacuam possessionem nullo adscitus sanguine tyrannus accessit; qui aula potitus, definivit, postquam metu hostes suos debellaverat, nihil superesse quod gereret, quum animos tuos sine annorum suffragio impulit lux naturæ, ne aut causa melior te coram posito subjaceret: aut non beneficium necessitatis tempore redderes, quod pacis acceperas. In ipsis congressionis tuæ foribus cessit invasor, quum profugo per te sceptra redderentur de salute dubitanti. Ventilemus historias, interrogentur annales, apud quos constitit, refusum exsuli, quem cruore suo rex genitus emerat, prin-

cipatum? Castrensis gloria turmarum participatione dispergitur, nec ad unum referri potest quod venerit collatione multorum. Singularis boni fructus est ambitionis refrenatio; illo maxime tempore, quo, sine opinionis damno, possis acquisita retinere. Par te, inclyte Domine, laus respicit donati diadematis et defensi. Si te illarum rector partium non amavit, perculsus præfuit reipublicæ: si dilexit, obnoxius. Usus es in tuorum fide meritorum teste purpurato.

IV. Jam tunc in jus tuum se palatia ipsa contulerant. Nemo credidit, non te posse, ad quem voluisses, transferre quod reddideras. Sed parcus in exigendis præmiis, quasi sufficerent ad vicissitudinem operum tuorum, fasces accepisti: non quo tibi accederet genius de curruli, sed ut de te pretium palmata mereretur. Quis hanc civilitatem credat inter familiares tibi vivere plena exsequutione virtutis? Ille annus habuit consulem, qui rempublicam non tam sollicitudine, quam opinione tueretur; quo in segmentis posito, quæ ab hostibus sumta fuerunt arma, tremuerunt. Quando talis contigit sorte lictoris, qualem dedit ab ipsa mundi infantia regum examinata claritudo? Nolo per casus errare dominatuum: in tuo stemmate probati sunt, qui reperti. Serranum scipionibus aratra pepererunt; qui, dum grandia sulcis semina commendaret, honorum ei messis oborta est. Sed minus diligo prospera, quæ sumunt a desperatione principium. Vix paucos contigit degenerare nobiliter, quum familiæ tuæ debeas actus generis nobiliter custodire. Quid mihi, vetustas, objicias agrestia membra paludamentis decorata? Ego tibi, quod admirationem vincat, oppono principem meum ita orna-

tum, ut eum non liceat improbari, ita agere, quasi inter imperatores adhuc precetur adjungi.

V. Sed quid faciam, cui fecunda actuum tuorum seges occurrit, ubi universa eligentem superant? nescio quas aristas horreis inferam, quas relinquam. Stat ante oculos meos Bulgarum ductor libertatem dextera tua asserente prostratus: nec exstinctus, ne periret monumentis; nec intactus, ne viveret arrogantiæ: in gente indomita domesticus adstipulator superfuturus roboris tui; qui, si sufficiens leto vulnus excepisset, personam viceras; quod in luce substitit, submisit originem. Hæc est natio, cujus ante te fuit omne quod voluit; in qua titulos obtinuit, qui emit adversariorum sanguine dignitatem: apud quam campus est vulgator natalium. Nam cujus plus rubuerunt tela luctamine, ille putatus est sine ambage sublimior, quam ante dimicationem tuam non contigit agnovisse resistentem: quæ prolixis temporibus solo bella consummavit excursu. Hos non montanæ strues, non fluminum objectio, non negati egestas alimenti in arctum necessitatis lege continuit, dum credunt satis esse ad delicias equini pecoris lac potare. Quis ferat adversarium, qui pernicis jumenti beneficio currit et pascitur? Quid, quod et illis animalibus indicunt studiosæ famis patientiam, per quæ esuriem vitare didicerunt? Quemadmodum fit, ut jejunæ cornipedis sessor visceribus cibos extrahat, quos illa ne conderet, diligentia instruente prospexit? His ante mundus pervius esse credebatur: nunc illam sibi tantum orbis partem interclusam æstimant, quam tueris.

VI. Cursim multa transcendo, ne pigrioris stellæ vitio serus advenias, ne romanæ fax curiæ diu in

umbram coacta tardius elucescat. Inter vitæ tirocinia, et triumphorum maturitatem, pectori sacro affectum nostri cælestis favor infudit. Jam diuturnæ quietis dispendio, per gubernantum vilitatem potens terra consenuerat; jam attulerat publicis opibus pax intemerata defectum; quum apud nos quotidianæ deprædationis auctus successibus intestinus ergeret populator: qui suorum prodigus, incrementa ærarii non tam poscebat surgere vectigalibus, quam rapinis. Sævientem ambitu pauper dominum odia effusione contraxerat: sed nec defraudatis viribus, quod minuebat opulentiæ, jungebatur affectu. Tunc enim aulæ angustia in arctum res privatas agitabat; nec micare usquam scintillas famulantum exstinctus tyranni fomes indulserat. Metuebat parentes exercitus, quem meminisse originis suæ admonebat honor alienus: nam ire ad nutum suum legiones, et remeare pavore algidus imperabat. Suspecta enim est obedientia, quæ famulatur indignis: et quoties prælatos convenit conscientia stirpis ultimæ, et illud metuunt, quod timentur. Nata est felicis inter vos causa discordiæ, dum perduelles animos in propinquorum tuorum necem romana prosperitas invitavit. Generata est ab invalidis causa certandi, et ne vel a negotio perituris veniret fiducia, pars fugacium prælia concitavit. Tunc a te commonitis longe lateque viribus, innumeros diffusa per populos gens una contrahitur migrante tecum ad Ausoniam mundo, nullus præter parentem iter arripuit. Sumta sunt plaustra vice tectorum, et in domos instabiles confluxerunt omnia servitura necessitati. Tunc arma Cereris, et solventia frumentum bobus saxa trahebantur, oneratæ fetibus matres inter familias tuas

oblitæ sexus et ponderis, parandi victus cura laborabant. Tunc in campo hiems et jugi pruinarum candore velata cæsaries barbam stiriis implicuit crine possesso. Nam quod diligentius indumentum matrona neverat, durante gelu, ut adhæreret corpori, frangebatur. Pastum agminibus tuis aut indevotæ nationes, aut educata lustris fera suggessit.

VII. Inter hæc, quæ tibi cum glacie aut ardore cesserunt, unam certaminis tui lineam summotenus libet attingere. Ulca fluvius est tutela Gepidarum, quæ vice aggerum munit audaces, et in jugorum morem latus provinciæ quibusdam muris amplectitur, nullo ariete frustrandis. Ad hunc te callis tui rigor adduxit: ubi pro legatis et gratiæ postulatione obsistendi animo gens diu invicta properavit; quum pæne cohortes tuas ante inimicos famis necessitas obsideret. Dic, quæso, clementissime Domine, quid præter te spei erat residuum in populo arenæ aut sideribus comparando? Instantibus Gepidis, amne, pestilentia, iter quod declinasset fugiens, contra nudatos vagina gladios transvolasti. Nullius inscii mersa cœno hæsere vestigia. Nullus vitæ prodigus periculum ignarus incurrit: vincitur humanæ mentis auctoritas prævisione discriminis: labascit fortium conscientia, quoties formidanda oculis ingeruntur. Stetit ante indomitam juventutem certa de mortibus optio, quum nulla videretur securitas de salute. Quid Catonem extulistis, prisca monumenta, quod per libycas syrtes duxit exercitum, dum humanas neces ludibria faceret esse serpentum? vel quum sine virtutis pretio educatum cæli vaporibus veneni frigus expertus est? Neminem contigit chelydros ante videre quam exi-

tium; dum per flamen prodigiosum et corporis fabrica, ut assolent animæ, in auras evolaret. Non cum viri fortis laude perimitur, qui, unde venit, nescit, occasus. Nec illius militis cuneis tuis fortitudo comparanda est; nec par est in duce sapientia. Illum civilis belli furor agitabat: te orbis domina ad status sui reparationem Roma poscebat.

VIII. Sed quid differo, quod tibi eventus dexter exhibuit? Cesserunt confertissimis hostium tuorum turmis, quos ulterior ripa susceperat. Urgebantur telis, quos vorago aut irruptio non tenebat: jejunas pectorum crates acta validioribus lacertis lancea transmeabat: quum inter naufragia terrena, et cruoris undas, invictissimus ductor apparuit tali muniens adstantes alloquio: *Qui in hostili acie viam desiderat, me sequatur. Non respiciat alterum, qui dimicandi poscit exemplum. Virtus multitudinem non requirit; ad paucos vadunt bella; bellorum fructus ad plurimos. De me æstimabitur exercitus; et in his, quæ gessero, gens triumphat. Attollite signa, per quæ, ne lateam, providetur. Noverint, quem petant, aut cujus jugulis acquiescant. Qui congressui meo occurrerint, nobilitentur exitio.* His dictis, poculum causa poposcit auspicii; et laxatis in prælium habenis effusus est. Ut torrens sata, ut leo armenta, vastasti. Nec concurrens quisquam substitit, nec evadere potuit insequentem. Portabaris per universa jam deficientibus telis, adhuc ira crescente. Extemplo Gepidarum versa conditio est; palantes visi sunt mutata sorte victores. Nam tu, venerabilis, qui incomitatus gustum luctaminis arripueras, vallatus millibus incedebas. Cæsa est multitudo ad-

versaria, donec paucos eriperet nox vicina: dum ad vaga horrea copiis urbium referta veniretur, quæ non solum satisfacerent necessitati, sed sublevarent inter deliciarum secunda fastidium. Ita prosperis tuis militavit adversitas, et contra famem tuorum esuries pugnavit hostilis. Vicit inediam inimica congressio: nec redisses ad valetudinem, si certamina defuissent. Hæc de innumeris actibus in ordinem digesta sufficiant. Transeo Sarmatas cum statione migrantes, et plebem conflictuum numeratam sileo de tropæis.

IX. Tibi cum rectore meo, Odovacar, occurro, qui universas contra eum nationes, quasi orbis concussor, exciveras. Tot reges tecum ad bella convenerant, quot sustinere generalitas milites vix valeret. Deprehensum est, varias esse mentes coacervatæ multitudinis, nec spem victoriæ venire de numero. Adhuc tuorum dextræ de præcedenti tabe titubant, nec peragebat votivos impetus membrorum imbecillitas: sufficit tamen unum velle pro viribus, et indiscretum consilium de inimicis loco roboris attulit ultionem. Non te castra longo munita tempore, non fluminis profunda tenuerunt; datum est hostibus tuis vallum construere, non tueri. Repente æquora fugacium discursus obnubit, per quæ superandam domesticam tempestatem abeuntibus indixisti. Interea acies tuæ adspectu consummant prælia, non labore. Illic tibi fores reseravit felicitas, manifesto detegens, quod, qui primore loco cesserant, secunda eos luctamina non manerent. Sed instruxit rursus in deceptione sui mens vaga conflictum, dum apud Veronam tuam apparatum nubeli laxis manibus pugna instruebatur impendiis. Nihil fortius adversariis tuis ante aciem: sed quum

belli cecinerunt classica, nihil infirmius. Maxima in luctaminis promissione virtus, et, si sufficeret lingua pro dexteris, copia summa verborum. Electus est locorum situs non tam congressui utilis, quam pavori; providentes ne adscriberetur casui prima etiam discessio perfugarum. Et tamen reipublicæ candida fortuna perurgebat, ne cœpto desisteres. Itineris tui permensus intervalla, conspexisti ignes hostium astrorum more rutilantes, ut, si aliquando tibi fuisset nota formido, in abruptum te pendere didicisses. Numquam animi tui status aut secundarum rerum tumore elatus est, aut dubiis acquievit.

X. Instabat certandi dies multis tenebras allatura. Quum primum aurora bigis in croceis ortum jubaris indicavit, quum de Oceani lymphis solis flamma surrexit, jam raucum buccinæ concinebant, jam te sui oblitus quærebat exercitus. Qui dum munimentis chalybis pectus includeres, dum ocreis armarere, dum lateri tuo vindex libertatis gladius aptaretur, sanctam matrem et venerabilem sororem, quæ ad te diligentiæ causa convenerant, dum inter spem et metum feminea sollicitudo penderet, dum de eventu attonitæ vultus tui sidere pascerentur, talibus alloquiis confirmasti: *Scis, genitrix, partus tui honore universis nota nationibus, quod natalis mei tempore virum fecunda genuisti. Dies est, quo filii tui sexum campus annuntiet. Telis agendum est, ut avorum per me decora non pereant. Sine caussâ parentum titulis nitimur, nisi propriis adiuvemur. Stat ante oculos meos genitor, de quo numquam fecit in certamine fortuna ludibrium, qui dextros sibi ipse peperit valetudine exigente successus. Hoc oportet duce contendi, qui*

omnia incerta non timuit, sed ipse sibi secunda conscivit. Vos tamen elaboratas vestes et liciorum tormenta devehite. Cultiorem me acies suscipiat, quam festa consuerunt: qui me de impetu non cognoverit, æstimet de nitore. Invitet cupidorum oculos honor indumenti, pretiosior species feriendos exhibeat. Habeat laboris solatium, cui jugulum meum fortuna præstiteris. Inhient jacenti splendori, quos non contigerit videre pugnantem.

XI. His dictis excepit te tergo sonipes, lituorum desideriis inquietus. Sed dum indulsisti affatibus, inimica legiones tuæ premebantur instantia. Dedisti inertibus fiduciam, dum moraris, et hoc credo, provisione cælicolum, ne deberetur multitudini, quod vicisti. Protinus adventum tuum indicavit hostibus populus occisorum: exsequutorem prodidit cædis enormitas. Sed nec illis remedia defuere consueta. Continuo alas, quas tribuit formido, sumserunt, cursu præpeti interitum mortis eligentes. Qui me veritati nescit obsequutum, Athesis undas videat tua vice opulentas exstitisse cadaveribus: et, dum tumefaceres gurgites de cruore, in parte alia sistebatur impetus fluentorum. Itaque ne ensibus non sufficeres, pro te et lympha militavit. Salve, fluviorum splendidissime, qui ex majore parte sordes Italiæ eluisti, mundi fæcem suscipiens sine dispendio puritatis. Ecce ille tectus armatis campus enituit humanorum ossium candore nobilissimus. Habemus, quoties vetusti doloris urgemur memoria, quod tueri. Scenam pulcherrimam servet terra. Sublimes tamdiu maneat quod passi sunt, quamdiu deleat oblivio quod fecerunt. O utinam voracibus abripere aliquid bestiis non liceret! Perit desiderabili

spectaculo, quod acquisiverint furta belluarum. Illic vellem ut ætatis immemor, Roma, commeares. Si venires lapsantibus tremebunda vestigiis, ævum gaudia commutarent. Quid semper delubris immersa concluderis? hic actum est, ut plures habeas consules, quam ante videris candidatos. Agnosce clementiam domini tui, saporem te voluit haurire triumphorum, quam dubia elegit nescire certaminum.

. XII. Ecce iterum ad deditionem sibi cognitam hostium leto debita pars cucurrit, et, quum excessissent occumbentes numerum, ad servitium tamen armis instructa radiantibus agmina convenerunt. Flexus est animus tuus pronus semper ad veniam. Credidisti, quod fidem assuescerent magisterio necessitatis, quam numquam exhibuerant studio conciliante principibus. Servavit te, regum præcipue, quod abjecisti sacramenti confidentia cautionem. Pependimus anxii, ne mererentur, quos de hostibus tuis receperas, non perire. Gratias tibi, mundi arbiter Deus, qui conscientias veterno errore possessas ad ultores gladios impulisti. Puderet me recensere levitatem originariam, nisi eam viderem tuis laudibus obsequentem. Quid dissimulo gesta persequi? Libuit eos rursus tendenti inermem dexteram Odovacri regna polliceri. Innotuit illico rebus in luce deprehensis hostilium error animorum. Advocasti providentiam actuum tuorum comitem, et ne impunita esset libido discurrentium, ultionis vexilla concutiens, fecisti consiliorum participem in secretis populum jam probatum. Neminem adversarium agnovisse contigit, quod tecum pars mundi potior disponebat. Mandata est per regiones disjunctissimas nex votiva. Quis hæc præter supernam voluntatem præ-

stitit, ut unius ictu temporis effunderetur romani nominis clades longa temporum improbitate collecta? Hic, quo me vertam, nescio. Gradum referam, qui suscepi officium laudatoris, an arreptum præconiorum tuorum iter ingrediar? Consumta res est prospero fatalique bello: succisa est Odovacris præsumtio, postquam eum contigit de fallacia non juvari.

XIII. Quid Erulorum agmina fusa commemorem? qui ideo adversus te deducti sunt, ut hic agnoscerent, etiam in propriis sedibus quem timerent. Egit causas longæ quietis tuæ furor alienus. Taceo ubi tibi injuncta est pax diuturna, Burgundio: quando sic fœderibus obsequutus es, ut deputetur, quod vivis feriatus, constantiæ, non pavori. Illud quoque quis patiatur notitiæ perire, quod bono felicitatis tuæ concurrentia inter se vidimus tela perfidorum, et inimicas acies te occupatum in aliis pia congressione cecidisse? Quoties tibi vicit, qui contra te sumserat vota pugnandi? Dicat Fridericus, qui postquam fidem læsit, hostes tuos interitu comitatus est, contra illos arma concutiens, quibus fuerat errore sociatus; quando nata est inter sceleratos de hoc quod intelligebant se unum velle, discordia. Adsit divinitas, et beneficia sua in ævum producat: qua disponente votiva inter eos evenere litigia. Nam Fridericus, postquam tibi de adversariis tuis peregit triumphum, de se præbuit.

XIV. Trahit me ad aliam partem venerabilium pars magna meritorum. Video inspiratum decorem urbium cineribus evenisse, et sub civilitatis plenitudine palatina ubique tecta rutilare. Video ante perfecta ædificia, quam me contigisset disposita. Illa ipsa mater civitatum Roma juvenescit,

marcida senectutis membra resecando. Date veniam, lupercalis Genii sacra rudimenta; plus est occasum repellere, quam dedisse principia. Huc accedit, quod coronam curiæ innumero flore velasti. Nullum de honoribus tetigit desperatio, quem juverunt deprecantem bona conscientiæ. Nescit de effectu petitionis dubitare, qui splendidis inops meritis non rogavit. Aut boni sumus proposito nostro, aut tuo informamur exemplo. Creverunt reipublicæ opes cum privatorum profectibus; nusquam in aula tua ambitus, et opum ubique diffusio est: nemo indonatus abscedit, et nullus incommoda proscriptionis ingemiscit. Legationibus tuis inest vigor immortalis; mandatorum ordinem digeris, priusquam legatos adspicias: nec replicationibus tuis reperiuntur contraria; nec objectionibus facilis occurrit resolutio. Excubat pro armis opinio principalis: otia nostra magni regis sollicitudo custodit: nec tamen desistis castella propagare, curas tuas in longum producens: nec viri fortis in te deest securitas, nec cautela metuentis. O geminam in uno principe virtutum plenitudinem! quæ dominum resignat auctorem, quia non habet inter homines, a quo videatur sumsisse quod exhibet.

XV. Sed ecce rursus post quietem solidam ad acies verba revocamus; iterum ad se tuba vocat eloquium. Sirmiensium civitas olim limes Italiæ fuit; in qua seniores domini excubabant, ne coacervata illinc finitimarum vulnera gentium, in romanum corpus excurrerent. Hæc postea per regentium neglectum in Gepidarum jura concessit; hinc quotidiana insultatio, et incomposita legationum frequentia mittebatur. Urebant animum principis dolosi blandimenta commenti, et circa alios

Gepidas, quorum ductor est Gunderith, intempestiva Traserici familiaritas. Credebas in tua injuria perire, quia diu licebat Italiæ possessionem te dominante retineri. Nec sufficiebat consolatio, quod eam tu non perdideras: quum immensus esset dolor, cur illam retentator non inter dominationis tuæ exordia reddidisset. Minui æstimas, quod non crescit imperium. Postquam tamen liquido Traserici patuere commenta, Gothorum nobilissimos Pitzia, Herduic, et pubem nullis adhuc dedicatam præliis destinasti: ut, si oblatis pactionibus acquiesceret, semel invaso locorum potiretur arbitrio. Sed usus inconstantis felicitati tuæ obsequutus est. Fugit sponte aliena, et sine impulsu exercitus tui deseruit quod debebat. Continuo Pitzia, qui et de te eventus utiles sumserat, et consiliorum momenta librabat, non acquisitam esse terram credidit, sed refusam: nec rapinis ut lucrativa populatus est, sed dispensationibus servavit ut propria.

XVI. Quibus ibi ordinationem moderantibus, per fœderati Mundonis attrectationem Græcia est professa discordiam, secum Bulgares suos in tutela deducendo, quibus inter martios conflictus castelli vice usa minitatur. Tunc Mundo credens ad præsidium sufficere, si cohortes tuæ, quid pateretur, agnoscerent, pernicibus nuntiis periculi fidem commisit, qui ante defensoris inire pro partibus suis conspexit certamina, quam moliri didicisset. Tamen eminus Pitzia indomitam Bulgarum juventutem speculatus est, ardentes adolescentium impetus potioribus verborum armavit incendiis: *Meministis, socii, cujus ad hæc loca commeastis imperio. Nemo absentes credat regis nostri oculos, pro cujus fama dimicandum est.*

Si cælum lancearum imber obtexeret, qui fortius telum jaceret, non lateret. Ferro pectora immergite, ut veniat de horrore vitæ spes manifesta victoriæ. Credo regii testem roboris jam defunctum; nec superesse qui illis, quem habeamus dominum, consueverat indicare: aut forte gentem nostram dedignantur æstimare de principe. Intelligant ab eo fluxisse quod gerimus, nec liceat illis, quod rector noster transmisit ad originem, uni tantum debere personæ. Hæc eloquia lituis commutavit; continuo, ut assolet, ater nimbus tectis crepitantibus procellarum mugire discursum: sic se præcipitem plebs Martis immiscuit. Incerta diu conflictus lance titubavit: dum par ex utroque latere pugnandi surrexisset asperitas. Concurrebant duæ nationes, quibus numquam inter gladios fuga subvenerat. Miratæ sunt mutuo sui similes inveniri, et in humano genere vel Gothus resistentem audere, vel Bulgares.

XVII. Interea, dum anceps esset fortuna certaminis, et pennatæ mortes sibi æthera vindicarent, superavit nostri memoria principis, dum agerent, ut singulorum apud eum merita campus assereret. Versa est in fugam natio punita gravius, quod evasit. Tellus excita tremuit concussione cornipedum. Cum ingenti lamentatione properabant, postquam viderunt non esse se dubios de salute. Cæli arbiter Deus, munera collata multiplica. Illi numquam dubii de triumphis; illi, quos suspexit universitas, perditis bellorum signis, et perculsi incolumitate discedunt; terque et quater beatos esse clamitantes quos oppetere contigisset. Quid strages militum revolvam, et Sabiniani ducis abitionem turpissimam? quum a ratione dividatur, retexere exterminatis patroci-

niis quid evenerit indefenso. Tunc ne videretur celebrandus sæculis Pitzia non tam militasse gloriæ, quam cupiditati, liquit feris aut avibus campi laborem, quum jejunum militem opulentis detrahere cadaveribus nihil juberet. Sed hæc quibus linguis sufficienter explicanda sunt? qua poterunt facundiæ dote reserari? Diu tu vicisti in universis congressibus tuis, nunc incipiens in obsequio habere victores. Interea ad limitem suum romana regna remearunt. Dicta more veterum præcepta Sirmiensibus; de suis per vicinitatem tuam dubitant, qui hactenus nostra tenuerunt. Quid castigatas Vandalorum ventis parentibus eloquar deprædationes, quibus pro annua pensione satis est amicitia tua? Evagari ultra possibilitatem nesciunt, duce sapientia. Affines esse meruerunt, quia obedire non abnuunt.

XVIII. Hæc de gestorum tuorum cumulis, major voto quam eloquentia, strictim digesta replicavi, melioribus intacta derelinquens. Videro, quis me vincat facundia: nemo circa te transcendere valebit affectu. Habes hanc, Deo inspirante, mansuetudinem, ut te plus credas posse diligentia, quam timore. Excellentia bona sunt gloriæ tuæ inserta monumentis, ut quum te reges metuant, famuli ament: nam quæcumque tibi, metitis subjectorum viribus, dari imperas, credis posse denegari. O regem omni tranquillitate compositum, qui devotioni nostræ imputat, quod impendimus servituti! Quid, quod a te Alamanniæ generalitas intra Italiæ terminos sine detrimento romanæ possessionis inclusa est? cui evenit habere regem, postquam meruit perdidisse. Facta est latiaris custos imperii semper nostrorum populatione grassata: cui feliciter cessit fugisse patriam suam;

nam sic adepta est soli nostri opulentiam. Acquisistis quæ noverit ligonibus tellus acquiescere, quamvis non contigerit damna nescire. Sub te vidimus eventus optimos de adversitate generari; et fieri secundorum matrem, occasionem periculi. Ulvis liberata gratulatur, terram incolens, quæ hactenus dehiscentibus domiciliis solidiori chœnicem mergebat beneficio.

XIX. Par fuit etiam, ut eloquentiam laudis præmiis incitares; ne adoreas tuas silentio perderemus. Nullarum artium cessat industria: solers, ubicumque latet, inquiritur. Magistratum, etiam si longe deguerit, exiget qui meretur. Numquam absconditur, quem prodiderit innocentia, dum subtilis arbiter non placaris voce, sed actibus. Parentum nostrorum, qui occubuerunt, apud te bene acta servantur, cujus mansuetudini tuæ fides innotuerit, hereditatis jure, quod auctori debueris, soboli mox refundes. Habemus de majorum obsequiis fructum, et tamen de excessibus supplicia non timemus. Finitur indignatio moderata cum homine, quum propter retributionem quærat tua pietas successorem. Restant adhuc multa, quæ dicerem; sed inter plures actuum tuorum præcones convenit illibatum aliquid reservari. Debent tibi veneranda studia, quod loquuntur. Amaverunt præcessores tui inscitiam, quia numquam laudanda gesserunt. Sordebat inter aratra facundissimus: et, quod peritia dederat, vis negabat. Muto mœrebant actore tribunalia, nec ulla concedebatur palma dicenti. In casum negotiorum nutabat eventus, quando literis genius non dabatur. Unus ubique ingenia mœror oppresserat: quia atterebant otia eloquentium facultates, pompam seniorum edax negligentia possidebat: nec accede-

batur tiro æmulatione sectanda. Vide divitias sæculi tui. Tunc vix fora habuere perfectos: nunc Ecclesia dirigit laudatorem.

XX. Eat nunc, et cothurnatis relationibus Alexandrum jactet antiquitas, cui famæ opulentiam peperit dos loquentium, ut per adjutricem facundiam videatur crescere rebus mendica laudatio. Regis nostri merita solatium non postulant asserentis. Minora sunt ejus veris actibus, quamvis aucta sint veterum gesta mendaciis. Simulastis, poetæ, grandia: sed fateri vos convenit præsentem dominum gessisse potiora. Pellæus ductor præconiorum suorum summam Chœrili voluit constare beneficio, ne fallendi votum multitudo deprehenderet, et fieret testis impudentiæ, qui adsciscebatur in adstipulatione victoriæ. Nihil detraho senioribus, quos præcipuos habuisset antiquitas, nisi romani nominis erectio te dedisset. Illum veræ religionis ignarum obtinuit erroris mater inscitia: te summi Dei cultorem ab ipso lucis lumine instructio vitalis instituit. Numquam applicas laboribus tuis, quod eventus dexter obtulerit. Scis in te curam penes Deum perfectionis esse substantiam. Agis, ut prospera mercaris adipisci, sed potius universa adscribis auctori: exhibes robore, vigilantia, prosperitate principem, mansuetudine sacerdotem. Quid frustra majores nostri divos et pontifices vocarunt, quibus sceptra collata sunt? Singulare est, actibus implere sanctissimum, et veneranda nomina non habere. Rex meus sit jure alamannicus, dicatur alienus. Ut divus vitam agat ex fructu conscientiæ, nec requirat pomposæ vocabula nuda jactantiæ, in cujus moribus veritati militant blandimenta majorum. Vellem, fateor, ad orationis terminum victus ge-

storum tuorum enormitate descendere, et novellas adoreas hebetatus priscorum luce transire. Quemadmodum, si ætherei axis in numerum redigere ornamenta voluissem, et Trionum fulgore comprehenso, cæli decorem impotenti lingua describerem, cederet divino splendori mortalis obscuritas, jubaris lampadi non sufficeret humilium scintilla sermonum. Hæc me conditio resignat imparem, quæ testata est obsequentem.

XXI. Nam illud quo ore celebrandum est, quod getici instrumenta roboris, dum provides ne interpellentur otia nostra, custodis; et pubem indomitam sub oculis tuis inter bona tranquillitatis facis bella proludere? Adhuc manent in soliditate virium victricia agmina, et alia jam creverunt. Durantur lacerti missilibus, et implent actionem fortium, dum jocantur. Agitur vice spectaculi, quod sequenti tempore poterit satis esse virtuti: dum amentis puerilibus hastilia lenta torquentur; dum arcus quotidianæ capitum neces dirigunt, urbis omne pomœrium simulacro congressionis atteritur: agit figura certaminum, ne cum periculo vero nascantur. Ad hæc quis credat, unum pectus posse sufficere, ut per procinctus indomitos vincat in præliis, et agat consilio, ne dimicandi causa contingat? Rutilium et Manlium comperimus gladiatorium conflictum, magistrante populis providentia contulisse, ut inter theatrales caveas plebs diuturna pace possessa, quid in acie gereretur, agnosceret. Sed tunc feriatis manibus frustra sociæ mortes ingerebantur adspectui. Numquam bona sunt, quæ a crudelitate veniunt instituta, ut armarentur contra inimicos animi, prius videre exitia suorum. Interea illa congressio (quod docuit exitus) non tam peperit incrementa robori,

quam pavori; inter secundas res didicit imbellium animus, quid timeret. Vide adinventionum diversitates pleno calle distantes; illis vera cruoris effusio animos a dimicatione submovit: hic adolescentium vigor de imagine mentitæ concertationis incanduit: quos præcox ætas tot mortes adversariorum repositas docuit habere, quot spicula, non per exoticos discursus assueti pharetrarum dispendia negligenter effundere, nec in auras exitia manifesta torquere, tot exacturi animas, quot tela vibraverint.

XXII. Sed inter præliares forte successus, quibus omnes instruis, et concilias omina secunda vincendi, civilitatis dulcedini nil reservas. Quis credat heroas tuos peregrinam non respuere, dum sint tranquilla, formidinem? Nam indomita inter acies ingenia lex coercet: submittunt præceptis colla post laureas, et calcatis hostium cuneis, quibus arma cesserint, decreta dominantur. Solus es meritis et natura compositus, cujus magnanimi jussa sectentur. Origo te quidem dedit dominum, sed virtus asseruit. Sceptra tibi conciliavit splendor generis: cujus si deessent insignia, eligi te in principem mens fecisset. Sed nec formæ tuæ decus inter postrema numerandum est, quando regii vultus purpura ostrum dignitatis irradiat. Exhibete, Seres, indumenta, pretioso murice quæ fucatis, et non uno aheno bibentia nobilitatem tegmina prorogate. Discoloribus gemmis sertum taxatur, et, quem vehementior vipera custodit, lapis adveniat. Quæcumque ornamenta mundo obsequente transmissa fuerint, decorata venerandi genio corporis plus lucebunt. Statuta est, quæ resignet prolixitate regnantem. Nix genarum habet concordiam cum rubore; vernant lumina se-

renitate continua; dignæ manus, quæ exitia rebellibus tribuant; honorum vota subjectis. Nullus intempestive positum jactet: quia, quod agunt in aliis dominis diademata, hoc in rege meo operata est, Deo fabricante, natura. Illos faciunt tot divitiarum adjumenta conspicuos; sed hunc edidit simplex et indemutabilis figura meliorem. Quid cultu laborent, qui cupiunt peregrinam obtinere pulcritudinem? Italiæ rector in amicitiam colligit duo diversissima: ut sit in ira sine comparatione fulmineus, in lætitia sine nube formosus. Feriato ore legatis gentium aut pacem blanda promittit effigies, aut bella terribilis. Tantis constas insignibus, quanta facerent viritim distributa perfectos. Sed utinam aurei bona sæculi purpuratum ex te germen amplificet: utinam heres regni in tuis sinibus ludat! ut hæc, quæ tibi offerimus, verborum libamina sacer parvulus a nobis exigat similium attestatione gaudiorum. Ecce satisfaciens debito et obsequutus officio, orationem meam oratione conclusi.

INDEX

EORUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

per tutti i volumi che saranno stati fin a quel tempo pubblicati, in seguito pagherà come i primi Associati.

I signori Associati in Padova pagano anticipate lire italiane 12. per ogni trimestre, e 24 per gli esemplari in carta velina. I signori Associati nel Regno ed esteri pagano italiane lire 14. per ogni trimestre, e 28. per gli esemplari in carta velina, e riceveranno i volumi franchi per la posta in qualunque Comune del Regno, in cui abbiano il loro recapito.

Le associazioni si ricevono in Padova dal Direttore della stamperia del Seminario, in Milano dal signor Giovanni Silvestri librajo, agli scalini del Duomo, e in Venezia dalli signori Foresti e Bettinelli librai in Merceria.

Le lettere di avviso, e il danaro anticipato devono spedirsi franchi di porto, altrimenti nè quelle nè questo saranno ricevuti.

La differenza che risultasse tra la somma de' pagamenti fatti ne' trimestri, e quella che fosse per derivare dal numero dei fogli contenuti nei volumi pubblicati, sarà compensata nell'ultimo trimestre.

Fogli n.° 11 $\frac{5}{8}$ a centesimi 15. L. 1 : 74.